

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINA GİRERKEN  
TÜRKİYE'DE UYGULANAN  
İKTİSADİ POLİTİKALAR DOĞRULTUSUNDA  
İKTİSADİ SİSTEMİN BELİRLENMESİ

Yüksek Lisans Tezi  
Burhan DOĞAN

ESKİŞEHİR 2000

**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINA GİRERKEN TÜRKİYE'DE UYGULANAN İKTİSADİ  
POLİTİKALAR DOĞRULTUSUNDA İKTİSADİ SİSTEMİN BELİRLENMESİ**

**Burhan DOĞAN**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**İktisat (İktisat Politikası) Anabilim Dalı**

**Danışman: Prof. Dr. M. Burhan ERDEM**

**Eskişehir**

**Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**

**Eylül 2000**

**YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ****İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINA GİRERKEN TÜRKİYE'DE UYGULANAN İKTİSADİ  
POLİTİKALAR DOĞRULTUSUNDA İKTİSADİ SİSTEMİN BELİRLENMESİ****Burhan DOĞAN****İktisat (İktisat Politikası) Anabilim Dalı****Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2000****Danışman: Prof. Dr. M. Burhan ERDEM**

Yüksek Lisans Tez Konusu olarak "İkinci Dünya Savaşına Girerken Türkiye'de Uygulanan İktisadi Politikalar Doğrultusunda İktisadi Sistemin Belirlenmesi" isimli çalışmayı seçmemdeki amaç Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşına katılmadığı halde en az katılanlar kadar ekonomik, politik ve sistem anlamında değişiklikler göstermesidir.

Ülkelerin ekonomik politikaları ve sistemleri kesintisiz ve durağan değildir. Çünkü Ekonomik politika ve sistemler içsel ve dışsal etkenler ile bazen hızlı bir şekilde değişmeye uğramak zorunda kalmaktadır.

Bir ülkenin savaşa girmeden etrafındaki savaştan ne kadar etkilendiğini, ne tür hazırlıklar yaptığını, bazı savaş dönemi zorluklarını aşmada hangi politikalardan yararlandığını ve bu politikaların yansımalarını görmek açısından incelenmesi gereken bir konudur.

Daha çok Türkiye'deki sistem ve politikalardan bahsedilse de, savaşa giren dünya ülkelerinde uygulanan politikalar ve sistem'de ele alınarak o dönemde savaşan ülkeler arasında da bir karşılaştırma yapılmıştır. Savaşa giren bazı ülkeler savaşın yaralarını çabuk sararak büyük bir atılıma geçerken, savaşa girmeyen ancak etkilenen Türkiye'de sistemden kaynaklanan ve sektörleri etkileyen bozukluklar yaşanmıştır.

Daha çok ikinci dünya savaşına girerken uygulanan politikalar ele alınmasına rağmen, iki savaş arası ekonomik ve sosyal durumda ele alınarak savaş döneminde ne gibi değişikliklere maruz kaldığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

**ABSTRACT****DETERMINING THE ECONOMIC SYSTEM THROUGH ECONOMIC POLICIES  
APPLIED IN TURKEY JUST BEFORE AND DURING  
THE SECOND WORLD WAR****Burhan DOĞAN****Department of Economics****Anadolu University, The Institute of Social Sciences, September 2000****Adviser: Prof.Dr. M. Burhan ERDEM**

The reason why I have chosen this study named "Determining the Economic System Through Economic Policies Applied in Turkey Just Before and During the World War, II." as a master thesis is that Turkey, although it was not a part in the World War, II., had showed some variations as well as parts at least economically, politically and as a system.

Economic policies and systems in countries are not uninterrupted and static, because economic policies and systems was obliged to change, sometimes rapidly, by internal and external forces.

A subject required to analyze is that how a country is affected by the war all around the world without taking a part in this war, which policies are used by this country to overcome some difficulties during the war, in the matter to see reflections of these policies.

Even though it is mentioned about the system and policies in Turkey, it is also made a comparison between countries battled in that period, by taking up policies and system applied in world countries who are participants of the war. In Turkey, which was not a part in the war but influenced, some troubles who come from the system and affected sectors had occurred, while some countries as parts in the war went to a great action by healing their wounds of the war rapidly.

Although it is focused mostly on policies which were applied just before the beginning of the World War, II., it is experienced to appear on what modifications was subjected to, by highlighting on the economic and political case between either World Wars.

## JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

**Burhan DOĞAN'ın "İkinci Dünya Savaşına Girerken Türkiye'de Uygulanan İktisadi Politikalar Doğrultusunda İktisadi Sistemin Belirlenmesi"** başlıklı tezi **13 Eylül 2000** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca **İktisat (İktisat Politikası)** Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.Burhan ERDEM

Üye : Yrd.Doç.Dr.Hasan İSLATİNCE

Üye : Yrd.Doç.Dr.Tufan ÇAKIR

Prof.Dr.Enver ~~OZKALP~~  
Anadolu Üniversitesi  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

## İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖZ .....	ii
ABSTRACT .....	iii
JÜRİ ve ENSTİTÜ ONAYI .....	iv
ÖZGEÇMİŞ .....	v
TABLolar LİSTESİ .....	x
KISALTMALAR .....	xii
GİRİŞ .....	1

### BİRİNCİ BÖLÜM

#### SAVAŞA DOĞRU TÜRK EKONOMİSİNİN İKTİSADİ SİSTEM AÇISINDAN GÖRÜNÜMÜ

1. İKİ SAVAŞ ARASI SOSYAL ve EKONOMİK DURUM .....	3
1.1. Nüfus Durumu .....	3
1.2. Milli Gelir .....	9
1.3. Dış Ticaretin Yapısı .....	11
1.3.1. Savaş Öncesi İhracat ve İthalat Hacmindeki Değişmeler .....	14
1.3.2. İhracat ve İthalatın Mal Gruplarına Göre Yapısındaki Değişmeler .....	16
2. EKONOMİ İÇİNDE KAMU ve ÖZEL SEKTÖRÜN PAYLARI .....	18
2.1. Devletçilik Uygulamaları .....	18
2.2. Özel Sermaye Birikimine Sağlanan Doğrudan Destekler .....	23
2.3. Devletin Ekonomi İçindeki Payı .....	24
2.4. Özel Sektörün Ekonomi İçindeki Payı .....	26

3. UYGULANAN İKTİSADİ POLİTİKALAR .....	27
3.1. Sanayi Sektörü .....	27
3.1.1. İthal İkameci Sanayileşme .....	34
3.1.2. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı .....	35
3.1.3. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı .....	38
3.1.4. Devlet Sanayi Ofisinin Kurulması .....	40
3.2. Tarım Sektörü .....	42
3.3. Ulaştırma Politikası .....	47

## İKİNCİ BÖLÜM

### TÜRKİYE'DE SEFERBERLİK DÖNEMİNDE UYGULANAN İKTİSADİ POLİTİKALAR ve GEÇERLİLİĞİ

1. FİYAT KONTROLLERİ .....	50
1.1. Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Yasaları .....	52
1.2. Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Yasa .....	52
1.3. Bankalar Konsorsiyumu .....	54
2. MALİ POLİTİKALAR .....	58
2.1. Kamu Harcamaları .....	61
2.2. Kamu Gelirleri .....	63
2.3. Devlet Borçları .....	66
3. PARA POLİTİKALARI .....	67
3.1. Bankacılığın Gelişimi .....	68
3.2. Para Hacmindeki Değişmeler .....	72
4. EL KOYMALAR .....	75

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### SAVAŞ DÖNEMİ İKTİSADİ POLİTİKALARI ve TÜRKİYE’NİN SOSYAL GELİŞİMİNE ve İKTİSADİ SİSTEM OLUŞUMUNA ETKİLERİ

1. SAVAŞ DÖNEMİNDE DÜNYA EKONOMİSİ .....	81
1.1. Amerika Birleşik Devletleri .....	84
1.2. İngiltere .....	86
1.3. Almanya .....	88
1.4. Fransa .....	90
1.5. Japonya .....	92
1.6. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği .....	97
2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA DEVLETÇİLİĞİ ARTTIRAN POLİTİKALAR .....	105
2.1. Milli Korunma Kanunu .....	105
2.2. Varlık Vergisi Kanunu .....	107
2.3. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu .....	109
3. UYGULANAN POLİTİKALAR ve SEKTÖRLERE YANSIMALARI .....	111
3.1. Tarım Sektörü .....	111
3.2. II. Dünya Savaşında Dış Ticaret .....	113
3.3. Sanayi Sektörü .....	115
3.4. II. Dünya Savaşında Ulaştırma Sektörü .....	118
3.5. II. Dünya Savaşı Döneminde Maliye Politikası .....	122
3.5.1. Toplam Kamu Harcamaları Artışı .....	122
3.5.1.1. Kamu Harcamalarının Bileşimindeki Değişmeler .....	123
3.5.1.2. Savaş Döneminde Kamu Harcamalarını Etkileyen Faktörler .....	125



3.5.2. Toplam Kamu Gelirlerinin Bileşimi ve Artışı .....	126
3.5.2.1. Vergi Gelirleri ve Bileşimleri .....	127
3.5.3. Devlet Borçları .....	129
3.6. Para Politikaları .....	129
3.6.1. Savaş ve Enflasyon Yılları .....	129
3.6.2. Obsidioanal Enflasyon Olgusu .....	132
SONUÇ .....	133
KAYNAKÇA .....	136

## TABLOLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Tablo 1. Türkiye Nüfusundaki Gelişmeler .....	5
Tablo 2. Sayım Yıllarına Göre Şehir ve Köy Nüfusları, Toplam İçindeki Oranları ve Yıllık Nüfus Artış Hızları .....	6
Tablo 3. Cinsiyete Göre Nüfus ( 1927-1945 ) .....	7
Tablo 4. Aktif Nüfusun Mesleklere Dağılımı (Erkek Birimi Olarak) .....	8
Tablo 5. Bazı Ülkelerde Aktif Nüfusun Ana Sektörlere Ayrılışı (%) Erkek Birimi Olarak .....	8
Tablo 6. Milli Gelir .....	10
Tablo 7. İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Gelir Tahminleri .....	11
Tablo 8. 1923-32 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti .....	12
Tablo 9. Dış Ticaretimizin Ülkelere Göre Nispi Dağılışı .....	14
Tablo 10. Savaş Öncesi Dış Ticaret .....	14
Tablo 11. Sanayi Teşvik Kanunundan Faydalanan sanayi Kuruluşları .....	29
Tablo 12. Sanayi Kesimindeki Gelişme .....	32
Tablo 13. Sanayi Kesiminde Yatırım Etkinliği .....	33
Tablo 14. Bazı Mamullerin Toplam Yurtiçi Arz Miktarı ve Bu Arzda Yurtiçi Üretimin Payı .....	34
Tablo 15. Öngörülen Endüstriler .....	36
Tablo 16. Tarımın GSMH payı .....	43
Tablo 17. Bitkisel Üretim .....	44
Tablo 18. Bakanlar Kurulunun Türk Parasının Kıymetini Korumaya İlişkin Olarak Çıkardığı Kararnameler .....	53
Tablo 19. Bankalar Konsorsiyumuna Katılan Kurumlar ve İştirak Payları .....	54
Tablo 20. İngiliz Lirasına Göre Türk Parasının Değerindeki Değişmeler .....	56
Tablo 21. Diğer Ülkelerde Toptan Eşya Fiyatlarının Değişimi .....	57
Tablo 22. Çeşitli Alt Dönemlerde Toptan Eşya Fiyatları İndeksinin Yıllık Değişme Oranları .....	58
Tablo 23. Türkiye'de Genel Bütçe Gelir ve Giderleri .....	60

Tablo 24. Toplam Kamu Harcamaları Artışı .....	62
Tablo 25. Kamu Harcamalarının Ekonomik Dağılımı .....	62
Tablo 26. Genel Bütçe Gelirleri Bileşimi .....	64
Tablo 27. Toplam Para Arzı .....	74
Tablo 28. Kamu Sektörüne ve Özel Sektöre Açılan Krediler (1932-1938) .....	75
Tablo 29. 1933/1941 New Deal Döneminde Ekonomik Göstergeler .....	85
Tablo 30. SSCB’de Milli Gelirin Dağılımı (1925-1932) .....	100
Tablo 31. TMVK Gelir ve Masrafları .....	111
Tablo 32. 1939-1946 Döneminde Türkiye’nin Dış Ticareti .....	113
Tablo 33. Milli Gelirin Sektörel Bölünümü .....	118
Tablo 34. 1939-1945 Demiryolu Taşımacılığı .....	120
Tablo 35. Havayolları Faaliyeti (1939-1945) .....	121
Tablo 36. Toplam Kamu Harcamaları Artışı .....	122
Tablo 37. Kamu Harcamaları Ekonomik Dağılımı .....	123
Tablo 38. Kamu Harcamalarının Fonksiyonel Dağılımı .....	124
Tablo 39. Genel Bütçe Gelirleri Bileşimi .....	127
Tablo 40. Vergi Gelirleri Bileşimi .....	128
Tablo 41. 1940’lı Yıllarda Toptan Eşya Fiyat Endeksi .....	132

**KISALTMALAR**

B.B.Y.S.P	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
D.S.O	: Devlet Sanayi Ofisi
G.S.Y.H	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
İ.B.Y.S.P	: İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
T.C.M.B	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
T.M.V	: Toprak Mahsulleri Vergisi
T.M.V.K	: Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu
T.S.K.B	: Türkiye Sanayi Kredi Bankası
T.S.M.B	: Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası
V.V.K	: Varlık Vergisi Kanunu

## GİRİŞ

Ülkelerin ekonomik politikalarını, sistemlerini ve gelişme sürecini değiştiren savaş, savaşta yer alsın almasın ülkelerin ekonomilerini değiştirmektedir. Farklı ekonomik sistem uygulamaları olmasına rağmen savaş olgusunun ortaya çıkmasıyla farklı ekonomik kararların alınması gerekmektedir.

İki savaş arası ve İkinci Dünya Savaşının ele alındığı araştırmada amaç, iktisat tarihi çalışması yapmak değildir. Daha çok amaç Uygulanan iktisadi sistemler açısından ekonomik politikaların belirlenmesidir.

Bu çalışmada daha çok İkinci Dünya Savaşı sürecinde uygulanan politikalar ele alınmasına rağmen, iki savaş arası politika ve sistemler de ele alınarak aradaki farklar ortaya konulmuştur.

Çalışmanın genelinde, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşına girmemesine karşın savaşan ülkeler gibi savaş ekonomisinin gereklerini yerine getirmeye çalışması ve bu nedenle ekonomisindeki yapısal değişiklikler olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.

Birinci bölüm savaşa doğru Türk Ekonomisinin sistem açısından görünümünü içermektedir.

Bu dönemde Türkiye kurumsal ve yapısal gelişimini sağlayamamasından dolayı arayışlar içerisindeydi.

Birinci bölümün ilk kısmında ikinci dünya Savaşına doğru Türk ekonomisinin sosyal ve genel ekonomik durumu ele alınmış. Böylelikle Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasının ardından ikinci dünya savaşına kadar genel ekonomik gözlemde bulunulmuştur.

İkinci kısımda, 1929 Ekonomik Bunalımın Türkiye'nin Sistemini nasıl etkilediği ve bu değişen sistemin özel teşebbüse etkileri incelenmiştir.

Üçüncü kısımda, sistem değişikliği sonrası uygulanan politikalar ve bu dönemde devletin ağırlığının sanayi sektörüne kayması ele alınmıştır.

Çalışmanın İkinci bölümde İkinci Dünya Savaşı başlangıcındaki uygulanan iktisadi politikalar ele alınarak bunların uygulama sonuçları değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümün ilk kısmında savaşa giren ülkelere örnekler verilerek uyguladıkları sistem farklılıkları ortaya konulmuş. İkinci kısımda savaş şartlarından

dolayı o döneme ilişkin devlet uygulamaları ele alınmış ve son olarak savaş döneminde devletin uyguladığı politikaların ele alınarak sektörlere yansımaları incelenmiştir.

Bu dönemde Türkiye ekonomik yapısını güçlendirmeye çalışmış, ekonomide devletin liderliğini kabul etmiş uygulamalar içerisinde yer almaktadır.

Tezin yazımı süresince yaşadığım en büyük problem savaş dönemine ilişkin yeterli ve ayrıntılı verilerin bulunmaması ve var olan verilerin ise güvenilirliğinin tam olmamasıdır. Bunun nedeni ise savaş döneminde istatistiksel verilerin toplanması, düzenlenmesi için sorumlu kişilerin bulunmamasıdır. Bundan dolayı değişik kaynaklardan yararlanılarak toplanan veriler kullanılmıştır.

## BİRİNCİ BÖLÜM

### SAVAŞA DOĞRU TÜRK EKONOMİSİNİN İKTİSADİ SİSTEM AÇISINDAN GÖRÜNÜMÜ

#### 1. İKİ SAVAŞ ARASI SOSYAL ve EKONOMİK DURUM

##### 1.1. Nüfus Durumu

Kurtuluş Savaşı sonrası en önemli sorunlardan biri de azalan nüfus sorunudur. Yine bu dönemde bazı yabancı devlet adamları ve yazarların Türkiye nüfusu hakkında olumsuz söz ya da yazıları yayınlanmıştır. Bu etkenlerin yanında savaş sonrası ekonomik – sosyal ve askeri sorunlara eğilebilmek için Türkiye nüfusunun tespit edilmesi, Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı ihtiyacını belirlemiştir. 1927 yılında yapılan genel nüfus sayımını, 1935 ve daha sonra her beş yılda bir yapılan genel nüfus sayımları izlemiştir.<sup>1</sup>

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türkiye'nin insan kaynakları açısından ele alınması gereken birinci önemli konu, Türkiye nüfusunun 1913-1927 yılları arasında önemli ölçüde azalması, şehirleşme oranının gerilemesi ve nüfusun etnik yapısının büyük ölçüde değişmesiyle ilgilidir.

Türkiye'nin 1923 sınırları içindeki nüfusu 1914 yılında 16.3 milyondan 1927 yılında 13.6 milyona düştü. Azalma oranı % 17'yd.<sup>2</sup> Azalmanın bir nedeni, 1913'ü izleyen on yıllık sürekli savaş döneminde İstanbul ve Anadolu'nun Türk ve Müslüman nüfusunun Osmanlı ordularının asker kaynağı olmasıydı. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı kuvvetlerinin cephede verdiği ölü sayısının 400.000, hasta, kaçak, kayıp asker sayısının ise 1.600.000 civarında olduğu sanılmaktadır. Öte yanda, savaş yıllarında sivil nüfus arasında, beslenme, sağlık koşullarındaki bozulmalar, işgal ve etnik çatışma alanlarındaki karışıklıklar nedeniyle ölüm oranları artarken, erkek nüfusun önemli bir kısmının askerde olmasından ötürü doğum oranlarındaki düşmenin Türk ve Müslüman

<sup>1</sup> Koray BAŞOL, Demografi "Genel ve Türkiye", D.E.Ü.İ.İ.B.F.Y, No:6, İzmir 1984, s.39.

<sup>2</sup> Yahya S. TEZEL, Cumhuriyet döneminin İktisadi Tarihi, Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 97

nüfusu azaltıcı etkisi de dikkatten kaçırılmamalıdır. Kurtuluş savaşı'nda cephede ölen Türk asker ve subay sayısı sınırlıdır. Ancak işgal edilen alanlardaki kayıplar, "İç İsyenlar" ve bunların bastırılması sırasındaki ölümler, bu savaşı sırasında da Anadolu'daki Türk ve Müslüman nüfusun azalmaya devam etmiş olması ihtimalini güçlendirmektedir.

Osmanlı devletinin dağılışı sırasında, emperyalist güçlerin ve yerli Rum ve Ermenilerin Türk anayurdunu da parçalamaya yönelik politikası, Türkiye'de yaşayan Türklerle Rum ve Ermeniler arasında acı bir düşmanlık ve silahlı çatışmaya yol açtı. Anadolu'nun her yerinde belirgin bir Türk, Müslüman çoğunluğu olmasına karşın Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermeni devleti kurmak ve Batı ve Kuzey Anadolu'yu Yunanistan'a katarak bir Neo-Bizans yaratmak girişimleri, sonunda başarısız kaldı. Ama Anadolu'nun etnik yapısının büyük ölçüde değişmesi sonucunu getirdi. Yerli Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'nu işgal etmekte olan devletlerle silahlı işbirliğine girmesi karşısında, Osmanlı hükümeti duruma müdahale etti. Silahlı hareket bastırıldı, büyük ölçekli bir göç ve tehcir, etnik yapıyı değiştirdi. Öte yanda Rumlar da Balkan Savaşı'nı izleyen yıllarda Türkiye'den ayrılmaya başlamışlardı. Kurtuluş Savaşı'nda istilacı Yunan ordularının yenilgiye uğratılmasından sonra ise, Türkiye'deki Rumlar, Türk ve Yunan hükümetleri arasındaki nüfus mübadelesi antlaşması gereğince Yunanistan'a gönderildi. Sadece İstanbul Rumları 1923-1927 arasında uygulanan bu mübadelenin dışında tutuldu.

1927 yılına gelindiğinde, Türkiye'deki 13.6 milyonluk nüfusun % 99'u Müslümandı. Resmi istatistiklere göre nüfusun % 86'sının anadili Türkçe, % 9'ununki Kürtçe'ydi. Türkiye'de, hemen hemen tamamı İstanbul'da oturan 110.000 kadar Rum ve 77.000 Ermeni kalmıştı.

Türkiye nüfusunun önemli bir özelliği Cumhuriyet devrinde devamlı olarak artmasıdır. Türkiye'de sayım seneleri itibariyle nüfusu, artış toplamları ve nüfus nispi artışları Tablo 1'de verilmiştir.

1927 yılındaki ilk nüfus sayımında tespit edilen 13,648 milyon nüfusun gerçek sayıdan daha az olduğu kanaati Türk demografları arasında yaygındır. Askerlik, vergi gibi faktörlerin tesiri altında 1927 nüfus sayımında 250 bin ila 400 bin arasında bir nüfusun beyan edilmediği tahmin edilmektedir. Eksik beyan miktarı da göz önüne alındığında 1927 nüfus sayımında nüfusun 14 milyona çok yakın olduğu söylenebilir.



1935 yılında bu miktar 16 milyona ulaşmıştır. Bu hızlı artışın gerek birinci nüfus sayımında sayılamayanlardan, gerekse hakiki artışlardan meydana geldiği söylenebilir.<sup>3</sup> 1940 yılındaki nüfus artışının nedenini ise 1939 yılında Hatay'ın Anavatana katılmasına bağlayabiliriz. Türkiye'de doğum ve ölümlerle ilgili kayıtlar muntazam tutulmadığı için sayımlardan çıkan neticeleri bunlara göre kontrol etmek ve müstakil tahminler yapmak imkanı yoktur.<sup>4</sup>

Tablo: 1

## Türkiye Nüfusundaki Gelişmeler

Yıllar	Nüfus	Artış Miktarı	Yıllık Artış Oranı (Binde)
1927	13.648.270		
1935	16.158.018	2.509.478	21.3
1940	17.320.950	1.662.932	19.8
1945	18.790.174	969.224	10.7

Kaynak: Koray BAŞOL, a.g.e., s.60

Toplam nüfusun azalması, etnik yapının değişmesi ve kentleşme olgusunun gerilemesi Türkiye ekonomisini olumsuz yönlere etkiledi. İstanbul'daki Rum ve Ermeni nüfus varlığını Cumhuriyet döneminde de büyük ölçüde koruduğu için gayrimüslim işadamlarının azalması ticaret alanında çarpıcı boşluklar yaratmadı. Ancak, Anadolu'daki imalat sanayii işyerlerinde hem işadamları hem de işçiler arasında büyük bir yer tutan gayrimüslim nüfusun birkaç yıl içinde erimesi, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Anadolu'da sanayii kuruluşlarının birçoğunun dağılmasına, yok olmasına yol açtı. İpek böcekçiliği gibi bazı tarım dalları da Anadolu Hıristiyan köylü nüfusunun ortadan kalkmasından büyük zarar gördü.

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra nüfusun kent ve kırsal alandaki dağılımına baktığımızda Türkiye Ekonomisi hakkında bazı sonuçlara varabiliriz. Tablo 2'ye baktığımızda toplam nüfus içerisinde kırsal kesimde ve Şehirde yaşayan nüfusun oranlarını görebiliriz. Cumhuriyetin kuruluşundan 1950 lili yıllara kadar kırsal ve kentsel kesimin toplam nüfus içerisindeki oranının değişmediğini görmekteyiz. Kırsal

<sup>3</sup> Halil DİRİMTEKİN, Türkiye Ekonomisi, Sevinç Matbaası, Eskişehir 1987 s. 28.

<sup>4</sup> Nevzat YALÇINTAŞ, Türkiye'nin Sosyal Bünyesi, İ.Ü.İ.F.Y., No:313, İstanbul 1972 s.9.

kesimin toplam içerisindeki oranı % 75 ler civarında gerçekleşmiş buda bize Türkiye'nin tarıma dayalı bir ekonomisi olduğunu açıkça göstermektedir. Sanayileşme hareketlerinin ise 1950 lili yıllara kadar pek de başarılı olmadığı, burdan çıkartılabilecek bir başka sonuçtur.

Tablo: 2  
Sayım Yıllarına Göre Şehir ve Köy Nüfusları,  
Toplam İçindeki Oranları ve Yıllık Nüfus Artış Hızları

		ŞEHİR			KÖY		
Sayım Yılları	Toplam	Sayım Yılları Nüfusu	Toplam İçindeki Oranı %	Yıllık Nüfus Artış Hızı %	Sayım Yılları Nüfusu	Toplam İçindeki Oranı %	Yıllık Nüfus Artış Hızı %
1927	13.648.270	3.305.879	24.2		10.342.391	75.8	
1935	16.158.018	3.802.642	23.5	17.50	12.355.376	76.5	22.23
1940	17.820.950	4.346.249	24.4	26.72	13.474.701	75.6	17.34
1945	18.790.174	4.687.102	24.9	15.10	14.103.072	75.1	9.12
1950	20.947.188	5.244.337	25.0	22.47	15.702.851	75.0	21.49

**Kaynakça:** T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü: 1997 Genel Nüfus Tespiti İdari Bölünüş, Ankara 1999, S. 3

Uzun harp yıllarından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyetinde, erkek nüfusun başlangıçta kadınlara göre daha az olduğu görülmüştür. Uzun yıllar yapılan sayımlarda bu böyle devam etmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşına girmeyişimiz nedeniyle 1945'den sonra erkek sayısı, kadın sayısını yakalamış ve geçmiştir.

Cinsiyete göre memleketimizde nüfus sayımlarının yapıldığı 1927 yılından itibaren miktar ve yüzde olarak nüfusun dağılımı da Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3'de belirtildiği gibi Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarından 1945 yılına kadar kadın nüfusunun erkeklere nazaran fazla olduğu görülmektedir. 1927'de % 48.1 oranında erkek nüfusa karşılık % 51.9 kadın nüfus bulunuyordu. Nüfusun yaş grupları itibarı ile dağılımında ise 0-14, 15-64 yaş gruplarında erkekler sayıca kadınları aşarken 65 ve yukarı yaşlarda kadın nüfusu erkekleri geçmektedir.

Tablo: 3  
Cinsiyete Göre Nüfus ( 1927-1945 )  
( Bin Kişi )

Yıllar	Toplam	ERKEK		KADIN	
		Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
1927	13.648	6.563	48.1	7.084	51.9
1935	16.158	7.936	49.1	8.221	50.9
1945	18.890	9.446	50.3	9.343	49.7

Kaynak: DİE, Nüfus İstatistikleri.

Cumhuriyet döneminde yapılan ilk nüfus sayımlarında aktif nüfusun faaliyet kolu hakkında bilgi toplanmamış sadece mesleği tespit edilmiştir. Ancak meslek dağılımının evvelkini de yaklaşık olarak ifade ettiği kabul edilebilir. 1927 nüfus sayımının bu husustaki sonuçları, faal kadınlar erkek birimine indirgenmek<sup>5</sup> ve belirsiz meslekler hesaba katılmamak suretiyle, 1935'e ait rakamlarla beraber Tablo 4'de gösterilmiştir.

Buna göre 1927'de çiftçiler aktif nüfusun % 78.2'sini, sanayide çalışanlar % 7.4'ünü, tabloda ticarete katılmış olan ulaştırma ve haberleşme ile beraber belki % 9.5-10'unu teşkil ediyor, % 11.8-12.3'lük kısmı da hizmetlerle meşgul oluyordu. Bu yüzdeler, açıkça geri kalmışlığa delalet etmektedir. Tablo 5'e baktığımızda gerçekten Simon Kuznets'in aktif nüfusun tarım, sanayi ve hizmetler ana sektörlerine ayrılışı hakkında, Mısır ve Hindistan'ı da ihtiva eden 25 memleketin yeni ve eski verilerine dayanarak hazırladığı mukayeseli bir istatistik bu memleketlerin hiç birinde tarıma Türkiye'deki kadar yüksek, sanayi ise Türkiye'deki kadar düşük bir pay düşmediğini göstermektedir.<sup>6</sup>

<sup>5</sup> Tarımda çalışan kadınların sayısı 0.2, diğer sektörlerdeki kadınların sayısı 0.6 ile çarpılmış ve çarpımlar erkeklerin mevcuduna ilave edilmiştir.

<sup>6</sup> Akbank Kültür Yayını, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978), İstanbul 1980, s.8.

Tablo: 4

## Aktif Nüfusun Mesleklere Dağılımı (Erkek Birimi Olarak)

Meslekler	1927		1935	
	1000	%	1000	%
Tarım	3.017.6	78.2	4.002.6	74.5
Sanayi	286.4	7.4	604.8	11.2
Ticaret	253.8	6.6	120.5	2.3
Ulaştırma	49.6	1.3	426.7	8.0
Umumi Hizmetler	250.8	6.5		
Toplam	3.858.2	100.0	5.368.3	100.0

Kaynak: Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s.8

Tablo: 5

## Bazı Ülkelerde Aktif Nüfusun Ana Sektörlere Ayrılışı (%) Erkek Birimi Olarak

Ülkeler	Yıl	Tarım	Sanayi(*)	Hizmetler
Türkiye	1927	78.2	9.5-10	11.8-12.3
Mısır	1907	71.0	14.3	14.7
	1960	58.0	16.1	25.9
Hindistan(**)	1881	74.4	13.8	11.8
	1961	69.1	14.9	16.0
Meksika	1910	68.6	13.8	17.6
	1960	55.1	23.5	21.4
Fransa	1856	48.2	31.5	20.3
	1962	17.6	47.1	35.3
İngiltere	1851-61	23.0	58.9	18.1
	1961	3.9	58.8	37.3

Kaynak: Simon KUZNETS, economic growth of nations, harvard University Press, 1972 s. 250-254

\* Ulaştırma ve haberleşmeyi de kapsar.

\*\* Yalnız erkekler.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusun okur yazarlık, eğitim ve sağlık nitelikleri ve kamunun sağladığı eğitim ve sağlık hizmetleri de pek iç açıcı bir görünümde değildi. Kurtuluş Savaşı'ndan çıkan Anadolu toplumu beşeri sermaye bakımından bir hayli fakirdi. 1927 sayımı nüfusun % 11'inin okur yazar olduğunu gösterdi. 1920'lerin başında ise altı yaşından büyük Müslüman nüfusun % 10'u bile okuma yazma bilmiyordu. Resmi istatistiklere göre 1924 yılında Türkiye'de ilk, orta ve yüksek eğitim düzeyinde toplam olarak 5.000 okul 12.400 öğretmen ve 359.000 öğrenci vardı. Öğrencilerin sadece 3.000'i yüksek eğitim kurumlarında idi. Gene 1924 yılında yaklaşık olarak 13 milyonluk nüfusa karşılık ülkede sadece 1.000 kadar doktor ve 10.000'den daha az hastane yatağı vardı. Sağlık hizmetlerinin geriliği ve yetersizliği, yaygın cahillik ve fakirlik nedeniyle sıtma, trahom, frengi, tifüs, tüberküloz gibi salgın hastalıklar büyük ölçüde işgücü ve refah kaybına yol açmaktaydı.<sup>7</sup>

1927 yılından itibaren okur yazarlık savaşının iki yönlü olmasının zorunlu olduğu ortaya çıkmıştır: Birincisi yeni yetişen nesli okutup eğitmek, ikincisi ise yetişkinlere okuyup yazmayı öğretmek. Böylece memlekette okuma yazma bilmeyenlerin sayısını gün geçtikçe azaltmak hedef alınmıştır. Sonuçta toplam nüfustan altı yaşına kadar olan çocukların miktarını çıkarttığımızda, elde kalan nüfusun tümünün okur-yazar olması amaçlanmaktadır.

Memleketimizde, yapılan tespitlere göre 1927-1935 yılları arasında yeni harflerin kabulü ile gerek ilkokullarda, gerekse halk dersanelerinde yapılan öğretimle okur-yazarlıkta artış olmuştur.<sup>8</sup>

## 1.2. Milli Gelir

İleri sanayi ülkelerinde bile ancak 50 yıl önce, doğru dürüst milli gelir hesaplamaları yapıldığı halde, Türkiye'de bu konudaki çalışmalara girişmeye ilk defa 1928 yılında teşebbüs edilmiş ve "yüksek İktisat Meclisi" bu hesapları yapmakla görevlendirilmişti. Ancak o tarihte böyle bir etüd için gerekli istatistik malzemesinin

<sup>7</sup> Yahya S. TEZEL, a.g.e., s. 102.

<sup>8</sup> Halil DİRİMTEKİN, a.g.e., s. 33.

mevcut bulunmayışı, Meclis çalışmalarını, nazari bir şema vücuda getirmekten ileri götürememişti.

1929 yılında aynı görev, Başvekalete bağlı İstatistik Umum Müdürlüğü başına getirilen Camille Jacquot'a verilmiş, ama yine malzeme yokluğundan Türkiye'de yaratılan milli gelir, doğru dürüst tahmin edilememiştir.

Nihayet ilk başarılı teşebbüse, 1936 yılında Ekonomi ve Ticaret Vekaleti Konjonktür Dairesinde mütehasıs olarak görev yapan Dr. Franz Eppenstein tarafından girilmiştir.

Dr. Eppenstein, 1927 yılında yapılan sanayi ve tarım sayımları sonuçlarından ve başında bulunduğu Konjoktür Dairesinin istatistik malzemesinden de yararlanmak suretiyle, 1927 ve 1933-1934 yılları milli gelirimize ait acele bir tahmin yapmıştır.

Böylece Türkiye'de ilk defa, 1927 yılında milli gelirimizin (cari fiyatlarla) 1.605 milyon lira civarında olduğu tahmin edilmiştir. Daha sonra Dr. Eppenstein usulüyle Konjonktür Dairesi tarafından yürütülen hesaplarda, milli gelirimiz cari fiyatlarla 1936 yılında 1.330 milyon lira olarak tahmin edilmiştir.

Vedat Eldem'in, Türkiye'nin 1929-1945 yılları arasındaki cari fiyatlarla milli gelir tahmini ise Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo: 6

Milli Gelir (Milyon TL)

Yıllar	Milli Gelir
1929	1.800
1935	1.223
1938	1.589
1944	6.007
1945	5.665

Türkiye Milli geliri 1927'den itibaren, Dünya Buhranı yıllarına kadar çok yavaş geliştiği, Dünya Buhranından sonra, İkinci Dünya Savaşına kadar statik bir durum arzettiği, Dünya Savaşı yıllarında ise gelişmenin durakladığını görmekteyiz.

Nihayet 1942 yılında, Türkiye Milli Gelirinin, İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından hesaplanması istenmiş ve bu maksatla adı geçen kuruluş tarafından geniş bir araştırmaya girişilmiştir.

Buna göre İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından, cari fiyatlarla 1942, 1943 ve 1944 yılları için Türkiye Milli Geliri aşağıdaki şekilde tahmin edilmiştir.

Tablo: 7

İstatistik Genel Müdürlüğü Milli Gelir Tahminleri (Milyon TL)

Yıllar	Milli Gelir	Kişi Başına MG
1942	6.370	349.2
1943	8.286	449.1
1944	7.770	416.3

Kaynak: Tuncer BULUTAY, Yahya S. TEZEL, Nuri YILDIRIM, Türkiye Milli Geliri (1923-1948), Sevinç Matbaası, Ankara 1974, s. 119

Türkiye’de İkinci Dünya Savaşının son yıllarında milli gelirin gerilediğini ve buna rağmen ülkede cari fiyatlarla yılda 8 milyar lira civarında gelir yaratıldığını; 1944 yılında Türkiye’de kişi başına 416 lira (yani 320 dolar civarı) gelir elde edildiğini; yaratılan hasılanın % 44 ünün tarım, % 19 unun sanayi, % 30 unun ticaret ve kalanının da diğer mesken ve hizmet gelirlerinden sağlandığını, yaklaşık olarak anlamak mümkün oluyor.<sup>9</sup>

### 1.3. Dış Ticaretin Yapısı

Lozan Andlaşması hükümlerine göre, Türkiye 1929 yılına kadar eski gümrük resimlerini uygulamaya devam edecekti. Gerçekten, Osmanlı İmparatorluğu 1916 tarihli ilk koruyucu gümrük tarifesiyle kapsayıcı olarak uygulanmaya devam etmiştir.<sup>10</sup> Katsayılar Lozan Andlaşması sırasında 5-12 olarak kabul edilmiş ve bağlı ticaret anlaşmasıyla 5 yıllık yürürlük süresi tanınmıştır. Bu yüzden 1923 yılından sonra dış

<sup>9</sup> Tefik ÇAVDAR ve Diğerleri, Türkiye Ekonomisinin 50 yılı, B.İ.T.İ. A.Y., No:4, 1973, s.170.

<sup>10</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s.338.

ticaret hızla yükselmiştir. Değer rakamlarının şişkinliğinin diğer bir sebebi de Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra yükselmeye başlayan dünya fiyatlarıdır.

Bu dönemde Türkiye'nin ihracatı ve ithalatı 1923-1925 arası, devamlı yükselmiş, daha sonraları hem ithalat hem de ihracat gerilemiştir. Yalnız, yeni dış ticaret ve gümrük rejiminin uygulanacağı 1929 yılı yaklaşırken ithalat bir sıçrama göstermiştir.

Tablo: 8

## 1923-32 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Fark
1923	50.8	86.9	-36.1
1924	82.4	100.5	-18.1
1925	102.7	129.0	-26.3
1926	96.4	121.4	-25.0
1927	80.7	107.8	-27.1
1928	88.3	113.7	-25.4
1929	74.8	123.6	-48.8
1930	71.4	69.5	1.9
1931	60.2	59.9	0.3
1932	48.0	40.7	7.3

Kaynak: DİE, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara 1973, s.326

Bu dönemde tüketim malları, ithalat içinde önemli bir yer tutarken (%50 dolayında) yatırım malları ithalatı toplam ithalatın dörtte biri dolayında kalmıştır. İhracat içinde en önemli yeri % 86.3 oranı ile tarımsal mallar almaktadır. Sanayi mallarının toplam ihracat içindeki payı ise ancak % 8.6 kadardır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, ticaret dengesi devamlı açık vermiştir. Bunun başlıca iki sebebi vardır: Savaş sonrası döneminde o zamana kadar kısıtlanmış ithal talebinin serbest kalması ve devam eden düşük gümrük tarifeleri, Türk parasının değeri açıkların etkisiyle devamlı düşmüştür.<sup>11</sup>

<sup>11</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s.338.



Cumhuriyetin ilk yıllarında dış ticaret ilişkilerimizde ön sırayı İtalya ve İngiltere almaktadır. Dönem sonlarına doğru Almanya'nın dış ticaretimizdeki payı yükselmeye başlamıştır. Bir misal olmak üzere Tablo 9'da, 1923 ve 1924 yılları dış ticaretimizin ülkelere göre nispi dağılışı (%) olarak verilmiştir.

Lozan andlaşması hükümlerine göre 1923-1929 döneminde dış ticaret hiçbir sınırlamaya ve kayda bağlanmamıştı. 1929 yılında gümrük vergisi oranlarını yükselten yeni bir gümrük kanunu kabul edildi. Yeni kanunun çıkacağını anlayan piyasa, ithal talebini arttırmış ve bu artan talep ile birlikte dış borç taksitleri, ödemeler dengesini bozmuştu. Bu durum karşısında çıkarılan 1477 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu, Maliye Bakanlığına döviz ihtiyaçlarını tespit yetkisi verdi. 1930 yılında yürürlüğe giren 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu'nun 1'inci maddesi, kambiyo kontrol rejimini açık olarak getirdi. Ayrıca 1932 yılında yürürlüğe giren Takas Komisyonları Teşkiline Dair Kanun, dış ticaretin kontrol altına alınması sağladı. Sonuç olarak da Türkiye'nin dış ticaretinde takas ve kliring sistemleri belirdi. Aslında Türkiye'yi bu yola iten, ülkemiz ile dış ticaret ilişkileri olan ülkelerin de adı geçen sistemleri uygulamaya başlamasıydı. Türkiye'ye 1929 buhranı dış ticaret yoluyla ithal edilmişti.<sup>12</sup> 1929 Büyük Dünya Bunalımı, yarattığı ödeme güçlükleri dolayısıyla, dünya ticaretini bu tür sistemlerin uygulaması ile ancak yürüyecek hale gelmiştir.<sup>13</sup>

1929 yılı hem dünya bunalımının başladığı, hem de Türkiye'de yeni gümrük tarifelerinin yürürlüğe konduğu yıldır. Türk Hükümeti 1929 yılında ilk defa ulusal gümrük tarifesi uygulamaya başlamıştır. Bu dönemde ihracat ve ithalatın en düşük olduğu yıl 1932'dir.

İhracatın daha geniş bir şekilde organize edilebilmesi için İhracatçı Birliklerin kurulduğu ve ihracatın kliring sistemi, kontenjanlı listeler, takas ve prim usulleri ile desteklendiği bu dönemde dış ticaretimizde denge sağlanmıştır. 1937 yılında Genel İthalat Rejimi yeniden düzenlenerek ticari ilişkilerimiz bulunan ülkeler gruplara ayrılmıştır.<sup>14</sup>

<sup>12</sup> İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, Uygulamaya Geçerken Türkiyede Devletçiliğin Oluşumu, ODTÜ, ANKARA 1982, s.33.

<sup>13</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s.338.

<sup>14</sup> Dündar SAĞLAM, Türkiye Ekonomisi yapısı ve Temel Sorunları, Ankara 1976, s.311.

Tablo: 9

## Dış Ticaretimizin Ülkelere Göre Nispi Dağılışı (%)

	1923				1924			
	İthalat		İhracat		İthalat		İhracat	
Ülkeler	Değer	Miktar	Değer	Miktar	Değer	Miktar	Değer	Miktar
Almanya	6.36	3.85	9.-	3.20	10.-	9.-	12.-	7.50
A.B.D.	7.63	14.27	7.97	6.19	7.-	9.-	11.-	6.-
İngiltere	17.31	13.45	18.61	13.57	18.20	17.-	12.31	12.-
İtalya	19.58	9.40	17.95	12.99	21.-	8.-	18.-	18.-
Rusya	2.99	6.32	2.04	2.22	3.20	9.-	1.20	1.70
Fransa	9.13	6.34	12.40	7.28	9.-	5.-	11.53	7.30
Mısır	4.61	4.70	2.92	6.04	3.-	3.-	3.-	10.-
Yunanistan	0.64	0.84	3.40	4.-	0.60	8.60	5.-	9.50
Diğer Ülkeler	32.65	40.83	15.71	44.16	30.-	39.40	25.96	28.-
Toplam	100.-	100.-	100.-	100.-	100.-	100.-	100.-	100.-

Kaynak: Erdoğan ALKIN, Uluslararası Ekonomik İlişkiler, İstanbul 1978, s.219

### 1.3.1. Savaş Öncesi İhracat ve İthalat Hacmindeki Değişmeler

1933'ten İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıç yılı olan 1939 yılına kadar Türkiye dış ticaretinin seyri dolar birimi ile Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo: 10

## Savaş Öncesi Dış Ticaret

Yıllar	İhracat	İthalat	Fark
1933	58.1	45.1	13.0
1934	73.0	68.8	4.2
1935	76.2	70.6	5.6
1936	93.7	73.6	20.1
1937	109.2	90.5	18.7
1938	115.0	118.9	-3.9

Kaynak: DİE, a.g.e., s. 326

Bu dönemde ihracat ve ithalatın en düşük olduğu yıl 1933'dür. Bunun başka sebebi, Büyük Dünya Bunalımı ile 1929'da uygulanmaya başlanan yeni dış ticaret rejimi ve diğer kısıtlamaların, etkilerini bu yılda da şiddetle sürdürmüş olmalarıdır. Dış ticaretimizin olumsuz yönde etkilenmesinin sebebi, bunalımın etkisinden Türkiye'nin uzak kalamaması ve bu sıkıntılı dönemi daha az zararla atlattık için hükümetlerin aldığı tedbirler ve bunlardan en önemlisi olan, 1930 yılında Türkiye'de kambiyo denetiminin kurulmasıdır.<sup>15</sup> Ayrıca aynı dönemde, Türkiye ihracatı içinde önemli yer tutan tarımsal malların dünya fiyatları da düşmüştür. 1934'ten itibaren gerek ithalatta gerek ihracatta artış hızlanmıştır. Ancak, her iki dönemin mukayesesi, 1933-1938 dış ticaretinin 1923-1932 dönemine göre daha düşük kaldığını göstermekte idi. Bununla birlikte, dünya ticaretinin daha da daralmış olması dolayısıyla, dünya ticareti içindeki payı yükselmiştir.

1933-1938 yıllarında Türkiye'nin ticaret dengesi, 1938 yılı dışında, devamlı fazlalık göstermiştir. Bu zaman içinde dış ticaretimizin diğer bir özelliğini, devletçiliğin uygulamaya konulması neticesinde, yatırım malları ithalatının toplam ithalat içindeki payının giderek yükselmesi ve % 48'i aşması teşkil etmiştir. Ayrıca bu dönemde, harbin ilk yıllarına kadar devam etmek üzere Almanya dış ticaretimizde mühim bir yer tutmuştur. Bu sebeple dış ticaretimiz, büyük kısmı ile Kliring sistemine bağlanmıştır.<sup>16</sup>

İhracatın gerçek değerinin, 1924-1938 aralığında neredeyse bir misli büyümüştür. 1948 fiyatlarına göre, ihracatın GSYH'na oranı 1924-1928 arasında, yani Dünya Buhranı'nda önceki yıllarda, 0.11'dir. Dünya Buhranı'na ve 1930'ların ikinci yarısında Türkiye'nin GSYH'sındaki önemli artışlara karşın bu oranı 1929-1938 aralığında 0.09 değerinde kalmıştır. İhracat hacmindeki artışın Buhran'ın başlamasından sonra da devam etmesi, Türkiye'nin 1930'lardaki tarihiyle ilgili genel değerlendirmeler açısından son derece önemli bir olgusal tespittir. Bu olgu, hayali devletçilik modelleriyle çalışan bazı yazarlarımızın 1930'lar Türkiye'sinde görmek istedikleri içe kapanma olayını yadsımaktadır.

İhracat hacminin 1930'larda da artmasının önemli bir nedeni, birbiri ardına gelen iyi hasat yıllarının ihraç edilebilir tarım stoklarını genişletmesiydi. Nazilerin iktidara geçmesinden sonra Balkanlar ve Orta Doğu'da yeni bir iktisadi genişleme politikası

<sup>15</sup> Ahmet ŞAHİNÖZ ve Diğerleri, Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz, Ankara, Turhan Kitabevi, 1998, s.322.

<sup>16</sup> Akbank Kültür Yayını, s.340.

uygulayan Almanya'nın Türkiye'deki tarım ve madencilik ürünlerine yönelttiği talep de bir başka önemli nedendi. Liberal metropollerde Türk ihraç ürünlerine karşı talebin zayıfladığı yıllarda Nazi Almanyası Türkiye'nin dış ticaretinin neredeyse yarısını kendine yönlendirdi. Ayrıca, Ankara hükümeti 1930'larda, bir yandan sanayileşme programının getirdiği yeni ithalatı karşılamak, bir yandan da yeni kurulan Merkez Bankası'na altın ve döviz rezervleri biriktirmek için ihracatın ikili ticaret anlaşmaları aracılığıyla arttırılmasına özel bir önem vermişti. Hükümetin Sovyet ve İngiliz kredisi gibi bazı yeni dış borçlanmalarda ihraç ürünleriyle geri ödeme yöntemine başvurması ihracat hacmini arttıran bir başka nedendi.

Türkiye'nin 1924-1929 arasında mal ticaretinde karşılaştığı açık, birkaç bakımdan önemliydi. Bu dönemde toplam kaynak kullanımında yabancı kaynaklara önemli ölçüde başvurulmuştu. Türk Lirası'nın dış kurunda ticaret açığıyla ilişkili olarak meydana gelen değer kaybı ise, daha sonra ayrıntılı olarak tartışılacağı gibi, Dünya Buhranı'nın etkileri Türkiye'de tam olarak hissedilmeden önce ithal ikamesini hızlandıracak bir iktisat politikası değişikliğinin ortaya çıkmasını uyaran sonuçlar yarattı.

1920'lerdeki ithalat furyası, 1930'larda bütün dünyada görülen iktisadi durgunluk, serbest ticaretten uzaklaştırıcı ticaret politikası sınırlamaları ve Türkiye'ye göre dışsal olan bu sınırlamaların Ankara hükümetini belli politika değişiklikleri yönünde etkilemesiyle sona erdi. 1948 fiyatları ile hesaplanan değerlere göre ithalatın hacmi 1928-1933 arasında % 50 oranında daraldı. Ancak 1933'ten 1938'e kadar yeniden önemli bir genişleme görüldü. Bu yeni genişlemenin dikkat çekici yönü, 1933-1938 arasındaki ithalat hacmi artışının 1920'lere göre çok değişik bir ithalat yapısıyla ilişkili olmasıydı. 1948 fiyatlarına göre ithalatın GSYH'ya oranı 1930-1938 döneminde 0.10 değerinde kaldı. Bu oranın 1924-1929 arasında 0.23 olması ithalatın görece önemindeki azalmayı daha iyi anlaşılır hale getirmektedir.<sup>17</sup>

### 1.3.2. İhracat ve İthalatın Mal Gruplarına Göre Yapısındaki Değişmeler

1923-1950 döneminde ithalata belirgin bir yapı değişikliği görülmüş, ihracatın mal gruplarına göre yapısı ise farklılaşmamıştır.

<sup>17</sup> Yahya S. TEZEL, a.g.e., s. 118.

Toprak ve hayvancılık ürünlerinin cari ihracat değeri içindeki payı 1924, 1929, 1930-1938, 1939-1945 ve 1946-1950 dönemlerinin hepsinde % 80 oranında kaldı. Madencilik ürünleri toplam ihracatın, 1924-1929 arasında % 4, 1930-1938 arasında % 6, 1939-1945 ve 1946-1950 aralıklarında da % 5'ini oluşturdu.

Öte yanda, ithalatın başlıca mal gruplarına göre yapısında devletçi sanayileşme politikasından önce de belirli bir değişme görülmesi ilgi çekicidir. Gıda malları, kumaşlar ve diğer tüketici malları toplamının cari ithalat değeri içindeki payı 1924'te % 66'dan 1929'da % 51'e düştü. Buna karşılık aynı yıllar arasında, örneklemede kapsanan ara mallarının payı % 20'den % 26'ya, makinalar ve motorlu taşıt araçlarının payı ise % 4'ten % 9'a yükseldi. İthalatın yapısında 1920'lerde ortaya çıkan değişme Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarındaki durumla karşılaştırıldığında daha da anlamlıdır. Gıda malları, kumaşlar ve giyim eşyaları toplamı Osmanlı ithalatının değerinde, 1905 yılında % 68, 1913 yılında % 66'lık bir paya sahipti. Ara malları ve yatırım malları toplamının payı ise bu yıllarda % 10 ile % 15 arasındaydı. Bu karşılaştırma, 1920'lerde, ithalatın toplam hacminde büyük bir genişleme olmasına karşın Türkiye'de belirli bir tüketim malları ithal ikamesinin gerçekleşmekte olduğunu göstermektedir.

İthalatın yapısında 1920'lerde başlamış olan değişme 1930'larda daha da belirginleşerek devam etti. Gıda malları, kumaşlar ve diğer tüketici malları toplamının cari ithalat değeri içindeki payı 1930'da % 42'den 1938'de % 22'ye düştü; ara mallarının payı, aynı dönemde, % 33'ten % 40'a, makinalar ve motorlu taşıt araçlarının payı ise % 10'dan % 23'e yükseldi. İthalatın yapısında gözlenen bu hızlı değişme ithalatın gerçek hacmindeki değişmeyle birlikte değerlendirilmelidir. İthalat hacminin daraldığı 1930-1933 aralığında en çok tüketici malları ithalatı kısılmış, 1933-1938 aralığında ortaya çıkan yeniden genişlemede ise en çok ara malları, makine ve motorlu taşıt ithalatı artmıştır. Bu gelişme, 1930'larda hızlanan sanayileşmenin dış ticaretteki etkilerini yansıtır.

İhracat ve ithalatın mal gruplarına göre yapısının genel görünümü, Türkiye'nin uluslararası işbölümüne katılım biçiminin, 1924-1950 döneminde, tarım ve madencilik ürünleri ihraç eden ve mamul maddeler ithal eden bir ekonomik yapıyı yansıtmaya devam ettiğini aşikar bir şekilde göstermektedir. Ancak, bu genel doğru, ithalatın yapısındaki değişikliğin ortaya koyduğu dinamik farklılığın gözden kaçırılmasına, küçümsenmesine yol açmamalıdır.

## 2. EKONOMİ İÇİNDE KAMU VE ÖZEL SEKTÖRÜN PAYLARI

### 2.1. Devletçilik Uygulamaları

Türk devletçiliğinin stratejik anlamıyla ilgili görüşler arasında büyük ayrılıklar vardır. Bazılarına göre devletçilik “bir planlama hareketidir” Thornburg, Türk uygulamasını “ devlet sosyalizminin aşırı ifadesi”, Bernard Lewis “askerler ve bürokratlar” arasında “Batı’ya karşı ve kapitalizme karşı hislerin yeniden canlanması”, Hershlag da “sadece pragmatik bir araç değil fakat temelde, köklü ve ideolojik bir öğe” olarak değerlendirmiştir. Gumpel ise, devletçiliği, i) içinde hem kamu hem de özel sektörü bulunan, ii) devletin ekonomiye fazla müdahale ettiği, iii) ekonomik kalkınma için orta ve uzun vadeli, hem emredici hem de yol gösterici özelliklere sahip planların var olduğu, iv) az gelişmiş bir ekonomideki durum ve kalkınma politikasıyla eş-zamanlı kabul etmektedir. Kadroculara göre, devletçilik milli kurtuluş savaşı veren ülkelere özgü, sınıf tezatlarını tasfiye edici, fakat sosyalizm ve kapitalizmden ayrı bir üçüncü yoldur.<sup>18</sup> Bu sistemde geniş bir devlet sektörü bulunacak ve devlet, milli iktisadiyatın kumanda manivelalarını elinde tutacaktır. Özel sektör, ancak teknik ve sermaye yeterliğine sahip olduğu takdirde ve plan disiplinine uymak şartıyla, bu sistem yer alacaktır. Öte yanda Osman Okyar ve Oktay Yenal gibi yazarlar, devletçilik politikasının Türkiye’de kapitalizmin gelişmesi tarihi içinde köklü bir değişiklik olmadığını öne sürmüşlerdir.<sup>19</sup>

1929 yılı sonbahar’ında patlak veren “Büyük Bunalım” çok kısa sürede S.Rusya dışında kalan tüm ülkelerin ekonomilerinin çökmesine neden oldu. Kriz, öncelikle ve büyük ölçüde tarım ürünleri piyasalarını tahrip ettiğinden, Türk ekonomisi üzerinde Kriz’in yıkıcı etkileri büyük olmuştur. Bir yıl içinde genç Cumhuriyet yönetiminin kurmaya çalıştığı iktisadi, sosyal ve siyasal dengeler altüst oldu. Fiyatlar genel düzeyinde ortaya çıkan düşüş cari fiyatlarla GSMH 1929 yılında 2.073 milyon TL iken, 1930 yılı sonunda 1.171 milyon TL’ye gerilemesine yol açmıştır. Yerli hammaddeleri işleyerek memleketi bir kısım mamulleri ithal zorunluluğundan kurtaracak bir sanayinin bir an evvel kurulmasına lüzum duyuldu. Ancak gerekli sermaye ve tecrübelere sahip

<sup>18</sup> Doğan AVCIOĞLU, Türkiye’nin Düzeni, Tekin Yayınevi, İstanbul 1979, s. 450.

<sup>19</sup> Yahya S. TEZEL, a.g.e., s.245.

olmayan özel sektörün bu sanayii meydana getirmesine imkan görülmediğinden devletçe kurulması lazım geldiği kanaatine varıldı.<sup>20</sup> Dünya'nın ve Türkiye'nin içinde bulunduğu koşulları çok iyi değerlendiren Atatürk, ülkenin iktisadi ve sosyal yapısına uygun önlemleri ardarda yürürlüğe koymaya, diğer bir deyişle, "Devletçilik" i kurumlaştırmaya başladı. İktisadi bağımsızlığını koruma ve yoksulluğu aşma yolunda seçilen amaç ve araçlar böylece açıklığa kavuştu. Atatürk 1930 yılından itibaren gerçekleştirdiği siyasal, sosyal ve kültürel devrimlerini iktisadi reformlarla tamamlayıp ülkeyi çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmaya girişti. Önce Laik hukuk devletinin gereği olarak Devletin ekonominin işleyişine müdahale ve yön verme yetkilerini tanımlayan yasalar çıkarıldı. Bu yasalar çerçevesinde çeşitli alanlarda öncü veya yönlendirici iktisadi faaliyetlerde bulunmak üzere kamu kurum ve kuruluşlarının örgütlenmesi sağlandı. Yeni ekonomik düzene geçişi sağlayan ve tanımlayan, 1930-1933 arasında çıkarılan yasalar şöyledir:<sup>21</sup>

- 1) 20 Şubat 1930 tarih ve 1567 sayılı "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun",
- 2) 10 Haziran 1930 tarih ve 1705 sayılı "Ticarette Tağşişin Men'i ve ihracatın murakabesi ve Korunması Kanunu",
- 3) 11 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı "T.C. Merkez Bankası Kanunu",
- 4) 22 Temmuz 1931 tarih ve 1873 sayılı "Türkiye'ye Bazı Ülkelerden Yapılacak İthalata Tahdit ve Takyitler Tatbikine Dair Kanun",
- 5) 1932 yılında yürürlüğe konan "Çay, Şeker ve Kahve İthalatının Bir Elden İdaresi Hakkında Kanunu"
- 6) 3 Haziran 1933 tarih ve 2262 sayılı "SÜMERBANK'ın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun",
- 7) 18 Haziran 1933 tarih ve 2299 sayılı "Ödünç Para Verme İşleri Kanunu".

Devletçiliğin altyapısını oluşturan bu yasaların zaman içinde boşlukları doldurulduğu gibi, ihtiyaçlara cevap vermeyenler de yürürlükten kaldırılmıştır. Bu anlayış Atatürk'ün ölümüne dek başarıyla sürdürülmüştür.

<sup>20</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s.82.

<sup>21</sup> Erdiñ TOKGÖZ, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997), imaj Yayınevi, Ankara 1997, s.56.

1567 Sayılı yasa, paranın değerinin korunması ve ülkenin kıt döviz kaynaklarının yağmalanmasını önleme yönünde Hükümete etkili karşı önlemler alma yetkisi verirken, alınan kararlara uymayanların da cezalandırılmasını öngörmüştür. Yasa 3 yıl için yürürlüğe konduğu halde, Cumhuriyet döneminin en uzun ömürlü yasalarından biri haline gelmiştir. Çünkü yasa Hükümetlere çok geniş yetkiler vermektedir.

T.C. Merkez Bankası'nın 1931 yılından itibaren faaliyete geçmesiyle ülkede kurulmakta olan "yeni ekonomik düzen" in kendisini dış ekonomik güçlere karşı koruması mümkün hale gelmişti. Böylece Osmanlı Bankası ve azınlıkların, ulusal ekonomik çıkarlara ters düşen karar ve davranışları son bulmuştu.

T.C. Merkez Bankası'nın kuruluş yasasının çıkarılması yönünde yürütülen çalışmalar hakkında ilk resmi bilgiyi III. İnönü Hükümeti'nde Maliye Bakanı olan Şükrü Saraçoğlu'nun 19 Nisan 1928'de bütçeyi Meclis'e sunuş konuşmasında buluyoruz. Maliye Bakanlığının yürüttüğü bu çalışmalar 1929'da yoğunlaşmış ve 1930 Haziran ayında son bulmuştur. Önce Alman uzmanlardan görüş ve öneriler alınmıştır (Müller Raporu). Hükümet kendi görüşlerinin katmadan önce İsviçre'li Prof.Dr. Leon MORF'un da görüşünü almıştır. Morf'un eleştirilerini dikkate alan Maliye Bakanı tasarıya son şeklini vererek Bakanlar Kuruluna sunmuştur. Hükümet kısa sürede tasarıyı Meclis Başkanlığına göndermiştir. İlgili komisyonda hızla görüşülen tasarı, çok küçük değişikliklerle T.B.M.M. genel kuruluna geldiğinde Maliye Bakanının temas halinde bulunduğu Fransız Prof.C. Rist'in görüşlerinin alınması için müzakereler ertelenmiştir. İki gün sonra görüşmeler yeniden başladığında bazı değişiklikler yapılmıştır. Sonunda 11 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı yasa ile T.C. Merkez Bankası kurulmuştur. Banknot basma imtiyazına sahip olan banka 15 milyon sermayeyle ve karma yapılı bir anonim şirket olarak öngörülmüştür. Bankanın faaliyete geçmesi ancak 3 Ekim 1931'de mümkün olmuştur. Zira örgütlenme ve Devletin kuruluş sermaye payını altın olarak ödemesi zaman almıştır. İhtiyaç duyulan dış finansman, The American-Turkish Investment Corporation ile yapılan "Kibrit İmtiyaz Anlaşması" karşılığında sağlanmıştır. Türkiye, kibrit, çakmak ve benzeri tutuşturucuların üretim, ithal, ihraç ve satış haklarını 1 Temmuz 1930'dan itibaren 25 yıl süreyle bu Amerikan şirketine



vermiştir. Bu imtiyaz karşılığında % 6,5 faizle ve 25 yıl vadeli 10 milyon altın dolar kredi sağlanmıştır.<sup>22</sup>

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938) uygulamaya konduktan sonra, "Devletçilik" in temel kurum ve kuruluşlarının tamamlanmasına devam edilmiştir. 1936 yılında 2996 sayılı yasa ile (Maliye Vekaleti Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun) Maliye Bakanlığı çağdaş bir örgütlenme ve uzmanlaşma olanağına kavuştu. Özellikle enerji ve madencilik konusundaki araştırmaları ve işletmeleri denetim altına almak ve bir merkezden yönetmek için 1935 yılında 2805 sayılı yasayla ETİBANK, 20 milyon sermaye ile kurulmuştur. Yabancı sermayenin elinde bulunan Ergani-Murgul Bakır ve Divriği Demir işletmeleri Etibank tarafından satın alınmıştır. Ereğli Kömür İşletmeleri de bu kuruluşa devredilmiştir. Aynı yıl ülkenin yer altı servetlerinin araştırılması ve belirlenmesi çalışmalarını yürütmek üzere Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü kurulmuştur.

Ayrıca 11.6.1933 tarihinde 15 milyon sermayeyle yerel yönetimlere mali ve teknik destek vermek üzere Belediyeler Bankası (İller Bankası) oluşturuldu. Esnaf ve sanatkarın kredi ihtiyacını karşılamak üzere 1933'de kurulan Halk Bankası'nın 17.01.1938'de 3331 sayılı yasayla faaliyete geçmesi sağlandı.

Sayıları ve faaliyetleri artan kamu işletmelerinin yönetimlerine ve faaliyetlerine belli bir düzen getirmek için 1938 yılında 3460 sayılı "Sermayenin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretiyle Kurulan İktisadi Teşekküllerin Teşkilatıyla İdare ve Murakabeleri Hakkında Kanun" çıkarılmıştır. Kamu kesiminde holdingleşme bu yasayla belirgin hale gelirken, kamu iktisadi kuruluşlarının denetimi Başbakanlığa bağlı "Umumi Murakebe Heyeti" ne verilmiştir. Bu yasa tam 22 yıl, yani 1964 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

Devletçilik uygulamaları tarım sektöründe de yeni oluşumlara neden olmuştur. Tarımı geliştirmek için nitelikli tohum, damızlık, fide ve fidan yetiştirip çiftçiye dağıtmak üzere, Hazine arazisi üzerinde Devlet sermayesiyle örnek çiftlikler kurulması bu dönemde gündeme gelmiştir. Ankara'daki Gazi Orman Çiftliği uygulamasının başarılı olması bu konuda karar alınmasını kolaylaştırmıştır. 1937 yılında Tarım Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan "Zirai Kombinalar İdaresi" 1938'de Devlet Ziraat

<sup>22</sup> Erdinç TOKGÖZ, a.g.e., s.58.

İşletmeleri Kurumu adını almıştır. Daha sonra Devlet Üretim Çiftlikleri Genel Müdürlüğü adıyla katma bütçeli, tüzel kişiliği olan bir kamu kuruluşu olmuştur.<sup>23</sup>

Atatürk çiftçilere yönelik konuşmalarında makine kullanmanın yararlarını anlatır ve bunun için de kooperatifleşmeyi teşvik ederdi. Devletçilik hamlelerinin ardarda geldiği 1930'lu yıllarda Atatürk tarım kesimi için önemli sayılan (1935 yılında 2834 sayılı) "Tarım Satış Kooperatifleri" yasasının yürürlüğe girmesini sağlamıştır. Atatürk "tarım mı, sanayi mi?" tartışmasına girmemiştir ve girilmesine de izin vermemiştir.

Devletçilik döneminde dış ticaret politikası da değişmiş, özellikle gümrük yasa ve tarifelerini değiştirme olanağına kavuşan Hükümet yasaklama ve kontenjanlarla ithalatı kısıtlamıştır. Buna bağlı olarak ithalat ve ihracat ikili anlaşmalara göre yürütülmüştür. Böylece dış ticaret kontrol altına alınarak Türk Lirası'nın dış değeri korunmuştur. Bu uygulamanın sonucu olarak dış borçlanmaya ihtiyaç doğmamıştır. Dış denge sağlanınca, içerde de anti-enflasyonist para-kredi ve maliye politikaları uygulanması kolaylaşmıştır.

Devletçilik uygulamalarının, azınlıkta olsalar bile, bazı çevrelerde tereddütler uyandırdığını gören Atatürk, önce bu kesimin yakından tanıdığı Celal Bayar'ın İktisat Vekilliğine getirilmesini sağlamıştır. Sonra da Türkiye'de uygulamaya konan "Devletçilik" in tanımını yaparak, C.Bayar aracılığıyla kamuoyuna duyurmuştur. Aşağıya aldığımız bu tanımları C.Bayar İzmir Fuar'ını açarken yaptığı konuşma sırasında okumuştur. Bayar bu tanımları Ocak 1936'da toplanan Sanayi Kongresi'ni açarken yaptığı konuşmada tekrarlamıştır "Türkiye'nin tatbik ettiği Devletçilik sistemi 19. Asırdan beri sosyalizm kuramcılarının ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir... Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını gözönünde tutarak memleket iktisadiyatını Devletin eline almak... Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdi ve hususi teşebbüslerle yapılamamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi kısa zamanda yapmaya muvaffak oldu... bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi, Liberalizmden başka bir sistemdir..."<sup>24</sup>

<sup>23</sup> Erdinç TOKGÖZ, a.g.e., s.61.

<sup>24</sup> Erdinç TOKGÖZ, a.g.e., s.63.

Tek bir siyasal örgütün varlığı, devlet yönetiminde otoriter bir yönetime olanak veriyordu. Hükümetin izleyeceği politikaların temel ilkeleri 10-18 Mayıs 1931 tarihinde toplanan III. Kurultay'da kabul edildikten sonra 1935'de C.H.P. programına girdi. Bu ilkelerden biri de Devletçilik'tir. Diğer ilkelerle birlikte 6 ilke 5 Şubat 1937'de Anayasa'ya dahil edildi.

## 2.2. Özel Sermaye Birikimine Sağlanan Doğrudan Destekler

Kemalist yöneticiler, 1920'lerde, özel sermaye birikimini çeşitli yollardan doğrudan doğruya da desteklediler. Sağlanan destekler sadece sanayi ve tarımla ilgili sektörle ilgili olmadığını vurgulamak istiyorum. Hükümet, örneğin özel deniz taşımacılığını geliştirmek için de çeşitli önlemler aldı. Türk uyruklular ya da yerli sermayeli şirketlerin ithal edecekleri gemilere 1924 yılında gümrük bağışıklığı tanıdı. Bu bağışıklık 1930, 1938 ve 1941 yıllarında yinelenildi.

Belli kişilere, zaman zaman meşrutiyet görüntüsü içinde, fakat birçok halde de hükümet etmenin getirdiği olanakların kullanılmasıyla "çıkar" sağlanması, girişimci sermaye birikiminin beslenmesinin başlıca yöntemlerinden biri haline geldi. Yönetici kadro tarafından yeğlenmiş olan kapitalist toplumsal gelişme düzeni, Türkiye nüfusunun içinden bir işadamları sınıfının "yaratılması"ni gerektirmekteydi. Bu da bazı Türklerin zenginleşmesine bağlıydı. Yönetici kadro içindeki birçok insanının, ellerindeki siyasi nüfuzu, kendilerine, yakınlarına ve "iş" ortaklarına çıkar sağlamak için kullanılması, Cumhuriyet'in yeni zenginler'inin yaratılmasında önemli bir rol oynadı.

Birçok hükümet ve parlamento üyesinin, üst düzey bürokratın ve liderlerin yakınlarının "iş" hayatına atılması önemli sonuçlar getirdi. Bir yanda, yönetici kadronun bir bölümü gelişmekte olan Türk burjuvazisinin "kurucuları" arasına katıldı. Öte yanda Millet Meclisi üyeleri, yüksek bürokratlar ve liderlerin yakınları, yerli ve yabancı şirketlerin iş takipçisi, temsilcisi, pay sahibi ve yönetim kurulu üyesi olarak, yerli varlıklı çevreler ve yabancı kapitalistlerle yönetici kadro arasında organik bağlantılar kuran toplumsal bir işlev de edindiler.

Devlet sektöründe ihalelerin dağıtılması bazı kişileri zenginleştirmenin önemli bir yoluydu. Devletin içerden ve dışardan malzeme, silah, çeşitli tüketim malları ve

hizmetleri satın alması, bayındırlık işlerini ihale etmesi, aralarında bazı Meclis üyelerinin de bulunduğu, devlete iş yapan tacir ve müteahhitlerin büyük servetler biriktirmesine olanak sağladı.

Adam zengin etmenin doğrudan yollarından biri de, devlet bankaları ve İş Bankası kredilerinin dağıtılmasıydı. Liderlerin yakınlarına krediler dağıtmakla ün kazanan İş Bankası, yönetici siyasi kadro içinden, iş aleminin “tatlı” ilişkilerine fazla utanıp sıkılmadan dalanların kalesi haline gelmişti.

İstanbul ve İzmir limanlarının işletilmesi, şeker ithali ve üretimi gibi konularda özel sermayeli şirketlere verilen tekellerle de büyük servetler biriktirildi. Bu arada, bazı girişimcilere, kurdukları şirketlerin sermayesine hazinenin katılması yoluyla fon sağlandı. Devlet, 1920’lerin sonunda, 29 özel şirkete, toplam sermayelerinin % 38’ini satın alarak, cari değerlerle 22 milyon TL. sağlamıştı. Bu şirketlerin 7’si imalat sanayii, 2’si madencilik, 4’ü bankacılık ve geri kalanları da ticaret, ulaştırma ve diğer hizmet alanlarındaydı.<sup>25</sup>

### 2.3. Devletin Ekonomi İçindeki Payı

Türkiye ekonomisinde kamu kesiminin yeri 1930’larda önemli ölçüde büyüdü. Hükümet, gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) içinden kendine aktardığı bölümü hem mutlak hem de görel olarak arttırdı. Cari değerlerle, merkezi hükümet ve il özel idareleri gelirlerinin GSYH’ya oranı 1926-1931’de ortalama olarak 0.14 iken 1934 ve 1935’te 0.19’a çıktı. 1932-1939 ortalaması 0.17 oldu. Hükümet gelirlerindeki gerçek artış çok büyük ölçüde kamu kesimindeki sermaye birikiminde kullanıldı. Kamu kesimindeki sanayi yatırımlarının 1948 sabit fiyatlarıyla değeri 1927-1931 arasında yılda 10 milyon TL tutarındaki ortalamadan 1939 yılında 200 milyon TL’ye yükseldi. Bunun sonucunda 1930’ların sonlarına doğru devlet imalat ve madencilik işletmelerindeki istihdam hacmi 70.000 kişiyi buldu. 1930’ların sonlarında, 100.000 memur ve 30.000 emekliyle beraber geniş anlamıyla devlet kesiminde, yani merkezi bütçe, katma bütçeler, il özel idareleri, belediyeler ve iktisadi devlet teşebbüslerinde ücret, maaş ve emekli aylığı alanların sayısı 280.000 kişiye ulaştı.

<sup>25</sup> Yahya S. TEZEL, a.g.e, s. 237.

Devlet sektörünün ekonomiyi etkileme gücünde meydana gelen artış, toplam çalışan nüfus içinde devlet sektörünün payında meydana gelen artışın akla getirdiğinden daha da önemliydi. Yeni kurulan devlet sanayi işletmeleri ekonomideki üretim matrisi içinde başka işletmelerin etkinliğini de etkiliyordu. Örneğin, devlet fabrikaları ekonomide pamuk ve yünün en büyük alıcısı durumuna geldi. Bu fabrikaların ürettiği malların yurtiçindeki dağıtımında binlerce tacire bayilik verildi. Devlet sanayi kuruluşları birçok özel sanayi işletmesinin girdi olarak kullanıldığı temel ara malları üretmeye başladı.<sup>26</sup>

Devletçi sanayileşme politikası uygulamaları, zorunlu olarak, Türk ekonomisinin kapitalist dünya sisteminin uluslararası işbölümündeki eski ilişkileri içinde, ticaret sermayesi sahiplerinin başat konumunu bir ölçüde sarstı. Devletçi ithal ikamesi çabaları, daha önce mamul mallar ithalatıyla doyurulan iç piyasanın önemli bir bölümünü yeni kurulan imalat sanayi işletmelerine yöneltti. Bu, dış ticaretle uğraşan tacirlerin Türk ekonomisindeki mübadele ilişkileri sistemi içindeki iktisadi gücünü görel olarak zayıflattı. Devlet kapitalizmi aracılığıyla, daha çok bütünleşmiş bir sanayi ekonomisi kurma girişimi, o döneme kadar ki varlık nedeni, iç bütünleşmesi son derece cılız olan Türk ekonomisini, tarım ürünleri ihracatı ve mamul mallar ithalatıyla dünya ekonomisinin metropollerine bağlamak olan ticaret çevrelerinin alışkanlıklarına yönelik bir tehdit gibiydi. Devletçi uygulamalar nedeniyle kamu kesiminin dış ticarete ve özellikle ithalattaki payı büyüyünce, devlet daha önce özel şirketler aracılığıyla yaptığı ithalatın bir bölümünü kamu kuruluşları aracılığıyla yapmaya başladı. 1939 yılının başında Cumhurbaşkanı İnönü'nün "reisliği altında" toplanan Bakanlar Kurulu, "devlet mübayaatında (dış) komisyonculuk usulünün ilgası" nı kararlaştırdı. "Vekaletlerin mübayaalarında ecnebi fabrikalarla temas ederek mübayaayı temin edebilecekleri işler için" gerekli hazırlıkları iki ay içinde tamamlamak görevini Maliye Bakanlığı'na verdi. Hükümetin devlet ithalatını kendi kendine yapmaya başlaması, daha önceki aracılardan çıkarlarını önemli ölçüde zedeleyen bir değişiklikti.

Bütün bunlara karşın, bazı dış ticaret çevreleri 1930'larda bile, sanayi üretimini yavaşlatmak pahasına kendi çıkarlarını korumayı becerdi. Kurulu şeker üretim kapasitesinin bir hayli eksik kullanılmasına yol açan bir şekilde sürdürülen şeker

<sup>26</sup> Yahya S. TEZEL, a.g.e, s. 249.

ithalatından büyük karlar elde etme oyunu, 1939'a kadar devam etti. İç satış fiyatları, düşük kapasiteyle çalışan yerli fabrikaların yüksek maliyetlerine göre saptanıyor, bu maliyetlerin çok altındaki fiyatlarla ithal edilen şeker ise, hem iç üretim hem de ithalat tekeline sahip olan özel şirket tarafından yüksek fiyatlarla pazarlanıyordu. Türkiye'de bir şişe-cam fabrikasının kurulmasından sonra, şekerdekine benzer bir oyun da cam ürünleri ithalatı ve pazarlamasında oynandı.

Hükümet eğer yeni kurulmakta olan devlet fabrikalarının iç pazarlamasını ve nihai satışını geniş bir devlet pazarlama sistemi kurarak gerçekleştirmeye kalkışsaydı, devletçi politika ile sanayi ürünlerinin iç ticaretiyle uğraşan tacir çevrelerinin çıkarları arasında herhalde ciddi bir çatışma çıkabilirdi. Sümerbank'ın birkaç satış mağazası kurması bile TBMM'nde önemli tepkilere yol açtı. Hükümet bu mağazaların daha çok Sümerbank ürünlerinin tanıtılması amacına yönelik olduğunu, devlet fabrikalarının ürünlerinin tanıtılması amacına yönelik olduğunu, devlet fabrikalarının ürünlerinin genellikle özel ticaret kuruluşları aracılığıyla pazarlanacağını vurgulamak zorunda kaldı. Gerçekten de, devlet sanayi ürünlerinin, sadece tekstil ürünlerinin değil, fakat kömür, çimento, inşaat demiri gibi diğer ürünlerin pazarlanması özel ticaret işletmelerine bırakıldı. Devlet fabrikalarının ürünlerinin ticareti özel birikime yeni olanaklar sağlamış oluyordu.<sup>27</sup>

#### 2.4. Özel Sektörün Ekonomi İçindeki Payı

Devletçi politikanın özel sanayi kuruluşları üstündeki etkileri 1930'larda oldukça olumluydu. Bu yıllarda, Buhran koşullarına karşın, özel sektörü teşvik etmeye dayanan sanayileşme politikasının uygulandığı 1920'lere göre çok daha fazla sayıda özel sanayi işletmesi kuruldu. İktisat Bakan'ının 1936'da yaptığı bir açıklamaya göre sanayide makinalara ve diğer sabit tesislere yapılan özel yatırımların değeri 1932 yılında 56 milyon TL.'den 1933'te 63, 1934'te 68 ve 1935'te 70 milyona çıktı. Bir başka resmi kaynağa göre 1936-1938 yıllarında 217 yeni özel sanayi işletmesi kurulmuş ve bunlar 8.900 işçiye yeni istihdam yaratmıştı.

Türkiye'de sanayi burjuvazisinin 1930'larda güçlenmiş olması şaşırtıcı değildir. Devletçi politika devlet girişimciliğini özel girişimciliğin yerine değil özel girişimciliği

<sup>27</sup> Yahya S. TEZEL, a.g.e., s. 252.

tamamlamak üzere kullanmayı amaçlıyordu. Birinci ağırlık devlet yatırım programlarının gerçekleştirilmesine tanınmış olsa da, özel sanayinin güçlendirilmesi hükümet politikasının bir parçasıydı. Bu nedenle sanayide devlet kapitalizmine başvurulmasından sonra da, özel sanayi birikimine doğrudan devlet desteği sağlanması sürdürüldü.<sup>28</sup>

### 3. UYGULANAN İKTİSADİ POLİTİKALAR

#### 3.1. Sanayi Sektörü

Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarında gayretler yoğun bir şekilde politik, sosyal ve kültürel devrimlerin gerçekleştirilmesine yöneltmiştir. Bu ilk yıllarda dünyu umumiye denilen dış borçlar sorunu bir çözüme bağlanamamış olduğu gibi eski gümrük rejimi Lozan Andlaşmasına göre 5 yıl, yani 1929 yılına kadar devam ediyor ve sınai ithalata koruyucu gümrükler konulamıyordu. Bunlar milli sanayinin geliştirilmesini engelleyen önemli iki ekonomik etken teşkil etmiştir.

1923'den itibaren mevcut yabancı şirketlerin özellikle ulaştırma kesiminde çalışanlarla belediye hizmetleri görenlerin tedricen satın alınmak suretiyle kamulaştırılmasına başlanmıştır. Bu dönemde ekonomik kalkınma stratejisinin tespitinde başlıca iki tez tartışma konusu olmuştur. Birinci tez, İnönü'nün liderliğini yaptığı ve daha ziyade bürokratlar tarafından savunulan devletçilik yolu ile sanayileşmedir. İkincisi ise tüccar ve sanayilerin desteklediği, önceleri Fethi Okyar ve Serbest Fırka'nın daha sonra da Celal Bayar'ın öncülüğünü yaptığı liberal iktisat politikasıdır.

1923'de, kalkınma stratejisini tespit etmek üzere İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde liberal görüş ağır basmıştı. Bu kongrede başlıca şu ilkeler üzerinde anlaşmaya varılmıştı:

- Milli sanayi teşvik edecek kanunların çıkarılması,
- Sanayicilere kredi sağlanması,
- Yerli ürünlerin ulaşım tarifelerinde indirim yapılması,

<sup>28</sup> Yahya S. TEZEL, a.g.e., s.253.

- Sanayiciler için teknik eleman yetiştirilmesi ve teknik eğitimin geliştirilmesi.

1923 İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen ilkeler çerçevesinde, 1927 yılında Teşviki Sanayi Kanunu çıkartılarak uygulamaya konmuştur. Bahis konusu kanun ile özel sanayi kuruluşları çeşitli yollardan teşvik edilmiştir. Bu kanuna göre, hükümet sınai kuruluşları için gereken toprağı belli şartlar altında parasız verecek, vergi ayrıcalıkları sağlanacak, sınai kuruluşlar için gerekli makine ve teçhizat gümrük vergisinden muaf olacak, kullandıkları temel maddeler, ara malları ve mamuller demiryollarında ucuz tarife ile taşınacak, kamu tekeline tabi maddeler onlara ucuz fiyatlarla satılacak, hükümet ve diğer kamu kuruluşları bazı şartlar altında, yerli mamulleri ithalattan % 10 daha pahalı da olsalar, tercihen satın alacaklardı. Kanun bunların yanında daha birçok ek teşvik tedbirleri de getiriyordu. Paralel olarak hükümet, İstanbul Ticaret Odası ve basın aynı yıllarda yerli malı kullanımı ve sanayileşme konusunda geniş bir kampanya açmışlardır. Ancak, en önemli teşvik tedbiri olan gümrük korumasının Lozan Andlaşması hükümleri uyarınca 1929 yılına kadar uygulanmaması, özel teşebbüse dayanan sanayileşmenin Sanayi Teşvik Kanunu'na rağmen yetersiz kalkınmasına neden olmuştur. Esasen kalkınmanın bu başlangıç döneminde sınai yatırımları göze alan bir müteşebbis zümresi henüz yeterli sayıda mevcut değildi; tüccarların çoğu bu gibi yatırım ve atılımlar hususunda çekimser davranıyorlardı. 1929 yılından itibaren ise ortaya çıkan büyük dünya buhranı ve bunun Türkiye ekonomisi üzerindeki menfi etkileri, sınai ve ekonomik gelişmeyi engelleyen diğer önemli bir etken olmuştur. Geçirdiği harplerde büyük maddi kayıplara uğramış, dışarıya geniş ölçüde borçlanmış olan ve tasarrufları yatırıma ulaştıracak bir banka sisteminin gelişmemiş bulunduğu memlekette önemli sınai yatırımlar için gerekli sermayeyi sağlamak da çok güçtü.

Tablo 11'de dikkati çeken önemli bir nokta 1932-1939 yılları arasında büyük işyeri sayısında az da olsa bir azalmanın meydana gelmiş, buna karşılık toplam üretim değerinde aynı yıllar arasında yaklaşık olarak % 140'lık bir artışın sağlanabilmiş olduğudur. Bu bize bahsedilen sektörler içindeki işletmelerin mahiyetlerinin değişmiş olduğunu, yani bu işletmelerin büyümüş ve verimliliklerinin artmış olduğunu göstermektedir.



Tablo: 11

## Sanayi Teşvik Kanunundan Faydalanan sanayi Kuruluşları

SEKTÖRLER	İşyeri Sayısı (Büyük)				Çalışanların Sayısı	Üretim Kıymeti ( 1000 TL. )			
	1932	%	1939	%		1932	%	1939	%
Tarım Ürünleri (Gıda)	651	44.1	468	41.0	16.914	74.693	54.1	177.851	53.7
Maden Çıkarma	17	1.2	37	3.2	8.393	10.418	7.6	29.054	8.8
Dokuma	351	24.0	249	21.8	15.475	20.724	15.0	68.608	20.7
Tahta	134	9.1	53	4.6	3.344	6.033	4.4	5.396	1.6
Kağıt	85	6.8	41	3.6	2.092	4.235	3.1	9.240	2.8
Maden İşleme	31	2.1	28	2.4	1.752	3.579	2.6	6.334	1.9
Taş Toprak	76	5.2	37	3.2	1.342	5.918	4.3	7.372	2.2
Kimya	87	5.7	194	17.0	1.644	10.408	7.5	19.760	6.0
TOPLAM	1.473	100	1.144	100	52.173	137.932	100	331.287	100

Kaynak: Bilge Aloba KÖKSAL-A.Rasih İLKİN, Türkiye’de İktisadi Politikanın Gelişimi, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, 1973, s. 91

Diğer taraftan, Kurtuluş Savaşı sonrasında, Cumhuriyetin ilk yıllarında azınlıkların Türkiye’den ayrılmaları da ekonomik hayatı menfi yönde etkilemiştir. Cumhuriyet öncesinde azınlıklar ekonomik hayat içinde, tüccar, sanayici ve teknisyen olarak aktif bir rol oynuyordu. Bunların büyük bir kısmının Türkiye’den ayrılmaları bu alanda bir boşluk yaratmış, bu boşluğun doldurulması için uzun bir zamanın geçmesi gerekmiştir. İşte bütün bu faktörler yüzünden, liberal bir ekonomi politikası takip edilen 1923-1933 döneminde, sanayide bir artış müşahade edilmekle beraber, tatmin edici sayılabilecek bir gelişme gerçekleştirilememiştir.<sup>29</sup>

1927 yılında gerçekleştirilen “Nüfus, tarım ve sanayi sayımı” verilerine göre ülkede çağın sanayi teknolojisinden çok uzak bir sanayi vardı:

- Toplam 65245 işletmenin % 43,5 u tarım, evcil hayvanlar, balık ve av ürünleri alanında çalışmaktaydı.
- Sayılan işletmelerin % 79 unda 4’den az kişi çalışmaktaydı.

<sup>29</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s. 181.

- Sadece 155 iş yerinde 100'den fazla kişi istihdam edilmekteydi.
- Ülkede 642 yabancı işveren, 702 yabancı memur ve 347 yabancı işçi çalışmaktaydı.
- Sınai işletmelerinin % 96 sı çevirici güç olarak organik güç kullanıyordu. Motor gücü kullanan işletme sayısı 2822 idi.

1923-1924 yıllarının Türkiye'sinde sanayi, el sanatları düzeyinde loncaların devamı sayılacak gruplar halinde toplanmıştı. İstanbul, İzmir ve Adana'da enkaz durumunda birkaç dokuma fabrikası yanında, yine İstanbul da harap halde birkaç askeri fabrika ülkenin sanayi gücünü oluşturmaktaydı. İkinci İnönü Hükümeti, mülkiyeti kamuya ait tüm sınai kuruluşlarını 19 nisan 1925 tarih ve 632 sayılı yasa ile kurulan "Sanayi ve Maadin Bankası" na bağladı. Fakat banka beklenen görevleri kaynak yetersizliği nedeniyle yapamadı. 1933 yılından itibaren Sümerbank'ın faaliyete geçmesiyle kamu sınai kuruluşları ve yatırımları belli bir düzene kavuştu.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hükümetler, özel kesimin sınai faaliyetlere katılmasını özendirici önlemler almayı ihmal etmediler. Örneğin 1925 yılında çıkarılan bir yasayla şeker sanayiinde yatırım yapacak özel girişimcilere önemli ayrıcalıklar tanındı. İki yıl sonra Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikalarının üretime geçmesine yol açan bu ilginç ayrıcalıklar şöyleydi:

- Şekerden 18 yıl tüketim vergisi alınmaması,
- Pancar üretilen araziden 10 yıl arazi vergisi alınmaması,
- Şeker fabrikalarına kömür, kiremit sağlayan ocakların resim ödememesi,
- Kuruluş yeri için 1-5 hektar kadar arazini devletçe sağlanması,
- Fabrikaların her türlü taşıma işlerinde "Nakliyat Vergisi"nden 1/3 oranında indirim yapılması,
- Şeker fabrikalarında çalışacak personelin 10 yıl süreyle "Kazanç Vergisi"nden muaf tutulması.

Gerçekçi ve akılcı özellikler taşıyan bu teşvik tedbirleri özel girişimcilerin heves ve projelerinin uygulamaya yansımaya olanak vermiştir.<sup>30</sup>

Devlet, temel tüketim ve ara malları alanında, ithal ikamesi sağlamak gayesiyle "Üç Beyaz" ve "Üç siyah" projelerine öncelik vermiştir. Un, Şeker ve pamuklu üç

<sup>30</sup> Erdinç TOKGÖZ, a.g.e., s. 74.

beyazı; kömür, demir ve akaryakıt üç siyahı temsil etmektedir. Bu temel malların yurt içinde üretilmesiyle, önemli oranda döviz tasarruf edildiği gibi, dışa bağımlı kalma korkusu da yenilmiştir. Cumhuriyet'in ilk hükümetleri, yeni doğan veya henüz çocukluk döneminde olan sınai faaliyetleri dış rekabete karşı korumak yönünde bir gümrük politikası uygulayamamışlardır. Lozan andlaşması, gümrük vergilerinin 24.8.1928 tarihine kadar 1916 yılı düzeyinde tutulmasını öngörüyordu. Büyük kentlerin tüketicileri, imparatorluk döneminden kalan Avrupa malı kullanma alışkanlıklarını ithal kolaylıkları nedeniyle, kolayca sürdürürler. Örneğin 1927 yılında ithalatın % 70'ini tüketim malları oluşturmaktaydı.

1923-1938 döneminde GSMH içinde sanayi kesiminin payı (piyasa fiyatlarıyla) 1924 yılında % 10 civarındayken, 1938 yılında bu oran % 16.5 civarında gerçekleşmiştir. Sanayi kesimi içinde "imalat sanayii" nin payı 1938 fiyatlarıyla 1924'e göre 1938'de beş misli artmıştır. Bu artışta "Devletçilik" döneminde üretime geçen devlet sınai işletmelerinin katkısı büyük rol oynamıştır.

1932 yılında ülkede yaklaşık olarak 300 mühendis vardı. Devletin çeşitli dairelerinde Macar teknik elemanlar çoğunlukta idi. Giden Rum ve Ermeni zanaatçıların yerine Bulgar ustalar çalışıyordu. Müteahhit firmaların tümü yabancıydı.

Tablo 12'ye baktığımızda madencilik alanında da benzer gelişmeyi görmekteyiz. 1924 yılında 994 bin ton olan maden kömürü üretimi, dönem sonunda 2.5 milyon tona yükselmiştir. Anadolu halkının büyük çoğunluğu kömür kullanmayı, bu dönemde henüz bilmemekteydi. Ülke madenciliği, yabancı sermaye denetiminde ve çok sınırlı maden işletmesinin üretiminden ibarettir. Maden kömürü yanında borasit ve tuz üretimi yapılmaktadır. Kükürt üretimi 1931'de, krom ve linyit üretimi 1932'de ve demir cevheri üretimi 1938'de ancak başlayabilmiştir. Madencilik üretim endeksi (1948=100) 1923'de 19.7 iken, 1938'de 75 olmuştur.

Tablo: 12  
Sanayi Kesimindeki Gelişme

Yıllar	Şeker (ton)	Çimento (ton)	M.Kömürü	İmalat san.
				Katma değ.
				1938 Fiyat.
1924	-	24.500	994.000	63.800
1925	-	29.800	958.000	79.200
1926	573	40.000	1.216.000	89.700
1927	5162	41.400	1.324.000	109.800
1928	4280	54.000	1.251.000	107.100
1929	7946	71.000	1.421.000	113.300
1930	13074	104.000	1.595.000	128.000
1931	22649	192.000	1.574.000	147.900
1932	27307	132.000	1.503.000	174.600
1933	65086	143.000	1.852.000	209.300
1934	58663	180.000	2.288.000	237.200
1935	53827	193.000	2.340.000	235.300
1936	65886	229.000	2.299.000	227.100
1937	51575	282.000	2.307.000	249.400
1938	42526	294.000	2.584.000	291.500

Kaynak: Erdiç TOKGÖZ, a.g.e., s. 76

Sanayi kesimindeki yatırım etkinliğinin bir göstergesi olarak kullanabileceğimiz iki seri Tablo 13'de sunulmuştur. Bunlardan biri kamu kesiminin gerçekleştirdiği gayri safi sanayi yatırımı hakkındaki hesaplar, diğeri de tarımsal makineler dışındaki makine ithalatıyla ilgili verilerdir.<sup>31</sup>

Kamu kesiminde gerçekleştirilen sanayi yatırımları ve tarımsal olmayan makine ithalatındaki değişmeler, Türkiye'deki toplam sanayi yatırımları hakkında anlamlı ipuçları sağladığı ölçüde şu yorumlar öne sürülebilir.

<sup>31</sup> Yahya S. TEZEL, a.g.e., s. 278.

Özel yatırımların toplam sanayi yatırımlarının aşağı yukarı tamamını oluşturduğu 1920'lerde, tarım dışı makinalar ithalatı 1924'te 5.000 tondan 1929'da 11.000 tona çıktı. Büyük Buhran'ın etkilerinin sanayi yatırımlarını daraltması, tarım dışı makine ithalatının, 1934'e kadar 1929 düzeyinin altında kalmasına yol açtı. Birinci devlet sanayi yatırım programının yürürlüğe girdiği yıl olan 1934'te, bu ithalat 17.000 tona çıktı. Devlet sanayi yatırımlarındaki genişlemenin etkisiyle 1939'da 25.000 tona yükseldi. Kamu kesimi sanayi yatırımlarının 1948 fiyatlarıyla değeri ise 1929'da 8 milyon TL'den 1934'te 34 ve 1939'da da 201 milyona çıktı. 1939 yılındaki kamu sanayi yatırımları 1924-1950 dönemi açısından bir rekordu.

Tablo: 13

## Sanayi Kesiminde Yatırım Etkinliği

Yıllar	Kamu kesimi sanayi Yatırımları*		Tarımsal olmayan makine ithalatı**	
	Milyon TL.	Endeks 1948=100	1.000 ton	Endeks 1948=100
1924	b.y.	-	4.6	13
1927	10	6	7.8	22
1929	8	5	11.1	31
1933	14	9	9.1	25
1934	46	29	16.6	46
1936	63	40	15.2	42
1938	106	67	20.5	57
1939	201	127	25.4	70
1940	93	59	8.9	25
1942	158	100	11.3	31
1944	114	72	8.2	23
1946	10	6	13.4	37
1948	158	100	36.2	100
1950	103	65	41.8	115

Kaynak: Yahya S. TEZEL, a.g.e., s. 13

\* Kamu kesimi merkezi bütçeye bağlı bakanlık ve genel müdürlükleri, iktisadi işlevi olan katma bütçeli idareleri, il özel idarelerini ve Sümerbank ve Etibank'ı kapsamaktadır.

\*\* Makine tanımı taşıt araçlarını dışlamaktadır.

### 3.1.1. İthal İkameci Sanayileşme

1923-1950 döneminde ithal ikameci bir yaklaşım Türkiye'deki sanayileşme politikalarına hakim olmuştur. 20. Yüzyıl başlarında Türkiye, siyasal bağımsızlığını büyük ölçüde yitirmiş bir yarı sömürge olarak kapitalist dünya metropollerinin sanayi ürünleri için önemlice bir pazar haline gelmişti. Kurtuluş Savaşı'yla siyasal bağımsızlığın kazanılması, ithalatın yerine yerli üretim ikame edilerek iç pazarın sanayileşme sürecini sürükleyecek talebin kaynağı olarak kullanılmasına imkan sağladı.

Tablo: 14

Bazı Mamullerin Toplam Yurtiçi Arz Miktarı ve Bu Arzda Yurtiçi Üretimin Payı

Yıllar	Pamuklu Dokuma		Yünlü Dokuma		Şeker	
	A 1000 ton	B %	A 1000 ton	B %	A 1000 ton	B %
1924	23	4	3.2	19	53	0
1927	23	13	3.1	19	67	7
1929	25	12	3.3	24	77	10
1934	23	52	3.0	83	63	94
1936	22	55	3.5	86	88	75
1938	28	57	3.7	81	107	40
1940	25	84	4.1	98	99	90
1944	25	88	5.1	98	92	98
1946	40	65	6.1	98	97	100
1948	27	74	6.3	95	150	79
1950	29	79	4.2	95	137	100

Kaynak: Yahya S. TEZEL, a.g.e., s. 286

A: İthalat artı yurtiçi fabrika üretimi

B: Yurtiçi fabrika üretiminin A'daki payı

Tablo 14'de özetlenen sayısal verilerde de izlenebileceği gibi, üç temel tüketim malının, pamuklu dokuma, yünlü dokuma ve şekerin toplam yurtiçi arzında yerli fabrika üretiminin payı 1924-1929 arasında bir ölçüde arttı. İthal ikamesindeki asıl atılım,

devletçi sanayileşme programlarının uygulanmaya başlandığı 1930'larda görüldü. Yukarda sözü edilen üç malın yurtiçi arzında yerli fabrika üretiminin payı büyük ölçüde artarken, yeni kurulan demir-çelik, kağıt ve cam ürünleri fabrikaları, bu mallarda da önemli ölçüde ithal ikamesine imkan sağladı.<sup>32</sup>

### 3.1.2. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Birinci Beş Yıllık sanayi Planı öncesinde, yasal ve kurumsal hazırlıklar tamamlandıktan sonra, yerli ve yabancı uzmanlardan oluşan bir kurul oluşturuldu. S.Rusya'dan davet edilen uzmanların başında bulunan Prof. Orlof çalışmalarını yürüten karma kurulun başkanlığını yaparak, hazırlanan raporu (program önerisi) 1933 yılı sonuna doğru Hükümete sundu. B.B.Y. Sanayi Planı'nın temel ilkelerini kapsayan bu rapor üzerinde Hükümet ve Atatürk gerekli düzeltmeleri yaptı ve kesinleşen plan 17 Nisan 1934'de yürürlüğe girdi. 1934-1938 yıllarını kapsayan bu plan, bir sektör (sanayi) planı özelliğini taşımaktaydı. Yani tüm sektörleri içeren bir makro (ulusal) plan olarak hazırlanmadı. Fakat yine de o dönemde yani 1930'lu yıllarda S.Rusya dışında ve geri kalmış bir ülkede ortaya konmuş benzeri olmayan bir yaklaşım veya uygulamadır, denilebilir.

Devlet öncülüğünde planlı sanayileşmenin gereği olarak yürürlüğe konan Plan'ın dayandığı temel ilkeleri şöyle sıralayabiliriz:

- i. Ana hammaddeleri Türkiye'de yetişen ya da kısa bir zaman içinde temini mümkün görülen endüstri kollarını ele alması,
- ii. Kurulacak fabrikalar büyük sermaye ve teknik güce gereksinim gösterdiğinde, kuruluşların devlete ya da ulusal kuruluşlara bırakılması,
- iii. Kurulması düşünülen endüstrilerin üretim kapasitelerinin gereksinim ve tüketimle orantılı olması,

Planda öngörülen ve büyük ölçüde gerçekleştirilen endüstri dalları şunlardır.

<sup>32</sup> Yahya S. TEZEL, a.g.e, s. 287.

- i. Çimento, cam ve şişe endüstrisi,
- ii. Tekstil endüstrisi,
- iii. Demir-Çelik endüstrisi,
- iv. Kimya endüstrisi,
- v. Kükürt endüstrisi,
- vi. Şeker endüstrisi,

Tablo: 15  
Öngörülen Endüstriler

Kurulacak Fabrikalar	Kurulacak Fabrikaların Öngörülen Maliyeti (TL)	Fabrikaların Öngörülen Katma Değeri: Fiziki	Fabrikaların Öngörülen Katma Değeri: Parasal TL.
Pamuklu	18.538.000	100.000.000 m.	35.000.000
Yün İpliği	1.650.000	1.000.000 kg.	2.500.000
Kendir	1.700.000	6.000 ton	2.500.000
Demir-Çelik	10.000.000	125.000 ton	12.000.000
Yarım Kok	1.000.000	60.000 ton	1.000.000
Bakır	550.000	24.000 ton	13.000.000
Kükürt	300.000	5.000 ton	400.000
Kağıt	3.790.000	20.000 ton	5.000.000
Suni İpek	490.000	300 ton	500.000
Şişe ve Cam	1.250.000	300 ton	850.000
Porselen	800.000	750.000 ton	250.000
Kimya	2.360.000		
	Sülfirik Asit	3.000 ton	300.00
	Süper Fosfat	3.000 ton	400.000
	Kireç Kaymağı	6.000 ton	600.000
	Posata	2500 ton	300.000
Sellüloz	1.025.000		
Toplam	43.450.000		74.000.000

Kaynak: İlker PARASIZ, Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998, s. 51



Tablo 15’de görüldüğü üzere bu endüstri dallarında 20 fabrikanın kurulması ve bu fabrikalar için 43.453.000 TL. yatırılması öngörülmüştür. Bu fabrika için gerekli olan finansmanın 39.978.000 TL.’lik kısmını Sümerbank geri kalan kısmını İş Bankası karşılayacaktı. Planın finansmanı, Sovyetler Birliği’nden tamamı dokuma endüstrisinde kullanılmak üzere alınan 10.5 milyon TL. ve her yıl bütçeden ayrılacak 6 milyon TL. ile karşılanacaktı. Ancak zaman içinde amaçlanan endüstrilerin gerçekleşmesi için gerekli miktar önce 65 milyon TL.’ya daha sonra 100 milyon TL.’ya yükseltildi.

Devletçi endüstrileşme sürecinin finansmanı sırasında, ülkemizde iç ve dış borç yükü arttırılmadığı gibi, istikrarlı bir para politikası izlenerek açık finansman yoluna gidilmemiştir. Finansmanın temel kaynağını tüketim malları üzerine konan vergiler oluşturmuştur.<sup>33</sup>

Devlet öncülüğünde, öz kaynaklara dayalı ve planlı sanayileşme döneminin başlaması, tekstil alanında Kayseri ve Ereğli bezi Nazilli basma, Bursa Merinos yünlü ve Gemlik İpekli dokuma fabrikalarının temelinin atılmasıyla gerçekleşmiştir. Plan çerçevesinde 7 Kasım 1936 tarihinde İzmit Kağıt Fabrikasının üretime geçmesi, ulusal bir bayram gibi karşılanmıştır. Ülkenin ilk basma fabrikası 9 Ekim 1937’de Atatürk tarafından NAZİLLİ’de açıldı. Bu fabrikanın tüm makine ve teçhizatı S. Rusya kredisiyle, bu ülkeden ithal edilmişti.

Birinci plan’ın uygulanmasında özel bir ticari banka durumunda olan Türkiye İş Bankası da görev almıştır. Plan’da öngörülen Şişe-Cam sanayiinin kurulması ve işletilmesi görevi bu bankaya verilmiştir. Bu fabrika 1935’de İstanbul Paşabahçe’de tamamlanmış ve bir yıl sonra üretime başlamıştır.

İş Bankası yine aynı dönemde Malatya bez ve Isparta Gülyağ Tesislerinin kuruluşuna da iştirak etmiştir. Banka’nın toplam katkısı 2.4 milyon TL. olmuştur. Planın öngördüğü yatırımların iç kaynakla finanse edilmesi ilkesi benimsenmişse de S. Rusya’dan 8 milyon Dolar ve İngiltere’den 13 milyon Sterlin ithal kredisi sağlanmıştır.

Devlet öncülüğünde “planlı sanayileşme” döneminde özel kesimce kurulan, fakat yönetim ve sermaye yetersizliği içine giren 4 şeker fabrikası bir çeşit devletleştirme işlemine tabi tutulmuştur. Bu tesisleri merkezden yönetmek ve kamu denetimini sağlamak için 6.7.1935 tarihinde “Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.”

<sup>33</sup> İlker PARASIZ, a.g.e., s.50.

kurulmuştur. Şirketin sermayesi Ziraat Bankası, Sümerbank ve İş bankası tarafından eşit olarak paylaşılmıştır.

İsmet İnönü başbakanlıktan ayrıldıktan sonra Celal Bayar Hükümeti kurdu. 8 Kasım 1937'de Bayar, hükümetin programını Meclise sunarken, 1934'den beri yürürlükte olan Birinci Sanayi Planı'nda öngörülen 20 tesisin 2 tanesi hariç diğerlerinin süresinden önce bitirilerek işletmeye açıldığını memnuniyetle haber verdi. Plan'da öngörülmediği halde sanayileşmenin sürükleyici ve temel girdisi olan demir-çelik ihtiyacını karşılamak üzere 3 Nisan 1937'de Karabük Demir-Çelik Tesisleri'nin temeli atıldı.

Devletçi uygulama ve ilk plan, bütün yetersizliklerine rağmen, birçok bakımdan önemli bir başarıdır:

- Özel sanayinin itibar etmediği Anadolu, devletçilik sayesinde, birtakım modern sanayi tesislerine kavuşmuştur. Celal Bayar, pamuklu fabrikası kurmak için bakanlığa başvuran özel müteşebbislere Anadolu'da kuruluş yerleri gösterdiğini, fakat bunların hiçbirinin istenilen yerde yatırıma yanaşmadığını Meclis'te açıklamıştır.
- Devletçilik, dış yardım ve krediler olmaksızın, kalkınmanın mümkün olabileceğini ispatlamıştır. Bu dönemde 17 milyon lira borç alındığı halde, 36 milyon lira borç ödenmiştir.
- Eğitim ve sağlık gibi insan yatırımlarını saymaksızın, milli gelirin yüzde 5'ine yaklaşan yarım milyar liraya yakın kamu yatırımı gerçekleştirilmiştir. Özel teşebbüs yatırımlarıyla birlikte milli gelirin yüzde 10'una ulaşan yatırım hacmi, iç ve dış istikrarı bozmadan gerçekleştirilmiştir. Bu, o günün elverişsiz şartlarında, önemli bir atılım teşkil etmekte ve bir ülkenin kendi gücüyle kalkınmasının ve ekonomik bağımsızlığa ulaşmasının mümkün olduğunu göstermektedir.<sup>34</sup>

### 3.1.3. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Birinci Sanayi Planı'nın uygulaması sürerken 20-24 Ocak 1936'da İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlıklarını yapmak üzere İktisat Vekili Celal BAYAR'ın

<sup>34</sup> Doğan AVCIOĞLU, a.g.e., s. 452.

başkanlığında Sanayi Kongresi toplandı. Kongrenin benimsediği ilke ve önerileri kapsayan “Plan” taslağı Başbakanlığa sunuldu. C.Bayar kapak yazısında Başbakan İsmet İnönü’ye şöyle diyor “Türkiye için endüstrileşme, kudretli tabirinizle bir milli varlık savaşıdır, bir milli müdafaa mücadelesidir ve hiçbir fedakarlık ve sıkıntı, bir milli mücadelenin neticesiyle mukayese edilemez.”<sup>35</sup>

Görülüyor ki, dönemin devlet adamları iktisadi ve siyasi bağımsızlığı korumak için sanayileşmeyi vazgeçilmez bir ulusal hedef saymaktadırlar. Bu nedenle İkinci Plan, kapsadığı iktisadi alanlar ve tesis sayısı yönünden Birinci Plan’dan daha geniş tutulmuştur. Bu kararın alınmasında, kısa sürede üretime açılan tesislerin ve kazanılan tecrübenin verdiği moralin de etkisi vardır.

Ancak 1938 yılına gelindiğinde dünyada savaş rüzgarlarının esmeye başladığını gören Türk Hükümeti, Atatürk’ün ölümünden yaklaşık iki ay önce, yani 16 Eylül 1938’de İkinci Plan taslağında bazı değişiklikler ve düzeltmeler yaparak, 4 yıllık olarak yeniden düzenlenmiştir. O tarihte Sanayi Dairesi Başkanlığına getirilmiş olduğunu ifade eden Şevket S.Aydemir, II. Dünya Savaşı’nın patlak vermesinden üç ay önce bu plandan da vazgeçilerek, yerine “İktisadi Savunma Planı”nın (5 Nisan 1939) hazırlanarak yürürlüğe konduğunu anlatmaktadır. Bu kararın alınmasında Atatürk’ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanlığına getirilen İ.İnönü’nün doğrudan etkili olduğu bilinmektedir. Çünkü ülkenin her an savaşa girmesi ihtimaline göre, her türlü öncelikler yeniden düzenlenmiştir.

Savaş, ülkenin içinde bulunduğu yetişmiş işgücü ve kaynak sıkıntısının boyutlarını büyütüştür. Ortalama bir milyon çalışma yaşındaki insan silah altına alınmıştır. Kamu kaynaklarından Milli Savunma Bakanlığı’nın aldığı pay hızla artarken, ulusal düzeyde de yatırım harcamaları azalırken, tüketim harcamaları hızla artmıştır.

Prof.Dr. Osman OKYAR’ın tespitlerine göre 1934-1939 döneminde kamu yatırımlarının payı % 50’den aşağı düşmemiştir. Sabit fiyatlarla milli gelir % 5-6 oranında büyümüştür. Oysa bu oran 1929-1935 arasında % 2.5 civarındadır.

Plan döneminde eğitim ve öğretimde önemli projeler uygulanmaya kondu. 1934 yılında mesleki ve teknik öğrenimde dört bin öğrenci varken, 1938’de bu sayı 16750’ye çıkarıldı. Orta öğretimde öğrenci sayısı elli binden, yüz dört bine ulaştı.<sup>36</sup>

<sup>35</sup> Erdinç TOKGÖZ, a.g.e., s.67.

<sup>36</sup> Erdinç TOKGÖZ, a.g.e., s.68.

### 3.1.4. Devlet Sanayi Ofisinin Kurulması

Plana bağılı ve devlet eliyle sanayileşme ilkesinin benimsenmesi, kurulacak devlet sanayilerinin nasıl bir örgüt eliyle yönetileceği sorusunu gündeme getirmiştir. Bu konuda var olan Türkiye sanayi ve Maadin Bankası yeterli bir çözüm olarak görülüyor ve eleştiri konusu oluyordu. Sanayi Umum Müdürü Şerif Öney'in 1930 lardan beri savunduğu çözüm sanayi işletmeciliğini, sanayi bankacılığından ayırmaktı. Bu paralelde hazırlanan "Sanayi Ofisi" ve "Türkiye Sanayi Kredi Bankası" kurulmasını ön gören yasa tasarılarının, 16 Mart 1932 de hazır hale geldiği T.B.M.M.'deki görüşmelerden anlaşılmaktadır. Bakanlar Kurulu'nun gündeminde bekleyen bu tasarılar İsmet İnönü'nün Sovyetler Birliği'nden dönüşünden sonra, İtalya seyahatine çıkmadan önce, hızla 22 Mayıs 1932 de T.B.M.M.'ye gönderilecektir. Sovyetler Birliği'ne yapılmış ziyaretin devlet sanayilerinin gerçekleşebilmesi yönünde sağladığı olanaklar bu yasanın yasalaştırılmasını hızlandırmıştır.

2058 sayılı Devlet Sanayi Ofisi (D.S.O) yasası 3 Temmuz 1932, 2064 sayılı Türkiye Sanayi Kredi Bankası (T.S.K.B.) yasası ise, 7 Temmuz 1932 tarihlerinde T.B.M.M.'den geçmiştir. Bu yasalar gerçekte, Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın (T.S.M.B.'nin) işlevlerini ikiye ayırarak, her birini ayrı ayrı düzenliyen bir yasalar çifti olarak görülebilir. Bu iki yasa bir arada düşünülmüştür. Ama D.S.O. kamu kesimin sanayi örgütlenmesini ilgilendirirken, T.S.K.B. daha çok özel kesimi ilgilendirmektedir.

D.S.O.'nin ilk görevi devlet teşebbüsü şeklinde kurulması düşünülen fabrikaların yapımını sağlamaktır. Burada ilk ağızda Sovyet kredisiyle kurulacak fabrikalar söz konusudur. Bu fabrikaların projesinin hazırlanmasından, tamamlanmasına kadar ki tüm evreleri kapsayabilecektir. D.S.O.'ya ayrıca, yerli hammaddelerin üretimde kullanım şekillerini ve tüketimlerini artırıcı araştırmalar yapmak, kendisine yollanacak teknik sorunları çözmek, üretim tesisiyle ilgili projeleri değerlendirmek vs. gibi çok geniş bir görev alanı yüklenmiştir. İkinci görevi tüm devlet teşebbüslerini, idari, mali, ticari ve fenni konuları da kapsar bir biçimde, işletmektir. Ayrıca bu teşebbüslerin çalışma programları ve bütçelerini yapmakta D.S.O'ne verilmiştir. T.S.M.B.'nin sorumluluğu altındaki fabrikaların yönetimi, bu kurumun kapatılmasıyla, D.S.O.'ya geçiyordu. Ayrıca ileride kurulacak "devlet teşebbüslerinin" yönetimini de D.S.O. üstlenecekti. Üçüncü görevi ise devlet iştiraklerini yönetmektir. Bütün iştiraklerde devlet

sermayesinin oranı ne olursa olsun, bu kurumların “fenni idaresi” D.S.O. ne verilmiştir. Dördüncü görev, biraz dolaylı yoldan da olsa, D.S.O. nin etki alanını çok genişletir niteliktedir. Bu görev Büyük sanayi niteliği taşıyacak fabrikaların, ister sayılarının azlığından, ister sağlanmış olan olağanüstü korumadan dolayı olsun, piyasada hakimiyet kurmaları önlenmek istenmektedir. Bu ilke, dönem yöneticilerinin üreticiyle tüketici arasında kurmaya çalıştıkları, dengeyle de tutarlıdır. Bu kanun ayrıca özel “mukavelelere” göre, yine “İcra Vekilleri Heyetinin” onayıyla kurulacak fabrikaların kuruluşu ve kuruluş ilkelerine uygun yönetilmesinin kontrolünü D.S.O.’ya vermektedir. Bu madde özellikle yurt dışından yapılmış olan yatırım önerileriyle ilgilidir. Bu yatırımların, maliyet ile satış fiyatı arasındaki farkla finanse edilmesi düşünülmektedir. Finansman tamamlandıktan sonra da bu fabrikaların “devlet teşebbüsü” olması, ön görülmektedir. İşte D.S.O.’na bu tür girişimlerin hemen tüm aşamalarını yürütme ve denetleme görevi verilmiştir.

D.S.O. ile ilgili tasarı T.B.M.M.’inde görüşülürken tepkiler iki ana noktada toplanmıştır. Birinci nokta karma (devlet ve özel) kuruluşların yönetiminde devlet kesimine, sermaye artırımında denetim sağlayan, emrivakileri önleyecek maddenin yarattığı tepkilerdir. Kontrolün sıkıştırılması, sakıncalı bulunarak, T.S.M.B. olduğu şekilde bırakılması istenmiştir. İkinci ve önemli olan nokta kurulacak devlet sanayi karşısında, özel kesimi menfaatlerinin nasıl korunacağı ve bu iki taraf arasında nasıl bir denge sağlanacağıdır.

Mustafa Şeref Özkan’ın İktisat Vekaleti’nden istifa etmesi ve yerine İş Bankasından ayrılarak göreve başlayan Celal Bayar’ın atanması iş çevrelerini sevindirmişti. D.S.O. yu değiştirmek fikrinde olan Celal Bayar, gerçekte oldukça dikkatli bir kamuoyu hazırlama devresinden sonra D.S.O. yerine Sümerbank’ı kurma yoluna gitmiştir.

Sümerbank yasası, D.S.O. ile T.S.K.B.’yi yeniden bir çatı altında toplayarak, büyük ölçüde Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası’na dönüş yasası olarak görülebilir. Sümerbank’ın görev alanı oldukça geniş çizilmiştir;

- D.S.O.’dan devir alacağı fabrikaları işletmek ve hususi sanayi müesseselerindeki Devlet İştirak Hisselerini Ticaret Kanunu hükümlerine göre idare etmek;

- Özel kanunlarla kurulanlar dışındaki, devlet sermayesiyle vücade getirilecek bütün sınai müesseselerin etütü ve projelerini hazırlamak ve bunları tesis ve idare etmek;
- Teessüsleri ve tevsileri memleket için iktisaden verimli olan sanayi işlerine sermayenin izin verdiği oranda katılmak;
- Memlekete ve kendi fabrikalarına lüzumu olan usta ve işçileri yetiştirmek üzere okullar açmak, sanayi mühendis ve uzmanları yetiştirmek üzere içte ve dışta öğrenci okutmak;
- Sanayi müesseselerine kredi sağlamak ve tüm bankacılık işlemlerini yapmak
- Milli sanayinin gelişme önlemlerini aramak, iktisat Vekaleti'nce tetkik için bankaya verilecek konular hakkında düşüncesini belirtmek.

### 3.2. Tarım Sektörü

Tarım kesimi hakkında ilk resmi bilgilerimiz, 1927 yılında gerçekleştirilen nüfus, tarım ve sanayi sayımı sonuçlarına dayanmaktadır. İlk nüfus sayımı sonuçlarının, toplam nüfusu 13 milyon 500 bin civarında belirlendiğini söylemiştik. Tarım kesiminin toplam nüfus içindeki payı ise yaklaşık % 78 civarındaydı. Savaş ekonomisinden barış ekonomisine geçişin ilk önemli sonucu, tarım kesiminde üretimin artması olmuştur. Bu ilişkiyi Tablo 16'ya bakarak milli gelir hesaplamalarından incelediğimizde; 1923 yılında GSMH içinde tarımın payı % 40 civarındayken, her yıl artarak 1926'da yaklaşık % 50'ye yükseldiği görülmektedir. 1925 yılında 716 sayılı yasa ile 22233 çiftçi ailesine, 20 yılda ödenmek üzere, 731 bin dönüm toprak dağıtılmıştır. Toplam tarımsal kredi hacmi 22 milyondan 100 milyona çıkartılırken, kredi faizi % 12'den % 9'a indirilmiştir. Hükümet, bir yandan kooperatifçiliği ve traktör kullanımını özendirici önlemler alırken diğer yandan tarımda alt yapı çalışmalarını çok yönlü olarak sürdürmüştür. Avrupa'ya tarım öğrenimi yapmak için öğrenci gönderilirken, tarım memurlarına ve öğretmenlerine hizmet içi eğitim yoluyla modern bilgiler verilmiştir. Örnek çiftlikler, fidanlıklar ve tohum ıslah enstitüleri kurulmuştur.

Tablo: 16  
Tarımın GSMH payı

Yıllar	Tarımın GSMH %'si	Tarımın GSMH'da Miktarı	Gelişme İndeksi 1923=100
1923	42.8	4.486.7	100.0
1924	47.9	5.741.7	128.0
1925	46.4	6.326.6	141.0
1926	52.5	8.455.9	188.5
1927	42.3	5.810.2	129.5
1928	45.6	6.936.4	154.6
1929	52.6	9.932.0	221.4
1930	49.6	9.437.2	210.3
1931	52.0	10.781.8	240.3
1932	42.3	7.637.0	170.2
1933	44.3	9.291.1	207.1
1934	43.2	9.559.4	213.1
1935	42.4	9.183.4	204.7
1936	51.5	14.011.6	312.3
1937	49.1	13.474.0	300.3
1938	47.2	14.140.4	315.2
1939	42.2	14.696.4	327.6

Kaynak: Nazif KUYUCUKLU, Türkiye İktisadi, Filiz Kitabevi, İstanbul 1993, s.253

1927 yılı tarım sayımının verilerine dayanılarak yapılan tahminlere göre ülke topraklarının % 32'si ekilebilir olmasına karşın, ekilmiş alan oranı % 5 civarındaydı. Yapılan ekimin % 89.5 unu tahıl, % 6.6 sını sanayi bitkileri ve % 3.9 unu da bakliyat temsil ediyordu. Tahılda ortalama verim 668 kg idi. Toprakların ortalama bir çift çeki hayvanıyla işlendiği bu dönemde; ülkenin toplam tarım makineleri sayısı, tırmık dahil 15700 civarındaydı. Traktör çok az sayıda ve sadece birkaç büyük kentte kullanılıyordu. 1940 yılına gelindiğinde traktör sayısı 1065'e ulaşmıştı. 1923-1938 döneminde tarıma elverişli toprakların kullanım oranının düşük kalması dolayısıyla toplam üretimdeki artış da sınırlı olmuştu. Tarımda içe dönük küçük aile işletmeciliğinin yaygın olması, iç

ve dış pazarlara açılmayı önlemişti. Bitkisel üretime göre hayvancılık, hem daha yaygın hem de pazarı daha geniş bir uğraştı. Çünkü ülkede geniş çayır ve meraların olması, hayvancılığı ucuz ve kolay hale getiriyordu.

Tablo: 17  
Bitkisel Üretim

Yıllar	Buğday (Ton)	Fiyat (krş/kg)	Tütün (Ton)	Fiyat (krş/kg)	Üzüm (fiyat) İhraç/birim
1924	821.231	10.6	51.870	68.2	37.7
1925	967.758	14.4	56.284	70.3	46.2
1926	2.222.000	12.4	54.319	64.1	43.3
1927	1.199.000	11.8	69.604	72.3	40.2
1928	1.476.000	13.5	43.035	56.3	27.4
1929	2.446.000	12.5	36.503	71.8	20.8
1930	2.327.000	7.3	47.211	71.5	25.0
1931	2.693.000	4.0	51.111	35.7	35.0
1932	1.741.000	4.2	18.040	34.8	21.5
1933	2.404.000	3.7	40.148	30.2	15.1
1934	2.442.000	3.6	35.678	44.9	13.4
1935	2.269.000	4.6	36.004	53.7	13.7
1936	3.467.000	4.7	75.936	52.8	15.4
1937	3.324.000	4.7	72.677	47.8	20.6
1938	3.850.000	4.3	58.800	43.3	17.2
1939	3.772.000	4.4	65.434	46.1	14.6
1949	3.158.000	56.1	52.458	184.3	14.7

Kaynak: Erdiñ TOKGÖZ, a.g.e., s.71

Osmanlı döneminde olduğu gibi, Cumhuriyet Yönetimi'nin ilk yıllarında da buğday üretimi tüketimi karşılamadığı için, açık ithalat ile kapatılıyordu. Ülke kıt döviz kaynaklarının önemli kısmını, bir tarım ülkesi olduğu halde, tarım ürünleri dış alımına ayırmaktaydı. 1923 yılında 11.6 milyon TL. tutan buğday dış alımı, 1924'de 16 milyona, 1925'de de 18.9 milyona yükseldi. 1926 yılından itibaren iç üretimde sağlanan



artış nedeniyle ithalat hızla azalarak 1.5 milyon, 1927'de de 971 bin TL. oldu. Bitkisel üretim hava koşullarına bağlı olduğundan yıllık üretim miktarlarında sık sık dalgalanmalar olmaktaydı. Bu durumu yukarıda verilen Tablo 17'den izlemek mümkündür.

Ulaştırma ve haberleşme alanında altyapı yetersizliği, tarım ürünleri üretiminin bol olduğu yerden kıt olduğu yerleşme alanlarına zamanında ve yeterince ulaşmasına veya taşınmasına olanak vermiyordu. Örneğin, İstanbul büyük çapta un ve şeker ithal eden şehirlerin başında geliyordu.

Genç Cumhuriyet yönetiminin tarımı geliştirme, çiftçinin refahını artırma çalışmaları Büyük Dünya Bunalımı ile başarısızlığa uğradı. Tarım ürünlerinin iç ve dış fiyatları büyük oranlarda düşüş gösterdi. Bu çöküşün olumsuz etkilerinden çiftçilerin kurtulması yaklaşık on yılı gerektirmiştir.<sup>37</sup>

1930-1934 ve 1935-1940 dönemleri arasında tarımsal üretim artışı hızlanmış ve % 38.5'i bulmuştur. Artışı doğuran sebeplerden biri, buhran etkilerinin yavaş yavaş ortadan kalkmasıyla dış piyasalarda Türk ürünlerine talebin yeniden canlanmasıdır. Nitekim ihracat 1934'de 92 milyondan 1938'de 145 milyona çıkmıştır. Ayrıca nüfus artışı ve Beş Yıllık Plan uyarınca kurulan sanayinin hammadde ihtiyacı iç talebi yükseltmiş ve hükümet üretimi artırıcı çeşitli tedbirleri almaya devam etmiştir. Bu tedbirler arasında tarım kredi kooperatifleri sayısının artırılması ve pirinç, turunçgiller gibi bitkilerin üretimini geliştirmek ve kalitelerini islah yolunda çabalar vardır. Ziraat Bankası'nın ikrazat faizi de % 11'den % 9'a indirilmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki tarımsal hasılanın bu dönemdeki artışı hektar randımanlarının yükselmesiyle ilgili değildir. 1934'de memleket yüzölçümünün % 11.5'inden ibaret olan ekim alanının 1940'da % 12.25'e çıkması ve pamuk, tütün, şeker pancarı gibi kıymetli bitki türlerinin toplamdaki payının yükselmesi, anlaşılan, artışta başlıca rolü oynamıştır.<sup>38</sup>

Devlet 1930'lu yıllarda tarım sektörüne de müdahalelerde bulunmuştur. Bu müdahaleler sanayide olduğu gibi genel bir stratejinin parçası değildir. Daha çok ortaya çıkan kimi acil sorunların çözümüyle ilgilidir. Devletin tarıma en önemli müdahalesi 1932 yılında buğday fiyatlarını desteklemek amacıyla destekleme alımlarına başlamasıdır. Bu amaçla, 1932'de Ziraat Bankasına bağlı olarak kurulan ve 1938'de

<sup>37</sup> Erdinç TOKGÖZ, a.g.e., s.71.

<sup>38</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s. 136.

bağımsız bir kamu iktisadi kuruluşu haline dönüştürülen Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) görevlendirilmiştir. Bu tarih, Türkiye’de tarımsal destekleme alımları ve taban fiyatları uygulamasının başlangıcı sayılır. Bu tarihten sonra destekleme alımlarının kapsamı genişletilmiştir.

Tarım kredilerinin toplam kredilere oranı 1930’lu yılların başındaki ortalama % 18’lik düzeyinden 1937-1938 de % 15.0 gerilemiştir. Çünkü, 1933-1938 döneminde Ziraat Bankası kredileri sadece % 18.7 oranında bir artış kaydetmiştir. Tarım sektöründe kayda değer kamu yatırımı yapılmadığı gibi, krediler de görece olarak daraltılmıştır.<sup>39</sup>

Atatürk, İzmir İktisat Kongresi’nde açıkladığı “Milli ekonominin temeli tarımdır” ilkesine “Devletçilik” döneminde de bağlı kaldı.<sup>40</sup>

Devletin arazi mülkiyetine müdahaleleri 1940’lara kadar, esas itibarıyla yalnız göçmenlere toprak verilmesi ve göçbelerin yerleştirilmesi hedeflerine yönelmiş bulunuyordu. Alınan başlıca tedbirler şöyle sıralanabilir. 1929’da çıkarılan 1505 sayılı kanun, siyasi sebeplerle Doğudan Batıya nakledilen kimselerin arazisinin istimlak edilerek göçebe, göçmen ve topraksız çiftçilere dağıtılması hususunda hükümete yetki vermiştir. Kırım Savaşı’ndan sonra önemli bir sorun haline gelmiş olan göçmenlerin iskan işlerini düzenlemek üzere 14.6.1934 tarihli iskan kanunu çıkarılmış ve gerek göçmenlerle yerleştirilecek aşiretlere, gerek iktisadi ve diğer sebeplerle memlekette yer değişmeleri gerekenlere verilecek toprakların büyüklüğü, kaynakları, tefviz şartları tanzim edilmiştir. Bunun için yararlanacak kaynaklar, milli topraklar; ihtiyaçtan fazla görülen meralar gibi orta malı arazi; istimlak edilen arazi ve boş yerlerdir.<sup>41</sup> 1930’ların sonlarına doğru daha köklü ve reform niteliğinde müdahalelere ihtiyaç duyulmuş, ormanlar üzerinde özel mülkiyeti sınırlayan Orman Kanunu 1937’de çıkarılmış ve bazı toprak reformu tasarıları hazırlanmıştır. Ancak Atatürk’ün 1936’da toprak reformu kanunu sonuca vardırılması lüzumuna işaret etmesine rağmen reform girişimleri daha ilk gününde meclise giren milli burjuvazinin müttefiki ağaların, eşrafın direnmeleriyle karşılaşmıştır.<sup>42</sup>

<sup>39</sup> Hüseyin ŞAHİN, Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1995, s. 66.

<sup>40</sup> Erdiç TOKGÖZ, a.g.e., s.71.

<sup>41</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s.175.

<sup>42</sup> Yıldız SERTEL, Türkiye’de İlerici Akımlar, Ant Yayınları, 1969 İstanbul , s.50.

### 3.3. Ulaştırma Politikası

Atatürk ve yakın çalışma arkadaşları, asker kökenli devlet ve siyaset adamlarıydı. Kurtuluş savaşı yıllarında ulaştırma olanaklarının ikelliği veya yokluğu nedeniyle çekilen büyük sıkıntıları ve kaybettikleri insanları düşünerek, devletin ulaştırma yatırımlarına öncelik vermesini sağladılar. O dönemde karayolu taşımacılığı henüz doğmamıştı. Bilinen ve uygun olan demiryolu ulaşım ağının büyük iller arasında kurulmasına girişildi. Önce, yabancıların elinde olan demiryolu yapım ve işletmeciliği imtiyazı Devlet tekeline alındı. 22 Nisan 1924 tarih ve 506 sayılı bir yasayla mevcut hatların devletleştirilmesine gidildi. Yabancı şirketler ve azınlıkların "Türklerin demiryolu işletmeciliğini başaramayacaklarına dair..." görüşlerini kısa sürede boşa çıkaran sonuçlar elde edildi. Genç cumhuriyet yönetimi, on yıl içinde 2213 km. yeni hat işletmeye açmayı başardı. Bu yatırım, dış yardım almadan, ülkenin sınırlı kaynakları seferber edilerek gerçekleştirildi. Ortalama yılda 200 km'ye varan bir yatırım ve çalışma temposuyla, Atatürk döneminde toplam 3360 km. demiryolu yapımı gerçekleştirildi. Yabancılardan satın alınan şebeke ise 1929 km. uzunluğundaydı. Ülkeyi birbaştan birbaşa demiryolu ağı ile örme hedef ve siyaseti Atatürk sonrasında yavaşladı. 23 Mayıs 1927'de faaliyete geçen Devlet Demir Yolları İdare-i Umumiyesi, 1939 yılından itibaren Ulaştırma Bakanlığı bünyesinde oluşturulan Devlet Demir Yolları ve Limanlar İşletmesi Umum Müdürlüğü adını aldı.<sup>43</sup>

1935'te 6.639 km. olan toplam demiryolu uzunluğu 1940 yılında 7.381 km.'ye ulaşmıştır. Böylece yılda ortalama 160 km. inşa edilmiş ve inşaatta Türk müteşebbis ve mühendisleri kısa zamanda yabancı müteahhit ve mühendislerin yerini almıştır.

Demiryolu inşaatının finansmanında, bir önceki dönemde olduğu gibi, hem iç istikraz hasılatı hem vergi gelirleri kullanılmıştır. Demiryolu inşaatında Merkez Bankası kaynaklarının kullanılması, iç istikrazların emisyon müessesesince desteklenmesi sayesinde gerçekleşmiştir.

Diğer taraftan aynı dönemde yabancı şirketlere ait demiryollarının millileştirilmesi ve işletmelerin devlete devri faaliyeti de sürdürülmüştür. 1935'te zaten 815 km.'ye inmiş olan yabancı şirketlerce işletilen hat uzunluğu 1940'da 434 km.'ye düşmüştür. Bu miktar, aynı tarihte devletçe işletilmekte olan 6.947 km'lik yolun ancak

<sup>43</sup> Erdiñ TOKGÖZ, a.g.e, s. 79.

% 6.2'sine tekabül etmektedir. Yabancı demiryolları ve bunları tamamlayan limanların millileştirilmesinde kullanılan vasıta, bu dönemde de uzun vadeli dış borçlanma olmuştur. Başta demiryolu ve limanları olmak üzere, İmparatorluktan kalma yabancı imtiyazlı şirketlerin borçlanma yoluyla devletleştirilmesi, İkinci Dünya Harbi öncesinde dış borçlarımız içinde en büyük payın bu kaynaktan oluşmasına sebebiyet vermiştir.<sup>44</sup>

Cumhuriyet ilan edildiğinde, ülkede 34 bin tonajlık 88 adet buharlı çok eski ve küçük tekne vardı. 1926 yılında yürürlüğe konan "Kabotaj Kanunu" Türk limanları arasında yük taşıma ve limanların işletilmesi hakkını tamamen Türk gemilerine ve gemicilerine verdi. Bu uygulama kısa sürede olumlu sonuç verdi ve 1927'de tonaj toplamı 130 bine çıktı. 9 Temmuz 1932'de "Türkiye İskele ve Limanları Arasında Posta seferleri Hizmetinin devlet İdaresine Alınmasına Dair Kanun" yürürlüğe girdi. Osmanlı döneminden kalan Seyrisefain Müdüriyeti 1 Temmuz 1933'de kaldırılarak, yerine Denizyolları İşletmesi kuruldu.<sup>45</sup>

Sert bir devletçilik politikası içinde geçen 1933-1939 döneminde denizcilik sektörü, değişik teşkilat biçimleri ve idare şekilleri denemesine rağmen beklenen gelişmeyi gösterememiştir. 1933 yılında, 18 gros tondan yukarı kamuya ve özel sektöre ait gemi sayısı 1.220 ve tonajı 216.458 iken, 1939'da bu rakamlar sırasıyla ancak 1.692 ve 260.170 olmuştur. Bundan da, deniz ticaret filosuna yılda ortalama 6.500 gros tonluk bir ek kapasite ilave edilebildiği anlaşılmaktadır. Bu rakama şehir hatlarında işletilen vapurlar da dahildir. Bu dönem içinde yolcu taşımacılığı beş kat artarak dikkate değer bir gelişme göstermiştir. Yük taşımacılığı ise 1936'ya kadar gelişme gösterdiği (1936'da 401 bin ton) halde 1937'de düşmeye başlamış ve dönem sonunda 220 bin ton gibi, 1933'teki seviyenin (162 bin ton) oldukça yakınına inmiştir.<sup>46</sup>

1933 yılında 37.4 bin km. olan karayolları uzunluğu, 1939'da 40.9 bin km'ye ulaşmıştır. Bu yekunları, devlet yolları ile il yolları birlikte oluşturmaktadır. Ayrıca yol uzunluğunu belirleyen yekunlar içinde devlet veya il yolu mahiyetinde olsun, üst yapılı yollar (şoseler) ile toprak seviyesi halindeki yollar ve ham yollar dahil bulunmaktadır. Bu iki rakamın mukayesesi, yol cinsi ayrımı yapılmaksızın, dönem boyunca yılda 500 km. yeni yol yapıldığını ortaya koymaktadır.

<sup>44</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s.280.

<sup>45</sup> Erdinç TOKGÖZ, a.g.e, s.80.

<sup>46</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s.281.

40.9 bin km.'lik yolun ancak % 51'i devlet yolu, geri kalanı il yolu idi. Diğer taraftan bu yolların sadece 18.2 bin km.'si (% 44) üst yapılı yol niteliğini taşımakta, 22.7 bin km.'si (%56) toprak seviyesi ile ham yollardan ibaret bulunmakta idi.

Hemen işaret edelim ki, 1939 tarihinde de 279 km'lik bitümlü yol dışında, üst yapılı yolların hepsi kırma taş kaplı yollardan ibarettir ve beton, parke ve stabilize yol mevcut değildir. Karayolları taşıt miktarında da 1939 yılı hariç tutulduğu takdirde bu dönemde elle tutulan bir artış görülememektedir. Bundan önceki dönemle ilgili bahiste belirtildiği gibi, 1923 yılında 7.153 olan motorlu kara taşıtları sayısı 1938 yılında ancak 9.499 olmuş yani yılda ortalama sadece 156 adet artmıştır. 1939'da, motorlu kara taşıtları miktarınının 11.362'ye ulaştığı bir yılda % 20 nisbetinde arttığı müşahade edilmektedir. Bu ani artışın, harp dönemine girilmiş olması dolayısıyla kamyon ithalatının birdenbire artmasıyla yakından ilgili olması büyük ihtimal dahilindedir.

1933-1939 dönemi içinde Türkiye'nin karayolu şebekesi, memleketin ihtiyaçlarına nazaran fevkalade yetersiz bir durumda kalmıştır. Bu durum Türkiye'nin o dönemde de mali kaynak yetersizliğine, çok iptidai ve verimsiz olan yol vergisine bu zaman zarfında da finansman vasıtası olarak bel bağlamasına ve zaten kıt olan kaynakların geniş mikyasta demiryollarına kaydırılmış olmasına bağlamak mümkündür. Ne var ki karayollarının yetersizliği, demiryollarını tamamlayıcı ve sosyal maliyetlerini düşürücü bir sistemden mahrum bırakmış, verimliliklerinin düşük ve gelişmelerinin sınırlı kalmasına sebebiyet vermiştir.<sup>47</sup>

---

<sup>47</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s.280.

## İKİNCİ BÖLÜM

### TÜRKİYE'DE SEFERBERLİK DÖNEMİNDE UYGULANAN İKTİSADİ POLİTİKALAR VE GEÇERLİLİĞİ

#### 1. FİYAT KONTROLLERİ

1929 yılında dünya para sistemi büyük ölçüde altın esasına dayanıyordu. Her ne kadar 1930 yılında Merkez Bankası yasası yayınlandığında Türkiye altın esasını benimsemek olanağına sahip bulunmuyorsa da, uzun dönemde altın esasını kabul etmeyi amaçlamıştı. Çıkarılacak "istikrar kanunu" ile Türk lirasının altın içeriğini saptayacak ve banknotların hangi koşullarla altın para ile değiştirilebileceğini belirtecekti. Ancak 1932 yılında Merkez Bankasının banknotlarına ve mevduatına karşı elinde bulunan altının değeri yüzde 12.7'ydi. Türkiye bu nesnel koşullarda parasının değerini altına dayandırarak kararlılık kazandıramazdı. Başka yollara başvurmak zorundaydı.<sup>48</sup>

Buhran içinde 1929 yılı sonlarında Türk parasının değeri hızla düşerken, devlet bir yandan dış ödemeler dengesini sağlayıcı kararlar alırken, öte yandan Merkez Bankası kuruluncaya kadar işlev görececek bir "Bankalar Konsorsiyumu"nu oluşturarak ve 24 Mart 1930 da çalıştırmaya başlatarak, kambiyo piyasasını düzenlemeye uğraşıyordu. "Bankalar arası konsorsiyum" döviz alış ve satışları ile kambiyo piyasasında bir istikrar sağlamaya çalışmıştır.

1929 yılındaki Türk parasının değerindeki düşüşü birkaç etkinin üst üste binmesiyle açıklayabiliriz. Birincisi gerçek para değerlerinin borsa değerleri üstünde bulunmasıdır. İkincisi, uluslararası buhranın Türk Kamuoyunda da etkisini göstermesidir. New York'taki ünlü Kara Cuma 24 Ekim 1929'a rastlıyordu. Türk kamuoyunda da Kasım ayı içinde panik havası doğmuş ve hükümet ilk tedbirlerini Aralık ayı içinde almıştır.<sup>49</sup>

<sup>48</sup> İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, a.g.e, s. 61.

<sup>49</sup> İlhan TEKELİ-Selim İLKİN, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, ODTÜ, ANKARA 1983, s.81.

Nitekim Kasım ayı başında hükümet para değerindeki düşüşü derin bir uluslararası buhranın başlangıcı olarak değil, gümrük kanununun uygulanmaya başlamasının doğurduğu spekülâtif ithalatın sonucu olarak görüyordu.

Oysa Aralık ayındaki gelişmeler hükümeti konuya önemle eğilmeye zorladı. Başvekil, T.B.M.M.'de "Milli Para Hakkında..." uzun bir açıklama yaparak bu düşüşün nedenleri üzerinde ayrıntılı olarak durmuş ve alınan ilk tedbirleri açıklamak zorunluluğunu hissetmiştir.

İnönü, para değerindeki düşüşü şu nedenlere bağlamıştır:

- i- Harp dönemi kapalılığı ve mahrumiyetlerin sebep olduğu, aşırı ithalatın ve dolayısıyla, aşırı döviz talebinin mevcudiyeti,
- ii- Halk kitlelerinin tasarruf ilkelerine pek uymamaları ve özellikle bazı ithal mallarında aşırı taleplerin mevcudiyeti,
- iii- Devletin, gelirlerini hesaba katmadan, geniş harcamalarda bulunması,
- iv- Para ve Kredi işlemlerini, ülke düzeyinde kontrol edecek bir kurumun olmaması,
- v- Asılsız söylentiler vb., gibi hususlardır.

Bu değer düşüşüne karşı, bir dizi tedbir de getirilmiştir.

- i- Amaçları arasında halk kitlelerini, tasarrufa ve yerli malları kullanımına alıştırmaya olan, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, bu konuşmaya dayanılarak, iki gün sonra kurulacaktır.
- ii- Hükümet artık dengeli bir bütçe politikası gütmeye başlayacaktır. Bu arada, bütçede, döviz sarfiyatı gerektirecek girişimler, imkan nispetinde hemen kısılma yoluna gidilmiştir.
- iii- Devlet Bankası kuruluş hazırlıklarına hız verilmiştir.

1929 ekonomik bunalımı para değerindeki düşme ile hisseden Türkiye, bu dönemde Türk Parasının değerini korumaya özen göstermiş ve 16 Mayıs 1929 da çıkartılan 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Borsalar Kanunu ile başlayıp, 25 Şubat 1930 tarihinde çıkan 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ile güçlenen

ve 11 Haziran 1930 tarihinde kabul edilen 1715 sayılı Merkez Bankası Kanunu ile noktalanın yasalar dizisi ile para politikasını dışa bağımlı olmadan uygulayabilecek araçlar edinmiştir.<sup>50</sup>

### 1.1. Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Yasaları

Dış ödemelerin artması sonucu bir İngiliz Sterlini Ocak 1929'da 993 kuruştan Haziran 1929 da 1012.75 krş'a Aralık 1929'da da 1042.75 krş.'a yükselmiştir. Bu durum karşısında ilk önlem olarak 16 Mayıs 1929 tarih ve 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Yasası çıkarıldı. Yasanın 29. maddesinin birinci fırcası döviz ve nakit işlerinin spekülasyonunun yasak olduğunu, ikinci fırcası da kişilerin veya kurumlarının ihtiyaçları olmadıkça gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak döviz ve nakit alıp satamayacaklarını, ihtiyaçları bir liste halinde önceden saptanacağını bildiriyordu. 30. Madde bankalarla bankerlerin yabancı döviz ve paralara karşılık tutarak Türk Lirası üzerine avans yapmalarını yasaklıyordu. 31. Madde Bankalarla Bankerlerin Türk parasıyla yapılan ödemeleri kendi adlarına, ihtiyaç listesi dışında hiçbir şekilde yabancı döviz ve parayla değiştirmeyeceklerini açıklıyordu. 34. Maddeye göre yabancı döviz ve paranın alınıp satılması, arbitraj, Maliye Bakanlığı'nın yasak ve sınırlamalarına tabiydi. O halde yasa ihtiyaçları karşılamak için döviz bütçesi yapılması yöntemini kabul ediyordu.<sup>51</sup>

Bu yasadın sonrada döviz sıkıntısı sürmüştür. Bu durum, Devlet'in yabancı döviz ve para piyasasını disiplin altına alması gerektiğini vurguluyordu. Devletin yurda ithal edilecek, ülkeden ihraç edilecek ve ülkede mevcut dövizlere müdahale etmesi gerekiyordu. Daha açık bir şekilde, dış ticaret politikasıyla para politikasının birlikte ele alınması gerekiyordu.

### 1.2. Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Yasa

Önceki yıllardaki ve 1929 krizinin yarattığı aksaklıkları gidermek için 20 Şubat 1930 tarih ve 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun ve bu

<sup>50</sup> İlhan TEKELİ-Selim İLKİN, Uygulamaya Geçerken ..., a.g.e., s. 57.

<sup>51</sup> İlker PARASIZ, a.g.e., s.39.



yasaya ilişkin kararname çıkarılmıştır.

1567 sayılı yasanın birinci maddesine göre Bakanlar Kurulu döviz, para, pay senedi ve tahviller alım satımının ve ülkeden ihracının düzenlenmesi ve sınırlanması ve Türk parası kıymetinin korunması konusunda kararlar alınmasına yetkili kılınyordu. Bakanlar Kurulu'nun çıkaracağı bu kararlar Türk Parasının Kıymetini Koruma başlığı taşıyacaktır. Bakanlar Kurulu zaman zaman beliren ihtiyaçlar karşısında 1938 yılına kadar Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kararname başlığı taşıyan 12 kararname çıkarmıştır.

Tablo: 18

Bakanlar Kurulunun Türk Parasının Kıymetini Korumaya İlişkin Olarak Çıkardığı Kararnameler

No	Kararname Tarihi	Kararname Numarası
1	26.02.1930	8907
2	09.04.1930	9094
3	03.09.1930	9889
4	09.12.1931	12008
5	20.04.1932	12565
6	24.07.1932	13312
7	18.09.1932	13342
8	01.12.1932	13525
9	02.01.1933	13684
10	27.02.1933	13900
11	23.08.1933	2 / 1163
12	23.11.1937	2 / 7695

Kaynak: İlker PARASIZ, a.g.e., s. 40

Bu kararnamelere kliring ve takas anlaşmalarının, ihracat ve ithalat rejimlerinin ve ticaret ödeme anlaşmalarının getirdikleri hükümlerde eklenerek, paramızın dış değeri korunmak istenmiştir.<sup>52</sup>

<sup>52</sup> İlker PARASIZ, a.g.e., s. 40.

### 1.3. Bankalar Konsorsiyumu

Devletin döviz piyasasında düzenleyici rol oynaması gereğinin kesin olarak görülmesi üzerine, emisyon bankası kuruluncaya kadar bu bankanın işlevlerinden bir kısmını üstlenecek bir kurumun tesisine karar verilmiş ve yarıya yakın sermayesi Devlet tarafından sağlanarak 24.03.1930 tarihinde Bankalar Konsorsiyumu kurulmuştur.

Tablo: 19

#### Bankalar Konsorsiyumuna Katılan Kurumlar ve İştirak Payları

Konsorsiyuma Katılan Kurumlar	İştirak Payları (Sterlin)
Maliye Bakanlığı	500.000
T. İş Bankası	100.100
T. Ziraat Bankası	100.100
Osmanlı Bankası	100.100
Selanik Bankası	50.000
Memaliki Şarkıye Fransız B.	50.000
Deutsch Orient Bank A.G.	50.000
Banko di Roma	50.000
Banko Konmerciale İ.	50.000
S.S.C.I. Ticareti Hariciye B.	50.000
Felemenk Bahrestefi B.	25.000
American Sagres Ramp	25.000
Umumi Ticareti Hariciye B.	15.000
<b>TOPLAM</b>	<b>1.215.000</b>

Kaynak: İlker PARASIZ, a.g.e., s.41

Bankalar Konsorsiyumu Maliye Bakanlığıyla bankalar arasında Özel Şirket olarak kurulmuştur. Bu kuruluşa katılan kurumların adları ve iştirak payları Tablo 19'da görülmektedir.

Konsorsiyumun sermayesi 1.215.000 sterlindi. İşlevi, ülkemizde mevcut olmayan Merkez Bankası'nın döviz piyasasını düzenleme görevini yapmak, Maliye Bakanlığı'nın vereceği emirlere göre paramızın dış değerinde çok fazla oynamalar

göstermesini engellemekti. Konsorsiyum, sermayesini kontrol fonu şeklinde kullanarak sermaye piyasasına müdahale etmiştir. Tanzim satışları yaparken özellikle döviz arzını gözönüne almıştır. Çünkü döviz talepleri konsorsiyumca bilinmekteydi. Konsorsiyum kendisinden beklenen görevi yapmıştır. Nitekim konsorsiyumun faaliyet döneminde, borsada esas döviz olan İngiliz sterlini fazla değişiklik göstermemiştir. Ağustos 1930 da paramızda nispi bir istikrar sağlanarak 1 sterlin = 1030 krş olarak saptanmıştır. Böylece, paramız dolaylı olarak sterline bağlanmıştır. Asıl amaç, uygulamada Türk lirasını altına göre sabit bir paritede tutmaktır. Bilindiği gibi bu dönemde dolaşım hacmi esneklikten yoksundu. Bu, konsorsiyuma dahil kurumlar sattıkları dövizlerin karşılığı Türk paralarını bloke edip yeniden tedavüle sürmeselerdi hasıl olacak para kıtlığı döviz taleplerinin azaltıcı etki yapacaktı. Ancak bu konu mukaveleye konmadı. Üyelerden yalnızca devlet çektiği paraları bloke etti.

Öte yandan döviz arzının fazla olduğu dönemlerde bu fazlayı satın almak için konsorsiyumun elinde para yoktu. Gerçekten kurumun işlevi konan sermayeyle sınırlıydı. Bu eksiklik Eylül 1930'da çıkartılan 1726 sayılı yasayla giderilmeye çalışıldı. Buna göre, hükümet karşılığı altın veya fiilen başabaş altına dönüştürülmesi mümkün yabancı döviz satın almak üzere ihtiyat evrak-ı nakdiyesinden ihtiyaç ve gereği kadarını tedavüle çıkarmak suretiyle kullanmaya yetkili kılındı. Bu şekilde satın alınan dövizler aynı yasanın hükümlerine uyularak Osmanlı Bankası'na yatırılıyordu.

Konsorsiyum 1931 yılı sonuna kadar faaliyetini sürdürdü 1931 yılı sonunda konsorsiyumun bütün işlemleri Merkez Bankasına devredildi. Devir sırasında 726 sayılı yasa hükümlerine göre piyasaya 4.925.159 liralık evrakı nakdiye ihraç edilmiş buna karşılık 59.543.300 Fr. Frankı sağlanmıştır. 3 Ekim 1931 yılı başında T.C. Merkez Bankası faaliyete geçmiştir.<sup>53</sup>

Tablo 20'de görüldüğü gibi Türk Lirasının piyasada belli bir istikrar sağlaması üzerinde de 1930 yılı Eylül ayında bir Sterlin'in değeri 1030 kuruş kuru, üzerinden saptandı. Gerçekte bu dönemde Sterlin, altına bağlı olduğu için Türk Lirası da dolaylı bir şekilde altına bağlanmış oluyordu. Ama İngiliz Lirasının 1931 yılı Eylül ayında altına bağlılığının kaldırılmasından sonra Türkiye parasının değerini altın esaslı bir para olan Fransız Frangı üzerinden 1 Türk Lirası = 12.06 Fransız Frangı olarak saptandı. Böylece Tablo 20'de görüldüğü gibi Türk Parası Sterline göre değer kazandı. Merkez

<sup>53</sup> İlker PARASIZ, a.g.e., s. 42.

Bankası kurulduktan sonra da 1931 Aralık ayında Türk altınının ve yabancı dövizlerin fiyatını saptadı.<sup>54</sup>

Tablo: 20

## İngiliz Lirasına Göre Türk Parasının Değerindeki Değişmeler

Aylar	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934
1	949.75	993.00	10285.0	1030.25	723.75	714.00	675.75
2	969.75	984.50	1039.25	1030.25	729.50	725.50	647.25
3	964.50	989.50	1031.50	1030.25	770.00	726.50	642.00
4	957.50	988.50	1032.50	1030.25	789.50	724.75	646.00
5	952.25	998.75	1033.50	1030.25	772.75	711.25	640.37
6	954.25	1012.75	1034.25	1030.25	770.50	715.00	635.00
7	955.00	1010.75	1033.75	1030.25	754.00	707.00	634.50
8	942.00	1016.50	1032.75	1030.25	738.25	697.25	631.50
9	936.75	1008.25	1030.00	1002.50	734.50	665.62	620.13
10	952.50	1023.50	1030.00	818.50	720.00	664.50	617.50
11	967.00	1038.75	1030.00	787.50	694.14	681.50	629.00
12	982.75	1042.75	1030.25	713.50	697.25	693.50	623.30
Yıllık Ortalama	956.38	1008.78	1032.42	965.50	741.25	702.25	636.87

Kaynak: İlhan TEKELİ-Selim İLKİN, Uygulamaya Geçerken..., a.g.e., s. 60

Altına göre Türk Lirasının değerini koruyabilmesi, büyük ölçüde dış ödemeler dengesinin kurulmasına dayanmıştır. Türk Lirasının değerindeki istikrarın sürdürülebilmesi için ithalatın kısılması yanında ihracatın da arttırılması gerekmektedir. İthalat, kontenjanlarla baskı altında tutulabilmiştir. İhracatın arttırılabilmesi, devlet özel subvansiyon politikaları izleyemediğine göre fiyat düzeyinin düşük kalmasına bağlıdır. Başka bir deyişle içte de paranın satın alma gücünün yükselmesi gerekir.

Türk parasının dış değerinin sabit tutulabilmesi iç fiyat düzeyinin önemli ölçüde düşmesiyle sağlanmıştır. Türkiye'deki toptan eşya fiyatlarının değişmesi Tablo 21'de toptan eşya fiyat endeksi verilen ülkelerle karşılaştırıldığında diğer ülkelere oranla iç

<sup>54</sup> İlhan TEKELİ-Selim İLKİN, a.g.e., s. 61.

fiyat düzeyi en hızlı düşen ülkelerden biri olduğu görülmektedir. Bunun nedeni bir yandan Türkiye endeksi içinde tarımsal ürünlerin payının yüksek olmasına bağlanabilirken, öte yandan parasının dış değerini koruma çabasında aranabilir.<sup>55</sup>

Tablo: 21  
Diğer Ülkelerde Toptan Eşya Fiyatlarının Değişimi

Ülkeler	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934
Almanya	102.0	100.0	90.8	80.8	70.3	68.0	71.7
Fransa	102.9	100.0	88.4	80.0	68.2	63.6	60.0
İngiltere	106.2	100.0	84.0	70.2	67.7	68.2	71.0
ABD	101.5	100.0	89.9	76.5	64.8	63.1	63.2
İsveç	105.7	100.0	87.1	79.3	77.9	76.4	81.4
İtalya	104.8	100.0	89.3	78.1	73.0	66.5	65.0
Bulgaristan	93.9	100.0	80.9	67.7	60.1	52.8	54.3
Mısır	103.4	100.0	89.7	83.6	72.4	61.2	75.0

Kaynak: İlhan TEKELİ-Selim İLKİN, Uygulamaya Geçerken..., a.g.e., s. 64

Türkiye’de Cumhuriyetin kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı’na kadar önemli fiyat artışları olmamış ve genel fiyat düzeyine daha ziyade gerileme eğilimi hakim bulunmuştur. 1925-1929’da dış ticaret açığı dolayısıyla döviz fiyatları bir miktar yükseldiği halde fiyat seviyesi aşağı yukarı sabit kalmış, Tablo 22’den görüleceği gibi toptan eşya fiyatları endeksi sadece ortalama yılda % 3.1 artmıştır. Bunu dünya buhranından doğan büyük bir düşüş izlemiş, 1929-1934 arasında toptan fiyatlar endeksi ortalama yılda % 12.6 gerilemiştir. Geçinme masraflarında daha hafif bir düşme olmuş, İstanbul Ticaret Odası’nın bu masraflara ilişkin endeksi 100’den 75’e inerek bileşik faiz hesabıyla yılda % 5.6 azalmıştır. Bundan sonra 1934-1938’de dünya buhranı etkilerinin azalıp iç ve dış talebin canlanması ile, fiyat seviyesi yine hafifçe (yılda ortalama % 4.6 oranında) yükselmiştir.<sup>56</sup>

<sup>55</sup> İlhan TEKELİ-Selim İLKİN, Uygulamaya Geçerken..., a.g.e., s. 63.

<sup>56</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e, s.110.

Tablo: 22

## Çeşitli Alt Dönemlerde Toptan Eşya Fiyatları İndeksinin Yıllık Değişme Oranları

Dönem	Toptan Eşya Fiyatları İndeksi
1925-1929	3.1
1929-1934	-12.6
1934-1938	4.6
1938-1946	19.9
1946-1953	2.2

Kaynak: Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s.109

Bu alt dönemlerde fiyatlarda önemli artışlar olmaması, o zamanki dünya konjonktüründen başka, hükümetin bütçe açıklarından ve tedavülü genişletmekten titizlikle kaçınmasına bağlanabilir. Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de fiyat düzeyi 8-10 katına çıkmıştı. Bunun bıraktığı kötü hatıralar Cumhuriyet hükümetine bütçede denklik sağlamaya ve para tedavülünü arttırmaya büyük bir önem vermeye sevk etmiştir. Kamu sektörünün açık vermesini önlemek üzere hatta demiryollarının yapımı masrafları bile daha ziyade vergi gelirleriyle karşılanmış ve buhran yüzünden devlet gelirleri azalınca yeni vergiler koymaktan çekinilmemiştir. 1931'de 1890 sayılı kanunla iktisadi buhran vergisi, ertesi yıl ayrıca, 1980 sayılı kanunla müvazene vergisi ihdas edilmiş ve bunlara 1935'de hava kuvvetlerine yardım vergisi katılmıştır. 1930'da kurulup tedavüldeki 158.7 milyon liralık kağıt parayı uhdesine alan Merkez Bankası'nın hükümete yaptığı avanslar da İkinci Dünya Savaşı'na kadar çok sınırlı kalmış, dolayısıyla bilfiil tedavülde bulunan banknotlarla ufaklık -arada milli gelirin ve nüfusun artmış olmasına rağmen- 1929-1931'de 158.7 milyondan 1938'de sadece 219 milyona çıkmıştır.<sup>57</sup>

## 2. MALİ POLİTİKALAR

Türkiye'de Cumhuriyetin ilk döneminde uygulanan mali politika, sermaye birikiminin temelini oluşturan altyapı yatırımlarının (özellikle demiryolları ve yabancı şirketlerin millileştirilmesi) vergi ve kısmen de dış borçlanma kaynakları ile

<sup>57</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s.111.

gerçekleştirilmesine yönelmiştir. Cumhuriyetin ilanı sırasında, tarım kesiminde çalışan halkın gelir seviyesinin çok düşük olması, tarım kesiminden alınan vergilerin kaldırılması kararının alınmasında başlıca sebebi teşkil etmiştir. Böylece vergi politikasının, aşarın kaldırılması ile ilgili olarak kaynak dağılımını değiştirmeye yöneldiği söylenebilir. Bunun yanında Teşvik-i Sanayi Kanununda yer alan bazı hükümlerde de vergiye ilk defa ekonomik bir fonksiyon verilmek istendiğini müşahade etmek mümkündür.

Mali politika araçlarından kamu harcamaları, demiryolları gibi altyapı yatırımlarının yanı sıra, ekonomik amaçla, İDT'lerinin kurulmasının finansmanına da katkı yapmıştır. Bunun yanında altyapı içine sokulabilecek idari yatırımlar; devlet merkezinin inşası; az da olsa sulama, liman yapımı ve deniz ticaret filosunun kurulması gibi hizmet alanları sayılabilir. Bu dönemde, geleneksel maliye görüşü ile bütçe dengesine ağırlık verilmiş ve daha önce sözünü ettiğimiz bazı olağanüstü vergilerle, ekonomik dengenin bozulması pahasına bütçe açığının mümkün merteye önlenmesine çalışılmıştır.

Geleneksel yahut klasik maliye politikası görüşlerine uygun olarak hareket edilen bu dönemde, düşük düzeyde kamu harcaması, mali denge, kamu yatırımlarının borçlanmayla finanse edilmesi, olağanüstü harcamaların (milli savunma) olağanüstü vergilerle karşılanması esasları benimsenmiştir. Tablo 23'de görüldüğü gibi 1930 yılından sonra denk bütçe ilkesi gözetilerek bütçede gelir ve giderler eşitlenmiştir. Hükümet bütçe açıklarından kaçınmış, toplayabildiği gelir kadar harcama yapmaya özen göstermiştir.<sup>58</sup>

---

<sup>58</sup> Hüseyin ŞAHİN, a.g.e. ,s.47

Tablo: 23  
Türkiye’de Genel Bütçe Gelir ve Giderleri

Yıllar	GELİR		GİDER	
	Bütçe	Kesin Tahsilat	Bütçe	Kesin Tediye
1929	221	224	220	213
1930	223	217	223	210
1931	187	165	187	182
1932	169	187	169	212
1933	170	174	170	173
1934	184	207	184	229
1935	195	231	195	260
1936	213	271	213	252
1937	231	314	231	287
1938	250	323	250	304
1939	261	390	261	387
1940	268	550	268	536
1941	310	648	310	575
1942	334	978	394	885
1943	487	1.031	487	1.019
1944	1.031	1.017	952	1.077
1945	538	659	603	601
1946	895	1.041	991	1.019
1947	1.021	1.615	1.136	1.564
1948	1.116	1.468	1.244	1.402
1949	1.252	1.628	1.372	1.572
1950	1.313	1.419	1.487	1.467

Kaynak: :Haluk CİLLOV, Türkiye Ekonomisi, Sermet Matbaası, İstanbul 1962, s.514

Atatürk her yıl Meclis’i açış konuşmalarında Hükümet’den ve milletvekillerinden “denk bütçe” ilkesine olanak verecek bir kamu maliyesi politikası izlenmesini istemiştir. Kamu yatırımlarının finansmanında, vergi gelirleri, halktan uzun vadeli borç alma yanında bütçe harcamalarında da azami tutumluluğu göstermek



yoluyla öz kaynaklara dayalı bir model izlenmiştir. Türk lirasının değerini ülkenin itibarıyla eş değer sayan yönetim, anti-enflasyonist para ve maliye politikalarından taviz vermemiştir.<sup>59</sup>

Hükümet Maliye Politikasında “denk bütçe düzgün ödeme” ilkelerine titizlikle bağlı kalmıştır. Maliye politikası sağlam para ilkesi doğrultusunda oluşturulmuştur.<sup>60</sup> “Sağlam” para siyaseti ve denk bütçe konusundaki bu titiz tutum İkinci Dünya Savaşı başlayana kadar sürdü. Dış borçlanma konusundaki çekingen davranış yanında dış yükümlülükler konusunda da çok ciddi bir tavır sergilendi. 1930’lu yıllar boyunca Türkiye, bütçesinin % 14’üne kadar varan bir kısmını, Lozan Andlaşması gereği, Osmanlı İmparatorluğu’nun borçlarını ödemeye ayırmak zorunda kaldı. Böylece, Türkiye, milli gelirin o düşük düzeylerinde, Batı ülkelerine net sermaye ihraç eden ülke oldu.<sup>61</sup>

## 2.1. Kamu Harcamaları

Atatürk Döneminde Kamu giderleri içinde büyük payı temsil eden “Milli Savunma” ve “Demiryolu Programı” harcamalarına, daima öncelik verilmiştir.<sup>62</sup>

Toplam kamu harcamalarının cari fiyatlarla ve sabit fiyatlarla artışı aşağıdaki Tablo 24’de gösterilmektedir.

Kamu harcamalarının milli gelir içindeki payı 1932’de % 22.3 iken 1933 yılında % 26.6’ya yükselmiştir. Daha sonraki yıllarda aynı oranın yaklaşık olarak devam ettiğini ve dönemin son iki yılında biraz daha yükseldiğini görüyoruz. 1933’teki sıçramada bir yandan kamu harcamalarının artışı, diğer yandan milli gelirin düşmesi rol oynamıştır. 1933 sonrasına bakılırsa ve özellikle sabit fiyatlarla kamu harcamaları indeksi gözönüne alınırsa, 1937 öncesinde kamu harcamalarında büyük bir artış olmadığı görülür.

<sup>59</sup> Erdiç TOKGÖZ, a.g.e., s.90.

<sup>60</sup> Hüseyin ŞAHİN, a.g.e., s. 47.

<sup>61</sup> Oktay YENAL, İktisat siyaseti Üzerinde İncelemeler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999, s.154

<sup>62</sup> Erdiç TOKGÖZ, a.g.e., s.90.

Tablo: 24  
Toplam Kamu Harcamaları Artışı

Yıllar	Toplam Kamu Harcamaları (Milyon TL.)	Harcama Artışı		Milli Gelir İçindeki Pay % (3)
		Cari (1)	Reel (2)	
1933	271.5	100	100	26.6
1934	298.5	109.9	103.8	26.4
1935	335.3	123.5	104.8	26.2
1936	371.3	136.8	105.6	24.8
1937	428.5	157.8	116.6	27.3
1938	451.6	166.3	134.7	29.1

Kaynak: İzzettin ÖNDER, Türkiye'de Kamu Harcamalarının Seyri: 1927-1967, İstanbul 1974

Savaş öncesi dönemde kamu harcamalarının hizmet türlerine göre bileşimi aşağıdaki Tablo 25'de görülmektedir.

Tablo: 25  
Kamu Harcamalarının Ekonomik Dağılımı

Yıllar	Cari Harcamalar	Yatırım Harcamaları	Transfer Harcamaları
1933	64.3	13.0	22.6
1934	65.0	14.0	21.0
1935	65.2	12.7	22.1
1936	64.2	14.8	21.0
1937	64.5	14.1	21.6
1938	64.1	17.1	18.8

Kaynak: Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s. 574

Harcamaların fonksiyonel ayırma göre bileşiminde bu dönemde güvenlik harcamalarının payının hafif bir artış gösterdiği görülmektedir. Buna karşılık genel yönetim giderlerinin payı belirli bir düşme gösterirken eğitim ve sağlık harcamaları paylarını korumaktadırlar. Bir önceki dönemle yapılacak bir karşılaştırma ise, şunları ortaya koymaktadır: Güvenlik harcamaları bir önceki dönemde yüksek düzeyden

Vergi sisteminin tabanının dar ve esneksiz olması sebebiyle vergi hasılatı düşük olmuş, sistemin çoğu zaruri ihtiyaç maddeleri üzerinde yoğunlaşmış dolaylı vergilere dayanması vergi adaletini bozmuştur.<sup>64</sup>

Tablo 26'da vergilerin payına baktığımızda, 1933 yılı hariç, oldukça istikrarlı bir görünümde dir. Devlet gelirlerinin yaklaşık olarak % 60 oranındaki bir bölümü vergilerden sağlanmaktadır. Diğer gelir türlerinin toplam payı % 40 dolayında olmakla birlikte bileşim olarak değişiklikler göstermiştir. İç istikrazları, özel kanunlarla elde edilen gelirleri ve krediler mahsubatını kapsayan özel gelirler ve fonlar grubunun payı % 15-25 arasında değişmiştir. Diğer yandan tekel gelirlerini de ihtiva eden vergi dışı gelirler grubunun payı da, 1933 yılı dışında, % 17-25 arasında değişmiştir.

Tablo: 26

## Genel Bütçe Gelirleri Bileşimi (%)

Yıllar	Vergi Gelirleri	Vergi Dışı Gelirler	Özel Gelirler ve Fonlar
1933	78	6	16
1934	60	19	21
1935	63	17	25
1936	60	25	15
1937	63	17	20
1938	63	17	20

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe Gelirleri Yıllığı, 1976, s.3

Mahalli idarelerin kamu gelirleri içindeki payı ise, oldukça istikrarlıdır. 1933 yılında % 18.7 olan bu payın 1938'de % 19.4 olduğu görülür. 1929-1932 döneminde görülen düşüş durmuş ve küçük bir artış ortaya çıkmıştır.

1933-1938 döneminde toplam vergi gelirlerinin ekonomi içindeki payı bir düşme göstermiştir. Vergi gelirlerinin GSMH'ya oranı 1933'te % 13.7 iken sonra önemli düşüşler geçirmiş ve dönem sonunda yine yükselerek % 10.7'ye ulaşmıştır. Bu oranının Türkiye Ekonomisinin Cumhuriyetin ilk on yıllarındaki özelliklerini ve yapısını oldukça iyi yansıtan bir oran olduğu söylenebilir. Nitekim 1930 öncesi için de oranın % 10 çevresinde dalgalandığı görülmüştü. Dolayısıyla aslında 1932 ve 1933 yıllarına ait

<sup>64</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s.645

oranlar ekonomi için istisnai niteliktedir. Bunun sebebi de bir yandan GSMH'daki düşüş, diğer yandan 1932 yılında vergi yükünü arttıran tedbirlerin getirilmiş olmasıdır. Bu tedbirlere rağmen vergi yükünün yapısal ve istikrarlı bir yükselme gösterdiği söylenemez. Çünkü 1933 ile 1938 arasında vergi gelirlerinin sabit fiyatlarla artışı sadece % 4.8'dir.

Gözlemler esnekliğin oldukça yüksek olduğu izlenimini vermektedir. Ancak bu izlenim çok sağlam değildir. Zira 1933 yılına ait yüksek rakam vergi gelirlerindeki düşüşün GSMH'daki düşüşten çok daha şiddetli oluşundan kaynaklanmaktadır. 1934 ve 1936 yıllarında ise GSMH ile vergi gelirlerinin gelişme yönleri ters olmuştur. 1937 ve 1938 yılları için olumlu bir esneklik söz konusudur. Dönemin bütünü açısından vergi sisteminin bir bütün olarak istikrarlı bir esneklikten uzak olduğu söylenebilir.

Bu dönemde Kazanç Vergisi tecrübelerin ışığında yeniden düzenlenmiştir. 1934 yılında kabul edilen yeni kazanç vergisi kanunu bir taraftan kaynakta tevkif usulünü yaygın bir biçimde uygulamaya sokarken, diğer taraftan bugünkü hesap uzmanlığının başlangıcı olan hesap mütehassıslığı kurumunu getiriyordu. Ayrıca vergi yükünü arttıran yeni tedbirler olarak iktisadi buhran vergisinde 1934 ve 1935'te yapılan değişiklikleri ve 1935 yılında kabul edilen Hava Kuvvetlerine Yardım vergisini belirtebiliriz. Bu vergi de daha önce kabul edilmiş bulunan iktisadi buhran ve muvazene vergileri gibi, şehir kesimini hedef almaktaydı. Aynı kesimin vergi yükü arttırılırken, yeni kabul edilen bu vergi dışında, iktisadi buhran vergisinin 1934 yılında hizmetliler dışında ticari ve sınai kazanç sahiplerini de içine almıştır. Bu kesimin iktisadi buhran vergisini kazanç vergisi tutarının beşte biri oranında ödemesi öngörülmüş ve böylece tipik bir surtax getirilmiştir. Nihayet kazanç vergisinin uygulamasında vergi dışı kalmaları önleyebilmek için beyannameli yükümlüler için asgari mükellefiyet esası tesis edilmiştir.

Bu tedbirlerin alınması şehirlilerin vergi yükünü arttırırken, iktisadi krizin etkisi de dolaylı bir biçimde kır kesiminin vergi yükünü ağırlaştırmıştı. Arazi vergisinin arazi büyüklüğüne göre, sayım vergisinin hayvan sayısına göre belirlenmesi karşısında, krizin tarım ürünleri fiyatlarını ve tarımda çalışanların gelirlerini düşürmesi, tarım kesiminin vergi yükünü arttırmış oluyordu.

Cumhuriyetin ilk yıllarında aşar vergisinin kaldırılması ilerici bir hareketti. Fakat 1930'lu yıllardaki vergi yapısı, düşük gelirlili halkı ağır yük altına koyuyordu.

Devlet gelirlerinin % 5'i hayvan vergisinden, % 15'i ise tuz tekeline geliyordu. Tuzun büyük kullanım alanı hayvancılıkta olduğu için, bunun yükü de köylülerin sırtında idi.<sup>65</sup>

1936 yılında yapılan kanuni değişikliklerle bina, arazi ve buhran vergileri il özel idarelerine aktarılmış, bunun sonucunda servet vergilerinin merkezi devlet gelirleri içindeki payı düşmüştür. Bu vergilerle ilgili önemli bir değişiklik de bina ve arazi değerlerinin 1936'da yapılan sayımla yeniden belirlenmesidir.

Bu dönemde dolaylı vergilere getirilen değişiklik, 1931 yılında kabul edilmiş bulunan muamele vergisinin sınırlarının genişletilmesidir. Ancak, vergiyi doğuran olay olarak satış fiilinin kabul edilmesi, satışa dayanmayan teslimlerde vergi alınmaması sonucunu doğurmaktaydı. Bu kanunla ilk madde indiriminin tamamının satış değerinden indirilmesi ilkesi, verginin daha çok bir katma değer vergisi niteliğini kazanmasına yol açmıştır.

### 2.3. Devlet Borçları

Devlet, 1923-1938 devresinde başardığı birçok işlerin karşılığını yalnız vergi kanalından temin etmemiş, ayrıca iç istikrazlara başvurmak suretiyle borçlanmaya da mecbur kalmıştır.

Bu dönemde altyapı yatırımlarına gerekli fonları sağlamak için ilk iç borçlanma işlemine girişilmiştir. 1933 yılında, Fezipaşa-Diyarbakır demiryolu yapımı için 20 yıl vadeli % 7 faizli 12 milyon TL. tutarında Ergani istikrazı, 1934 yılında da Sivas-Erzurum demiryolu için aynı şartlarla 30 milyon TL. tutarında bir istikraz yapılmıştır. 1938 yılında yapılan ikramiyeli istikraz 1918 istikrazının konversiyonunda kullanılmış olup 8.2 milyon TL. tutarındadır.

Bu dönemde dış borçlarla ilgili önemli gelişmeler de, bir taraftan altyapı tesislerinde görülen yabancı şirketlerin millileştirilmesi ile doğan borçların artmaya devam etmesi, diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan dış borçların bir anlaşmayla ödeme takvimine bağlanmasıdır. 1933 yılında imzalanan Paris anlaşması ile Osmanlı devletinden kalan borçların net tutarı 79.8 milyon TL. olarak belirlenmiş ve bir ödeme planına bağlanmıştır. Bu tutar aynı anlaşmayla çıkartılan 500 franklık ve %

<sup>65</sup> Oktay YENAL, a.g.e., s.152.

7.5 faizli birleşik tahvillerle (Unis Turc) ödenmeye başlanmıştır. Aynı dönemde yeni dış borçların alınmakta oluşu dikkati çekmektedir. 1934 yılında ilk sanayi planının finansmanında kullanılmak üzere Sovyetler Birliğinden 8 milyon dolar tutarında bir kredi alınmıştır. 1938 yılında da İngiltere'den 16 milyon İngiliz Lirası tutarında kredi alınmıştır. Bu kredinin 10 milyonu dış ödeme güçlüklerini gidermek, 6 milyonu da askeri malzeme alımını finanse etmek amacıyla kullanılmıştır. Görüldüğü gibi bu dönemde yapılan iki borçlanmanın sebepleri her iki durumda farklıdır ve dış ticaret güçlüklerinin artması ve savaşın etkilerinin belirmesi dönem sonunda ağırlık kazanmıştır.

### 3. PARA POLİTİKALARI

Birinci dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun parası altındı. Dünya savaşının koşulları içinde savaşın finansman sorunları kağıt paraya geçilmesini zorunlu kılmıştı. Bu kağıt paraların ilk çıkartılan küçük bir kısmının altın karşılığı varken diğer kesiminin karşılığı Alman hazine bonoları idi, Türkiye bunların karşılığını Almanya'ya borçlanmıştı. Dünya savaşı sona erdiğinde Osmanlı İmparatorluğunda tedavülde bulunan paralar bu kağıt paralardı.<sup>66</sup>

Cumhuriyet idaresi kurulduğunda Türkiye parayı yönetecek bir ulusal kurumdan mahrumdu. Osmanlı Bankasına verilen ayrıcalık hukuken devam ediyordu. Türkiye Cumhuriyetinde Osmanlı Devletinin altına bağlı parası tedavül ediliyordu. Kurtuluş savaşı yıllarında Anadolu Hükümeti tüm finansman güçlüklerine rağmen kağıt para basamadı. Osmanlıdan Cumhuriyete 161 milyon TL. civarında kağıt para devretmişti. 1926'da bunun 8 milyon TL. si dolaşımdan çekildi, 1928'e kadar piyasaya yeni para çıkarılmadı. 1929'da 6 milyon TL. piyasaya sürüldü. Kısaca Türkiye Cumhuriyetinde 1930'a kadar kağıt para arzı hemen hemen hiç değişmeden kalmıştır denilebilir. Hükümet para basarak finansmandan ısrarla kaçınmıştır. Bu davranışta Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan enflasyonun kötü anısı etkili olmuştur.<sup>67</sup>

<sup>66</sup> İlhan TEKELİ-selim İLKİN, 1929 Dünya Buhranında..., a.g.e., s. 47.

<sup>67</sup> Hüseyin ŞAHİN, a.g.e., s.46.

Türkiye 1926'lara ulaştığında on yılı biraz geçen bir süre içinde kağıt para alışkanlığının tüm ülkeye yayıldığı söylenemez. İçine kapalı geçimlik ekonominin hakim olduğu yerlerde paranın değişim aracı olarak rolü ikinci derecede kalmaktadır. Dolaşan para, daha çok altın ve gümüşdür; bir değişim aracı olmaktan çok bir biriktirme ve gösteriş aracıdır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun kısmen pazar için üretim yapan kesimlerinde de altın ve gümüş para hakimdir. Kağıt paranın hakimiyeti daha çok pazar ekonomisinin girdiği ve paranın devir hızının yüksek olduğu Batı kesimlerindedir. Bir anlamda ülke içinde iki para sistemi vardır ve paranın değerinin sabitleştirilmesi sorunu aynı zamanda kağıt paranın ülkenin tümünde hakim olması içinde gerekli ön koşul olmaktadır.<sup>68</sup>

Türkiye'nin para ve bankacılık konusunda yapılan temelde, 1930 yılında kabul edilen iki ana yasa olan, 22 Şubat 1930 tarih ve 1567 sayılı Türk Parasını Koruma Kanunu ile 30 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı Merkez Bankası Kuruluş Kanununun uygulanması olmuştur. Türkiye bu dönemde, sözkonusu yasaların sağladığı olanaklardan yararlanarak parasının değerini önce stabilize etmiş ve bu stabilizasyonu da dönem boyunca koruyabilmiştir. Dönem içinde, Türk parasının değerini koruyucu önlemlerin alınması yanısıra, bankalar kesimini ve örgütlenmemiş kredi piyasasını denetim altına alıcı girişimlerde de bulunmuştur. Bu müdahalelerde amaçlanan, bir yandan bunalım içinde borçlanan kesimler üzerindeki yükü bir miktar azaltmak, bir yandan da, bankalar kesimine güveni artırarak ailelerin birikimlerinin bankalara intikalini sağlayarak, iş çevrelerinin yararlanabileceği kaynak miktarını arttırmak olmuştur.<sup>69</sup>

### 3.1. Bankacılığın Gelişimi

Türkiye'de ilk banka (İstanbul Bankası) 1847 yılında kurulmuştur. Bundan önce para üzerindeki muameleleri bankerler (Galata bankerleri) yaparlardı.<sup>70</sup>

Bankacılığın ekonomideki rolüne Cumhuriyet'in kurucuları tarafından verilen önem, 1923 İzmir İktisat Kongresinde konunun ele alınış biçiminden açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Kongrenin düzenlenmesinde çok emeği geçen İktisat Vekili Mahmut

<sup>68</sup> İlhan TEKELİ-Selim İLKİN, 1929 Dünya Buhranında..., a.g.e., s. 48.

<sup>69</sup> İlhan TEKELİ-Selim İLKİN, Uygulamaya Geçerken..., a.g.e., s.290.

<sup>70</sup> Haluk CİLLOV, a.g.e., s. 400.

Esat Bozkurt Bey, ancak milli bankacılığın gelişmesiyle milli ekonominin kurulabileceğini ve bu konuda devletin yardımcı olması gerektiğini belirten bir konuşma da yaptı.

Cumhuriyetin ilk on yılında bankacılık alanında başlıca gelişmeler İş Bankası'nın faaliyete geçmesi, Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması, Ziraat Bankası'nın anonim ortaklık haline getirilmesi, Emlak ve Eytam Bankası'nın devreye girmesi ve nihayet Merkez Bankası'nın kuruluşudur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin kalkınması için bankacılığın geliştirilmesi öngörülürken bir yandan Osmanlı devleti döneminde yabancı bankaların uygulamalarıyla geçirilen olumsuz tecrübeye dayanılarak bankacılığın ulusal olması öte yandan Hükümetin banka kuruluşlarına yardımcı olması gerektiği görüşü benimsenmiştir. Bu görüşler 1923 İzmir İktisat Kongresinde açıklıkla dile getirilmiştir. Kongrede, devletin halka olan borçlarının kurulacak milli bankalara ait hisse senetleri verilerek ödenmesi, bir ticaret bankası kurularak bir bölüm hisse senedinin Hükümetten alacakları karşılığında tüccarlara verilmesi, sanayicilere kredi vermek üzere bir sanayi bankası kurulması, posta çeki sisteminin uygulanması, ayrıca aşırı faiz uygulanmasını önleyici tedbirlerin alınması gibi ilkelere yer verilmişti.<sup>71</sup> Atatürk, siyasal bağımsızlığın ancak kendi öz kaynaklarına dayanarak gerçekleştirilecek bir ekonomik gelişmeyle mümkün olacağına inandığını her fırsatta belirtmiştir. Bu görüşün gereği olarak Türk Bankacılığının da hızla gelişmesini istemiş ve öncü olmuştur. 1923 yılında tarımsal kredi veren Ziraat Bankası dışında başka bir banka bulunmamaktadır. Buna karşılık ülkenin her türlü bankacılık işlerini ellerinde bulunduran 14 yabancı banka faaliyet göstermektedir.<sup>72</sup>

Cumhuriyet'ten sonra özel sermayeyle kurulan ilk banka, Türkiye İş Bankası'dır. Bir anonim şirket olan İş Bankası'nın ana sözleşmesinde Bankanın, her türlü banka işlemleri yapmak; tarım, sanayi, madencilik, enerji üretim ve dağıtım, bayındırlık işleri, nakliyecilik, sigortacılık, turizm, ihracat alanlarında her türlü teşebbüs kurmak veya iştirak etmek; malların üretim ve tedariki için ortaklık kurmak veya bu amaçla ortaklıklara katılmak; sınai veya ticari işlemleri gerek kendi adına ve hesabına

<sup>71</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s. 467.

<sup>72</sup> Erdinç TOKGÖZ, a.g.e., s. 89.



gerek yerli ve yabancı müesseselerle birlikte veya bu müesseseler adına ve hesabına, bir işi üstüne almak üzere kurulduğu belirtilmektedir.<sup>73</sup>

Kuruluş döneminin para ve banka konusundaki en önemli gelişmesi 30 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı kanunla Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kuruluşudur.<sup>74</sup> Merkez Bankası faaliyete geçene kadar emisyon işlerini Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdürlüğü yürütmüştür. Cumhuriyet yönetimi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan 158 milyon 748 bin 563 liralık kağıt parayı devralmıştır.<sup>75</sup> 1715 sayılı kanunda T. Cumhuriyet Merkez Bankası'nın görevleri; İskonto fiyatını tespit ve para piyasasını ve tedavülünü düzenlemek, Hazine işlemleri yapmak, Hükümetle birlikte Türk parasının istikrarıyla ilgili bütün tedbirleri almak, olarak belirlenmiştir.<sup>76</sup>

Sanayi ve Kredi Bankası ve Sanayi Ofisi kuruluşlarının birleştirilmesiyle 3 Haziran 1933 tarih ve 2262 sayılı Kanunla, Sümerbank bir kamu iktisadi teşebbüsü statüsünde kurulmuştur. Sermayesi her iki kuruluştan devralacağı sabit ve döner sermayelerle birikmiş amortisman ve iştirak paylarının karşılığı olarak 20 milyon TL idi. Sümerbank'ın görevleri devlet sermayesiyle kurulmuş fabrikaları işletmek; özel kuruluşlardaki devletin katılma paylarını yönetmek; devlet sermayesiyle kurulacak sınıai kuruluşların etüd ve projelerini hazırlamak, bu sanayileri kurmak ve yönetmek; sermayesinin imkanları ölçüsünde kalkınma için gerekli sınıai kuruluşlara yardım etmek; sanayi kuruluşlarına kredi sağlamak ve her türlü bankacılık işlemleri yapmak; sanayi için eleman yetiştirmek; sanayinin gelişmesi için tedbirler geliştirmek; olarak belirlenmişti. Sümerbank Birinci Sanayi Planında kurulması öngörülen 20 fabrikanın önemi bir kısmını ya doğrudan kurmuş ya da sermayelerine katılmıştır.

Sümerbank'ın hemen ardından 23 Haziran 1933 tarih ve 2301 sayılı kanunla, şehir ve kasabaların kamu hizmetleriyle ilgili tesis, yapı ve diğer işlerin yapımını uzun ve orta vadeli kredilerle desteklemek, şehir imar planlarının yapımına yardımcı olmak için Belediyeler Bankası kurulmuştur. Daha sonra kapsamı genişletilerek İller Bankası adını almıştır.

<sup>73</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s.468.

<sup>74</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s. 468.

<sup>75</sup> Erdinç TOKGÖZ, a.g.e., s. 87.

<sup>76</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s.469.

1934'de başlatılan Birinci Sanayi Planı'nın yürütülmesinde, devlet sermayesiyle veya devlet sermayesinin önderliğinde oluşturulan bu bankalar önemli görev almışlardır.<sup>77</sup> Birinci Sanayi Planı yürütülürken sanayinin geliştirilmesi için gerek duyulan maden işletmeciliği ve elektrifikasyon işlerine devletin ilgisi artmıştır. Bir yandan Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, öte yandan Elektrik İşleri Etüd İdaresi kurulurken, bu araştırma enstitülerinin maden cevherlerinden ve enerji kaynaklarından işletmeye uygun gördüklerini işleterek girişimlerde bulunmak ve bu girişimleri finanse etmek amacı 14 Haziran 1935 tarih ve 2805 sayılı kanunla Etibank kurulmuştur.

30 Kasım 1937 tarih ve 3295 sayılı kanunla denizyolları işletmelerini yönetmek, yenilerini kurmak ve finanse etmek için Denizbank 50 milyon lira sermayeyle kurulmuştur. 1938'de faaliyete geçen banka uzun ömürlü olamamış, kuruluşunu izleyen yıllarda bu alandaki işletmeler Devlet Deniz Yolları İşletme Umum Müdürlüğü ve Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüğü adıyla mülhak bütçeli iki idare altında yeniden organize edilmiştir.

Ekonomik ve mali gücü zayıf küçük sanatkar ve esnafın kredi sağlamada karşılaştıkları güçlükleri gidermek için Halk Bankası ve Halk Sandıkları kurulması 18 Haziran 1933 tarih ve 2284 sayılı kanunla öngörülmüş, Banka 1938 yılında 3 milyon sermayeyle kurulmuştur. Bankaya Hazine payı olarak taahhüt edilen sermayenin sağlanmasında karşılaşılan güçlük iç istikraz tahvilleri satışıyla giderilmiştir. Hazine ayrıca Halk Sandıkları kurulması için de 200 bin liralık iştirakte bulunmuştur.<sup>78</sup>

1933-1938 döneminde yukarıda kuruluş ve gelişmeleri kısaca anlatılan bankalar büyük ölçüde devlet eliyle ve cebri tasarruf yoluyla sermaye oluşturmayı ve yönlendirmeyi gerçekleştirirken, Ziraat Bankası ve İş Bankası gibi yine devlet desteğiyle daha önce kurulmuş olan bankalar da bazı kuruluşların sermayesine katılarak, bazı fabrikaların yatırımlarını üzerlerine alarak Birinci Sanayi Planının gerçekleştirilmesine kısmen özel tasarruflarla destek olmuşlardır.

Bankacılık açısından belirgin özelliği, devlet bankalarının kurulması olan 1933-1938 döneminde Merkez Bankası kredilerinden devlet sektörüne açılanlar büyük ağırlık taşımış, ticari senet portföyü sınırlı kalmıştır.

<sup>77</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e, s.470.

<sup>78</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e, s. 471.

Devlet bankacılığının giderek yaygınlaştığı 1933-1942 yılları arasında bankacılıkla ilgili yeni düzenlemelere de gidilmiştir. Bu düzenlemelerle bir taraftan tefeciliğin önlenmesi, banka tasfiyeleriyle birlikte ortaya çıkan mevduat sahiplerinin güvenceye kavuşturulması sorunlarının çözümlenmesine, diğer yandan kamu sektörünün finansman sorununun aşılmasına çalışılmıştır.<sup>79</sup>

30.05.1933 tarih ve 2243 sayılı Mevduatı Koruma Kanunu Türkiye’de bankalara devlet müdahalesini düzenleyen ilk kanundur. Kanun, bankaların kuruluş biçimlerini, sermaye ve ihtiyatlarını, kabul edebilecekleri tasarruf mevduatı tutarlarını, bir kişiye verebilecekleri en fazla kredi tutarını belirliyor, Bankalar Yeminli Murakıplığı’nın kurulmasını öngörüyordu.<sup>80</sup> Gelişen ihtiyaçlar karşısında bu yasa değiştirilerek 1.4.1936’da 2999 sayılı “Bankalar Kanunu” çıkarılmıştır.<sup>81</sup>

8.6.1933 tarih ve 2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanunu’yla mevduat ve kredi faizleri, türlerine göre belirli oranlarla sınırlandırılmış, faizle borç para verme işleriyle uğraşan özel ve tüzel kişiler Hükümetten izin almak, beyanname vermek, ikametgahlarını, ödünç para verme işine ayacakları sermaye tutarını, borçludan alınacak en yüksek faiz oranıyla borçluya yükleyecekleri şartları bildirmekle yükümlü tutulmuşlardır.

### 3.2. Para Hacmindeki Değişmeler

T.C. Merkez Bankası’nın kuruluş amaçlarından en önemlisi, dolaşımdaki para hacminin ekonominin ihtiyaçlarına göre ayarlanmasını sağlamaktır. Bu nedenle T.C. Merkez Bankası iskonto oranının saptanması ve para piyasasının düzenlenmesi görevlerini üstlenmişti. 1715 sayılı Yasa’nın birinci maddesi banknot ihracı ayrıcalığının münhasıran T.C. Merkez Bankası’na ait olduğunu vurgulamaktaydı. Bu imtiyazın süresi 30 yıl olarak kabul edilmişti. Öte yandan Osmanlı Bankası’nın çıkardığı banknotlar 1 Nisan 1948 den önce ödenmiş olduğu için T.C. Merkez Bankası bu tarihten itibaren fiilen ve hukuken banknot ihraç tekeline sahip oldu.<sup>82</sup>

<sup>79</sup> İlker PARASIZ, a.g.e., s.54.

<sup>80</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s. 473.

<sup>81</sup> Erdinç TOKGÖZ, a.g.e., s.89.

<sup>82</sup> İlker PARASIZ, a.g.e. s.34.

Türkiye’de devletin ekonomiye etkin biçimde girdiği 1933-1938 yılları arasında, para arzında devlete ayrılan payın daha da arttırılması gerekmiştir. Nitekim hazine bonoları için öngörülen sınırlamalar 1936 yılında gevşetilmiş, 1938 yılında Bankaya kamu kesimi teşebbüs ve müesseselerinin Hazine kefaletini haiz bonolarını iskonto etme veya karşılığında avans verme yetkisi de tanınmıştır.

1932’den 1938’e kadar Merkez Bankası banknot hacmi yüzde 31 oranında artmıştır. Bu dönemde banka bir yandan reeskonta başvuran bankaları reeskont hadleriyle kontrol etmeye çalışmış, diğer taraftan da devlete kredi açmış, özel amaçlı milli bankaların Hazine garantisini haiz bono portföylerini reeskonta kabul etmiştir. Bu dönemde Merkez Bankası kredilerinde devlet ve kamu kesiminin ağırlığı fazla olmuştur.<sup>83</sup>

Kanun koyucunun enflasyon korkusuyla başlangıçta bankanın emisyon rejimini çok sıkı esaslara bağlanmış olduğu görülmektedir. Ayrıca T.C. Merkez Bankası’nın ihraç mekanizması para miktarına ülkenin ihtiyaçlarına göre ayarlanacak esnekliğe sahip değildi. Oysa bir yandan ülkemizi 1929 krizi etkilemekteydi, öte yandan ülkenin topyekün kalkınmaya ihtiyacı vardı.<sup>84</sup>

Nitekim sıkı para politikası nedeniyle iç talebin daralması karşısında hükümetin devlet memurlarını yerli malı kullanmaya zorlayıcı önlemler uygulanması önerisi gündeme gelmiştir. Böyle bir uygulamanın neden olabileceği olası fiyat artışlarına karşı da genel kapsamlı fiyat kontrolü uygulamalarına gidilmesi önerilmiştir.

1715 sayılı T.C.M.B. yasasına hakim olan bu dar görüş yavaş yavaş değişmiştir. Hükümet bir yandan peşpeşe çıkardığı yasalarla emisyon imkanlarını genişletmiş öte yandan da hazine tahvillerinin itfası suretiyle tedavül hacminin kısılmasını, Maliye Bakanlığı’na verdiği yetkiyle, yavaşlatmak suretiyle deflasyonist politikadan uzaklaşmak istemiştir.<sup>85</sup>

<sup>83</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s. 506.

<sup>84</sup> İlker PARASIZ, a.g.e. s. 34.

<sup>85</sup> İlker PARASIZ, a.g.e. s. 34.

Tablo: 27  
Toplam Para Arzı (000 TL.)

Yıllar	Kağıt Para Miktarı	Ufaklık Para Miktarı	Toplam Para Miktarı	Değişme (%)
1929-1931	158.749	8.572	167.321	100.0
1932	148.572	8.572	157.154	93.9
1933	146.826	8.572	155.398	92.8
1934	158.157	9.279	167.436	100.6
1935	162.754	16.001	178.755	100.3
1936	180.759	21.081	201.840	120.6
1927	168.630	25.359	193.989	115.9
1938	193.980	25.452	219.432	131.1
1939	281.460	26.589	308.049	184.1
1940	403.565	30.244	433.800	250.9
1941	512.473	31.029	543.502	324.8
1942	733.994	31.601	765.595	457.5
1943	802.110	31.554	833.664	497.5
1944	960.833	33.707	994.540	594.3
1945	881.212	37.355	918.567	549.5

Kaynak: Aziz KÖKLÜ, Türkiye'de Para Meseleleri, SBO, 1947, s.60

Tablo 27'den de anlaşılacağı üzere T.C.M.B. kurulduğu dönemde ekonomideki kağıt para arzı bir ara 158 milyonun altına düştükten sonra, 1939'a kadar % 31.1'lik bir artış göstererek 194 milyona yükselmiştir. Bu artışın sebebi İkinci Dünya Harbinin artık iyice hissedilmesidir.<sup>86</sup> Aynı dönemde banknot hacminin artış yönünü kabaca belirtmek açısından kamu sektörüne açılan kredilerle özel sektöre açılan krediler Tablo 28'de gösterilmiştir.

Söz konusu dönemde Cumhuriyet hükümetinin bütçe açıklarından ve para arzı genişletmekten titizlikle kaçındıklarını da vurgulamak yerinde olacaktır.<sup>87</sup>

<sup>86</sup> Aziz KÖKLÜ, a.g.e., s. 60.

<sup>87</sup> İlker PARASIZ, a.g.e., s.38.

Tablo: 28

## Kamu Sektörüne ve Özel Sektöre Açılan Krediler (1932-1938)

Yıllar	Hazine Milyon TL.	Özel Sektör Milyar TL.
1932	3.6	-
1933	7.8	-
1934	8.5	5.0
1935	8.0	23.5
1936	27.0	15.3
1937	45.0	15.2
1938	88.0	17.1

Kaynak: İlker PARASIZ, a.g.e., s.38

Türkiye'deki para arzı (kağıt ve madeni bozuk para toplamı), 1924'de 156 milyon TL'den 1929'da ancak 169 milyona çıkartıldı. Para arzındaki bu katıllık yanında, Türkiye'de mevduat sahipleri sayısının 1924-1929 arasında 10.500'den 59.600'e ve "küçük cari" ve "tasarruf" mevduatı toplamının cari değerinin 6 milyon TL'den 27 milyona çıkması büyük önem taşıyordu. Bankalardaki ticari ve resmi mevduatlarla birlikte toplam mevduat hacmi ise, aynı dönemde 76 milyon TL'den 211 milyon TL'ye yükseldi.

1920'lerde kağıt ve madeni para arzı adeta sabitken mevduat sahipleri sayısı ve toplam mevduat hacminin büyümesi, gömülemeye azalma ve paranın dolaşım hızında artmaya yol açan gelişmelerdi. Böylece bankalar sistemi, ev halkı sektöründeki küçük tasarrufları, özellikle ticaret sermayesinin kredi gereksinimlerini karşılamaya başlıca kaynağı olarak kullanmaya başladı.<sup>88</sup>

#### 4. EL KOYMALAR

Devletçilik sistemi kabul edildikten sonra yapılan ilk işlerden birisi, yabancıların elinde bulunan çeşitli kuruluş ve işletmeleri millileştirmek ve kamulaştırmak

<sup>88</sup> Yahya S. TEZEL, a.g.e., s. 232.

olmuştur.<sup>89</sup> Millileştirmelere hız verilmiş olması bu dönemdeki iktisat politikasının diğer bir özelliğini teşkil eder.<sup>90</sup> Devletin yeniden kurup donatmak zorunda kaldığı ordu harcamalarının devlet giderlerinin % 28.3 ünün milli savunmaya ve % 14.6 sının dış borçlara ayrıldığı, dış ödemeler güçlüklerin arttığı ve ağır bir kalkınma yükünün üstlenildiği bir zamanda girişilen bu millileştirme hareketi gerçekten önemle belirtilmeye değer. Millileştirme politikası, kuruluş döneminin temel çizgilerinden birisidir. Kesintisiz uygulanmıştır. Başta demiryolları olmak üzere, altyapı tesisleri yabancı mülkiyet ve işletmelerden alınıp kamu varlığı haline getirilmiştir.<sup>91</sup> Bu tür uygulamalar bütün olumsuz şartlara rağmen, Kurtuluş Savaşı'ndaki milliyetçi atılışın söndürülmediğini ortaya koymaktadır.

1928-1939 yılları arasında Millileştirilen başlıca müesseseler ve sahiplerine ödenen tazminat aşağıda gösterilmiştir.<sup>92</sup>

- 1- Anadolu, Mersin – Tarsus – Adana demiryolları Haydarpaşa Liman şirketinin satın alınması : 31.01.1928 tarih ve 1375 sayılı kanun, Devlet demiryolları için 143 milyon, bir süre ödenmemiş faiz ve temettü için 61 milyon lira olmak üzere 204 milyon İsviçre Frangı ödemeyi kabul etmiştir.
- 2- Mudanya – Bursa demiryolu T.A.Ş. nin satın alınması: 30.05.1931 tarih ve 1815 sayılı kanun, zarar eden bu hat , 50 bin Türk Lirası karşılığı devlete geçmiştir.
- 3- İstanbul Türk Anonim Su Şirketinin satın alınması: 20.05.1933 tarih 2198 sayılı kanun 1933 yılında başlayarak imtiyaz süresinin sonuna kadar yılda 1.300.183 Fransa Frangı ödeme şartıyla, İstanbul Belediyesine devredilmiştir.
- 4- İzmir Rıhtım Şirketi'nin satın alınması: 12.06.1933 tarih ve 2309 sayılı kanun. İzmir rıhtımı ve rıhtımda işletilen tramvay, 7.827.690 Fransız Frangı karşılığı devlete geçmiştir.
- 5- İzmir kasaba ve Temdidi (İzmir – Afyon ve Manisa – Bandırma) hattının satın alınması: 31.05.1934 tarih ve 2487 sayılı kanun. Satın alma bedeli 162.468.000 Fransız Frangıdır.

<sup>89</sup> M. Ögüt YAZMAN, Türkiye'nin Ekonomik gelişmesi, Ankara 1974, s. 72.

<sup>90</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s. 84.

<sup>91</sup> Bilsay KURUÇ, Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, s.209.

<sup>92</sup> M. Ögüt YAZMAN, a.g.e., s. 73.

- 18- Ilıca İskele – Palamutlu Demiryolu T.A.Ş. nin satın alınması: 22.09.1941 tarih ve 4127 sayılı kanun. Bedel, 10 bin Türk Lirasıdır.
- 19- İzmir Tramvay ve Elektrik T.A.Ş. nin satın alınması: 19.07.1943 tarih ve 4483 sayılı kanun. Bedeli, 10.223.800 İsviçre Frangıdır.
- 20- İzmir suları A.Ş. nin satın alınması: 05.06.1944 tarih ve 4583 sayılı kanun. Bedel, 1.399.157 İsviçre Frangı karşılığı Türk Lirası idi.

Görüldüğü gibi millileştirilen müesseseler dış ülkelerde de genellikle kamu tarafından yürütülegelen işlerle uğraşan yabancı kuruluşlardır. Ancak devletleştirmeye tabi tutulan Türk müesseseleri de vardır: İstanbul Boğaziçi Vapur İşletmesi Şirketi Hayriye ile bazı madenler bunlar arasındadır.<sup>94</sup>

Bu millileştirmelerden 21 tanesinin 1933-1945 döneminde, devletçi sanayi programlarının uygulanmasıyla aynı zamana rastlaması, bu konuda da yanlış genellemelere yol açmıştır. Kemalist devletçiliğin, bir genel politika olarak yabancı şirketlere karşı bir tavır oluşturduğu sonucu çıkartılmıştır. Çok sık görülen bu yanlış genellemeler arasında, örneğin Hanson, Türk hükümetinin “ülkedeki yabancı iktisadi çıkarları, ciddi bir yabancı düşmanlığı sevdasıyla kıt mali olanaklarının elverdiği ölçüde mümkün olduğu kadar hızla tasfiye”<sup>95</sup> ettiğini öne sürmektedir. Ne var ki, millileştirmelerin daha dikkatle ele alınması, bu genellemelerin yanlışlığını ortaya koyar.

Bu uygulamalarla birlikte, Cumhuriyet’in başından beri yabancı sermayeye karşı tutarlı bir tavır takınıldığı ileri sürülemez. Şüphesiz ki, kapitülasyonları kaldıran yeni rejim, yabancı sermayeye karşı kuşkuludur. Kapitülasyon şartıyla gelecek bir yabancı sermayeye kesinlikle karşıdır. Ama tasarruf yetersizliği karşısında, yabancı sermayeye herhalde ihtiyaç olacağı düşünülmektedir. Bu nedendir ki, gerek Atatürk, gerek İnönü, egemenliğimize saygılı yabancı sermayeye karşı olmadıklarını tekrar tekrar açıklamışlardır.<sup>96</sup>

Bir kere, millileştirmelerin çok büyük bir bölümü demiryolları, limanlar ve belediye hizmetleriyle ilgilidir. Demiryollarının millileştirilmesinde, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşları sırasında hatların yabancı şirketlerin elinde olmasının yarattığı

<sup>94</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s.84.

<sup>95</sup> Yahya S. TEZEL, a.g.e., s.204.

<sup>96</sup> Doğan AVCIOĞLU, a.g.e., s.456.



stratejik sakıncalar büyük rol oynadı. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, ülkedeki demiryolu şebekesinde, birbirinden bağımsız tarifeler uygulamakta olan çok sayıda şirketin yarattığı dağınıklık ve uyumsuzluk da rahatsızlıklara yol açtı. Öte yanda, 1930'ların özel Buhran koşullarında, hatları yenilemekte ve benzer sözleşme gereklilerini yerine getirmekte güçlük çeken yabancı şirketler büyük zararlarla karşılaştı. Hükümet, kilometre garantisi ile yükümlü olduğu için, şirketlerin zararlarını ödemek zorundaydı. Bu hatları satın alma ve tek bir ulusal demiryolu şirketi kurma yolunu seçen hükümet, demiryolu millileştirmelerinin, yabancı sermayeyi tasfiye niyetinden kaynaklanmadığını birçok kez açıklamak gereğini duydu. Yabancı şirketlerin satın almalar karşısındaki tutumları da, bu eskimiş, bakımı büyük harcamalar gerektiren ve karlılık koşullarında çalıştırılmayan hatları elden çıkarmak için adeta gönüllü olduklarını ortaya koydu. Hiçbir satın alma pazarlığı anlaşmazlığa yol açmadı. Yabancıların işlettiği belediye hizmetlerinin, belli başlı kentlerdeki elektrik, havagazı, su, tramvay, telefon şirketlerinin satın alınması da yabancı sermayeye karşı bir genel politikadan kaynaklanmadı. Kentlilerin günlük yaşamında önemli yeri olan bu hizmetlerin, kar amacıyla çalışan yabancı şirketler eliyle işletilmesi, sosyal politika gereği yeğlendi. Bu şirketlerin de satışlarda bir hayli gönüllü davrandıkları görüldü.

İkinci olarak, imalat ve ticaret kesimindeki yabancı şirketlerin millileştirilmesi hiçbir zaman önemli bir sorun olmadı. Bu alanlarda Bomonti bira fabrikası ve 1930'da ayrıcalık elde etmiş olan Amerikan Kibrit Şirketi dışında hiçbir yabancı şirket millileştirilmedi.

1930'lardaki devletçi sanayileşme politikasıyla ilişkili olan iki millileştirme ise madencilik alanında görülmektedir. Daha önce yatırıma ve üretime geçmemiş olan Ergani'yle ilgili Alman bakır şirketinin çıplak ayrıcalığı ve Zonguldak havzasındaki Fransız kömür şirketlerinin satın alınması, 1930'ların ikinci yarısında Etibank'ın kurulması ve madencilik alanında devlet yatırım programlarının uygulanmasından kaynaklandı. Ancak, madencilik alanındaki bu iki millileştirme dahi genelleme için yeterli değildir. Çünkü, bir kısmı Osmanlı bir kısmı Cumhuriyet döneminde elde edilmiş ayrıcalıklara dayanarak etkinliğini sürdüren birçok yabancı sermayeli madencilik şirketi varlığını 1933-1950 döneminde korumuştur.

1930'lar ve 1940'lardaki millileştirmelerin, Türk hükümetinin yabancı sermaye karşısındaki tavrı konusunda yanılığlara yol açmaması gerektiğini, Başbakan Bayar

1938 yılındaki bir konuşması ile vurgulamıştır. Bayar demiştir ki “Biz her zaman tekrar edildiği vechile, ecnebi sermayesinin düşmanı değiliz... istemediğimiz sermaye “vagabond” yani serseri sermaye, politik sermaye, aynı zamanda spekülatif sermayedir... memleketimize normal şerait dahilinde gelmiş... normal şerait dahilinde teessüs etmiş müesseselere karşı bizim... yardımlarımız da olur. Mübayaa ettiğimiz müesseselere gelince, bunlar, mukavelelerine riayet etmeyen ve aynı zamanda imtiyaz müddetleri kısalmış olan müesseselerdir. Bunlar mukaveleleri hükümetlerine göre çalışmak imkanından mahrum oldukları içindir ki satmayı kendileri tercih etmektedir. ... bu ... müesseselerin satın alınışı nazar-ı itibare alınarak bizim ecnebi sermayesi hakkındaki telakkimiz buna tabi tutuluyorsa arzedeyim ki çok yanlıştır.”<sup>97</sup>

Bu nedenledir ki, millileştirme işlemleri yabancı sermayeye karşı bir politikanın uygulandığına kanıt olarak gösterilemez. Unutulmamalıdır ki, millileştirmelerin en yoğun olduğu 1934-1938 aralığında Türkiye’de 32 yeni yabancı şirket faaliyete geçmiştir. Önceki dönemlerde çalışmaya başlamış olan, Osmanlı Bankası ve birçok ayrıcalıklı madencilik şirketi gibi yabancı sermayeli kuruluşlar da etkinliklerini 1930’lar ve 1940’lar boyunca sürdürmüştür.

---

<sup>97</sup> Yahya S. TEZEL, a.g.e. s. 206.

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

# SAVAŞ DÖNEMİ İKTİSADİ POLİTİKALARI VE TÜRKİYE'NİN SOSYAL GELİŞİMİNE VE İKTİSADİ SİSTEM OLUŞUMUNA ETKİLERİ

### 1. SAVAŞ DÖNEMİNDE DÜNYA EKONOMİSİ

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde kapitalist ülkeler arası aşırı üretim ve yetersiz içsel tüketim emperyalist çatışma ve savaflara yol açmıştır. Böyle bir çatışma sonucunda I. Dünya Savaşı patlak verdi. Liberal kapitalist sistem içinde bulunan Avrupa'nın en gelişmiş üç büyük ülkesi olan, İngiltere, Fransa ve Almanya arasında, savaşın sonucu olarak oluşan kazanç ve kayıplar, Liberal Kapitalizmi yıkacak unsurları büyütüştür. 1919 yılına gelindiğinde savaşa katılmış bulunan ülkelerin hepsinde üretim 1/3 oranında bir düşüş göstermişti. I. Dünya savaşının büyüttüğü yapısal çatışma ve bozulmaların sonucunda kapitalist sistemin en büyük ve vahim strüktürel bunalımı olan 1929 bunalımı ortaya çıkmıştır.

1930'lu yılların başından itibaren Japonya, İtalya ve Almanya hızla silahlanmaya başladı. Önce Japonya 1931'de Mançurya'yı, 1937'de de Çin'i işgal etti. Sonra İtalya 1936'da Habeşistan'ı ele geçirdi. Arkadan dünyayı ele geçirme hayalleri içinde olan Hitler'e sıra geldi. Mart 1938'de Avusturya'nın nazi başkanının çağrısı üzerine, Alman Nazi Ordusu bu ülkeye girdi. Eylül 1938'de Almanlar Çekoslavakya'nın bir kısmını işgal ettiler. 14 Mart 1939'da tamamını ele geçirdiler. Almanya ve İtalya "mihver devletler" cephesini kurdular. Almanlar savaş ilan etmeden, 1 Eylül 1939'da Polonya'ya girdiler. Polonya karşı koyunca II. Dünya Savaşı başladı. Polonya ile yardım anlaşması imzalamış bulunan İngiltere ve Fransa da Almanya'ya savaş ilan ettiler. Almanlar Polonya'yı Ruslar ile paylaşırken, Amerikalılar tarafsızlıklarını ilan ettiler. Fakat A.B.D. nin tarafsızlığı kısa sürdü. Önce Eylül 1940'da Japonya, Almanya ve İtalya arasında karşılıklı askeri yardımlaşmayı öngören üçlü "mihver" anlaşması imzalandı. Sonra 7 Aralık 1941 sabahı Japonlar 360 uçakla A.B.D.'nin Pasifik'teki deniz ve hava üssüne saldırdılar. İki saat içinde 14 savaş

gemisini batırdılar, 350 uçağı parçaladılar ve 3600 askeri öldürdüler. A.B.D. hem Japonya hem de Almanya ile savaşmak durumunda kaldı. Japonya'yı durdurmak için 6 ve 9 Ağustos 1945 Hiroşima ve Nagasaki'ye atom bombası attı. 2 Eylül'de Japonya teslim oldu.

Almanlar Yugoslavya ve Yunanistan'ı ele geçirip Türkiye sınırına kadar gelmiş olmalarına rağmen, Türkiye bu büyük savaşın dışında kalmayı başarmıştır. Dünya tarihinde eşi görülmemiş düzeyde asker ve sivilin ölümüne yol açan bu savaşta Türkiye insan kaybetmemiştir. Türkiye 23 Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan etti. Hitler 30 Nisan 1945'te intihar etti. 7 Mayıs 1945'de Almanya teslim oldu. Kesin olmamakla birlikte 7 milyonu Almanya'daki kamplarda olmak üzere 50 milyon civarında insan öldü. En büyük 20 milyonla S.Rusya, sonra 8 milyon ile Çin, 5 milyon Polonya ve 4.5 milyon ile de Almanya...<sup>98</sup>

Sonbaharda Avrupa'da başlayan savaş, Türkiye'yi yalnızca dış politika alanında siyasi zorluklarla değil, fakat, en azından bu siyasi zorluklar ölçüsünde, ekonomik sıkıntılarla da karşı karşıya bırakacaktır.<sup>99</sup>

1938 yılında Atatürk'ün ölümü ve Avrupa da savaş rüzgarlarının esmeye başlaması Türkiye'nin sanayileşme hamlesini sürdürmesine imkan vermedi. Herşeye rağmen, BBYSP kapsamında olup da henüz tamamlanmamış olan sanayi projeleri savaş yıllarında tamamlanarak işletmeye açıldı. Fakat uygulanabilseydi mutlaka daha ileri bir sanayileşme hamlesi yaratacak olan İBYSP uygulamaya konamadı.

Türkiye'de ekonominin savaş şartlarına göre örgütlenmesi hazırlıkları savaşın başlamasından çok kısa bir süre önce başladı. Savaş yıllarında devletin ekonomi üzerindeki müdahale ve denetimini arttıran yasal mevzuat savaş başladıktan sonra oluşturuldu.

Türkiye İkinci Dünya Savaşında silahlı bir tarafsızlık politikası izledi ve savaşa girmemeyi başararak sıcak savaşın tahribatından korundu. Ancak altı yıl süre ile savaş ekonomisi şartlarında yaşadı.<sup>100</sup> Bir milyona yaklaşan hatta bazen aşan bir orduyu her zaman hazır tutabilmek için milli kaynaklarının büyük bir kısmını savunmaya ayırmıştı. Çalışma çağındaki genç erkeklerin askere alınması üretim hayatını, özellikle tarım ürünleri üretimini baltalamıştı. Esasen, ordunun beslenmesi zorunluluğu gıda maddeleri

<sup>98</sup> Erdinç TOKGÖZ, a.g.e., s. 96.

<sup>99</sup> Cemil KOÇAK, Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 367.

<sup>100</sup> Hüseyin ŞAHİN, a.g.e., s.83.

istihsalini ve tarım faaliyetlerini çok önemli ve kritik bir hale getirmişti. üretimi teşvik için yapılan propagandalar ve çok etkisiz nitelikteki teşvikler müsbet sonuçlar vermemişti. Ülkede yiyecek maddeleri sıkıntıları başgöstermiş ve bazı malların vesika ile dağıtılması zorunluluğu doğmuştu.<sup>101</sup> Çalışma çağındaki büyük bir insan gücünün üretim alanından çekilerek silah altına alınması üretimde düşmelere neden oldu. Üretimdeki azalma bir yandan devlet gelirlerinde de bir azalma yaratırken, devlet harcamalarının artması enflasyonist baskıyı bir kat daha artırdı.

Savaş ekonomisi dış ticaretin de büyük ölçüde aksamasına, hatta tıkanmasına neden oldu. Türkiye'nin dış ticaret alanında, başta Almanya olmak üzere, Orta Avrupa ülkelerine büyük ölçüde bağımlı olması, zorluğu büsbütün artırıyordu. Ancak bu durumun 1930'lu yılların başlarından itibaren izlenen dış ticaret politikasının doğrudan bir sonucu olduğu da unutulmamalıdır.<sup>102</sup> Yatırım malları ithalindeki daralma özellikle sınai üretimi olumsuz etkiledi. Tüketim malları ithalindeki tıkanmalar ile arz-talep dengesindeki bozulmalar daha da arttı.<sup>103</sup>

İkinci Dünya savaşı'nın yarattığı savaş ekonomisi şartları, devlet müdahalelerini geniş ölçüde arttıracak, fakat bu müdahaleleri, özel teşebbüsü ciddiyetle sarsacak biçimde yürütmekten kaçınılmasına dikkat edilecektir. Üstelik, yokluk şartları, enflasyon ve geniş devlet mübayaaları, özel sermaye birikimini artıracaktır.<sup>104</sup>

İşte bütün bu ekonomik darboğazlar içinde savaş yıllarının zor şartlarını genç Türkiye Cumhuriyeti yenmek ve bu şartlara göğüs germek zorunda kalmıştır.

Savaş ekonomisi denilen ve bir ülkenin tüm ekonomik kaynak ve imkanlarının savaş koşullarına göre düzenlenmesi, Türkiye'de de bir ihtiyaç olarak belirmiş ve bütün diğer dünya ülkeleri gibi, Türkiye de Devletin, Ekonomik hayata geniş müdahalelerde bulunduğu bir döneme girmiştir. Devletin aldığı tedbirler ve çıkardığı kanunlarla hazine ihtiyaçlarının karşılanması, savaş hazırlıklarının yürütülmesi ve had safhaya gelen enflasyonun önlenmesi amaçları güdülmüştür.<sup>105</sup>

<sup>101</sup> Reşat AKTAN, Türkiye İktisadı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s.49.

<sup>102</sup> Cemil KOÇAK, a.g.e., s.367.

<sup>103</sup> Hüseyin ŞAHİN, a.g.e., s.84.

<sup>104</sup> Doğan AVCIOĞLU, a.g.e., s. 464.

<sup>105</sup> M. Öğüt YAZMAN, a.g.e., s. 87.

### 1.1. Amerika Birleşik Devletleri

Birinci dünya harbine pek hazırlıklı olarak girmeyen ABD, kısa sürede “Savaş Endüstrileri”, “Besin ve Yakıt” kuruluşları ile ilgili yönetimler oluşturmuştur. İşgücü açısından da 1912 – 1914 ortalaması olarak ülkeye her yıl 660 bin kişi gelirken, 1915 – 1918’lerde bunun 258 bine düşmesi karşısında açığı kapatmak amacıyla, içeride bazı düzenlemeler geliştirilmiştir. <sup>106</sup> Yüksek miktarda savaş harcaması yapan ABD, ekonomik olarak bu harcamaların da etkisiyle daha da gelişmiş, ekonomideki canlanma ve büyüme ABD’nin diğer ülkelerle arasının açılmasına sebep olmuştur.

Fakat savaş bitince ABD ekonomisi durgunluk aşamasına girmiştir. 1920 – 1922 yıllarında iki yıllık bir depresyon sonrasında ABD için tekrar refah dönemi başlamış ve bu 1929 büyük dünya bunalımına kadar sürmüştür.

1929 bunalımı aynı yılın sonbaharında menkul değerler borsasında hızla bir fiyat düşmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu fiyat düşüşü kısa zamanda ekonominin diğer kesimlerine de sirayet etmiş, o güne kadar görülmemiş ve etkisi yıllarca sürecek büyük bir durgunluğa dönüşmüştür. Ekonomide durgunluk en düşük noktaya 1932’de varmış, toptan fiyatlar 61,8’e, ücretler de 41,6’ya düşmüştür. <sup>107</sup> İşsizliğin önemli boyutlara vardığı bu yıllarda çiftçi gelirleri ve dış ticarete de önemli gelişmeler olmuştur.

Tüm bu olumsuz şartlarda ABD’ye cumhurbaşkanı seçilen Roosevelt’in ilk sözleri şunlar oldu; “Bizim ilk gayemiz bu milletin tekrar çalışmaya başlamasını temin etmek olacaktır...”<sup>108</sup> Ekonomideki bu durgunluğu ortadan kaldırmak için Roosevelt “New Deal” politikalarını uygulamaya koymuştur.

Başkan Roosevelt’in bu uygulaması o zamana kadar ABD’de devletin ekonomiye müdahalesini öngören ilk politika olmuştur. Roosevelt’in New Deal uygulaması kısaca şöyle özetlenebilir:

Roosevelt fiyatların seviyesini yükseltmek için doların değerini % 40 indirdi. İşsizlere iş bulmak için devlet tarafından muazzam inşaat tasarıları hazırlattı. Gündelikleri artırmak için birleşik mukaveleler akdedilmesini teşvik etti. Halkı, bankalara çok para yatırılmasının tehlikelerinden korumak için ihraç bankalarının kontrolünü daha da sertleştirdi. Bu bankaların depo bankaları olmalarını önlemek için

<sup>106</sup> Nazif KUYUCUKLU, İktisadi Olaylar Tarihi, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995 s.293.

<sup>107</sup> Nazif KUYUCUKLU, İktisadi Olaylar..., a.g.e., s.299.

<sup>108</sup> İlhan LÜTEM, Amerika’yı Tanyalım, İyi Yaşama Serisi: 10, MEB Yayınları, Ankara, 1946, s. 148.

onları "Securities Exchanges Commissions" vasıtasıyla kontrol ettirdi. Çiftçileri nefes aldirmek için ipoteklerin bir kısmını devlete yükledi ve faizi indirdi. Zirai mahsul fiyatlarının düşmesinin önüne geçmek için çiftçilerden, pamuk ve buğday ekimini tahsis edecekleri araziye tahdit etmelerini istedi.<sup>109</sup> İki aşamalı olarak uygulanan bu politikanın ilk aşamasında özel kesimi cesaretlendirmek için fiyatların yüksek tutulmasına çalışırken, ikinci aşamada ise devletin piyasaya çeşitli yollarla müdahalesini sağlayarak, satınalma gücü kazandırmaya çalışmıştır.

"New Deal" uygulaması süresince ülke GSMH'sı da, 1937/1938 resesyonu ayrık tutulursa, sürekli olarak artmıştır. GSMH, özel iç yatırımlar, kamu satın almaları, genel fiyatlar ve işsizlik gelişmesini Tablo 29'da görebiliriz.

Tablo: 29

## 1933/1941 New Deal Döneminde Ekonomik Göstergeler

Yıllar	GSMH Milyar Dolar	Özel İç Ytr. Milyar Dolar	Kamu Satınalma		Tüket. Fiyat. 1957/1959=100 % 'desi	İstatistik % 'si
			Federal	Yerel		
1933	56.6	1.4	2.0	6.0	45.1	24.9
1934	65.1	3.3	3.0	6.8	46.6	21.7
1935	72.2	6.4	2.9	7.1	47.8	20.1
1936	82.5	8.5	4.9	7.0	48.3	16.9
1937	90.4	11.8	4.7	7.2	50.0	14.3
1938	84.7	6.5	5.4	7.6	49.1	19.0
1939	90.5	9.3	5.1	8.2	48.4	17.2
1940	99.7	13.1	6.0	8.0	48.8	14.6
1941	124.5	17.9	16.9	7.9	51.3	9.9

Kaynak: Nazif KUYUCUKLU, a.g.e., s. 304

"New Deal" uygulaması genel çizgileri ile yukarıdaki gibi olmuş ve bu uygulama olumlu sonuçlar vermiştir. Bununla devletin ekonomiye müdahalesi yoğunluk kazanmış, bu müdahale diğer kapitalist ülkelerde de önemli boyutlara ulaşmıştır.

<sup>109</sup> İlhan LÜTEM, a.g.e., s. 148.

Amerika ikinci dünya harbinde her iki cephede harp ettiği ve müttefik devletlere bütün gücüyle yardım etmekte olduğu bir zamanda bile gerçekten halkın hayat seviyesi ve yaşayış tarzı Avrupa'da harp eden memleketlerin hayat seviyelerinden çok yüksek olmuştur. Savaşın bitmesiyle birlikte hemen bütün dünya sermaye kıtlığı çekerken ve kalkınmaya muhtaç olduğu halde Amerika'da sermaye bolluğu ve yüksek üretim kapasitesi mevcut bulunmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1946 yılında istihdam kanununun parlamentodan geçmesiyle birlikte, ilk defa federal hükümet açık olarak ülkenin ekonomik durumundan sorumlu oldu. Hükümetten "Elinde olan bütün imkanlarla serbestçe rekabet eden teşebbüsleri teşvik etmesi, genel refahı sağlaması, azami istihdam, üretim ve satınalma gücünü temin etmesi için çalışması" istendi.<sup>110</sup> Aynı kanun bir de Ekonomik Müşavirler Komitesi'nin (Council for Economic Advisors) kurulmasını öngörmüştür. Bu komite ABD başkanına, ekonomik gidişat ve politika hakkında devamlı tavsiyelerde bulunan bir organ olmuştur. Bundan sonra tüm iktidarların takip ettiği strateji, bazı belli programların teşviki ve liberal görüşüne sahip bir makro-ekonomik planlama olmuştur.

ABD'nin milli geliri, aşağı yukarı, savaştan önce dünya gelirinin 1/4 etrafında dönerken savaş sonrası süresinde 1/3 oranına kadar yükselmiştir.

## 1.2. İngiltere

İngiltere 20. yüzyılın başlarından itibaren üstünlüğü ABD'ye kaptırılmış olmasının ilk göstergesi dış ticarete yansiyordu. 1907'de ihracatın, ulusal üretimdeki payı % 33'ten, 1924'te % 27'ye ve 1938'de ise % 15'e düşmüş oldu.

İngiltere'nin ekonomik faaliyetleri canlandırma ve çöküntüden gelişmeye gitmek yönündeki karışımçı politikası, bu dönemde bir konjonktürel, diğeri strüktürel nitelik taşımaktadır.<sup>111</sup>

Konjonktürel nitelikli politikaların temel aracı faiz fiyatını düşüren bir para politikası olmuştur. Amaç düşük faiz politikasıyla yatırımları artırmanın yanında girişimciler için güvenli bir ortam hazırlamak, altyapı yatırımları yapmak ve riski

<sup>110</sup> Gregory GROSSMAN, Ekonomik Sistemler, (Çev: Ahmet Arif Demirel) Kişisel Kitaplar, Sayı:21, Mersin 1969, s. 91.

<sup>111</sup> Beşir HAMİTOĞULLARI, Çağdaş İktisadi Sistemler, Strüktürel ve Doktrinal Bir Yaklaşım, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1982, s. 260.



azaltmaktan oluşmuştur. Bu politikaların en etkili olduğu yıl 1932 yılı olmuştur. Bu yıla kadar İngiltere’de uygulanan geleneksel politikaların tersine, bundan sonra farklı politikalar izlenmiştir. Şöyle ki İngiltere’de konvertibilite uygulaması terk edilerek, İngiliz Lirası devalüe edilmiş, ülkede korumacılık uygulanmaya başlamış, 1929’da faizler % 6’dan % 2’ye inmiştir.

Strüktürel politikaya gelince hükümet, özellikle ekonomik çöküntüye en çok maruz kalmış bölgeleri, 1934’de saptadığı “Development and Improvement Act” çerçevesinde geliştirmeye yönelecektir.<sup>112</sup> Bu bölgelerde işsizliğin % 30 - % 60 gibi yüksek seviyede olması devletin işgücüne de atmasını gerektirmiştir. 200.000’e yakın işçi Londra ve güneydoğu bölgesine yerleştirilmiş, yerinde kalan işsizler ise hükümet yardım etmiştir.

1937 yılından itibaren devlet kalkınmada önceliği bu yörelere vermiş ve bu bölgelere yatırım yapan firmalara mali yardımlar yapılmaya başlamıştır. Uluslararası alanda ise “emperyal tercih” tarifeleri ve “bağlı-yardımlar” anlaşmaları imzalanarak devletin bu alana da müdahalesi sağlanmıştır.

2. Dünya Savaşı sonrasında dünyanın çeşitli ülkelerinde önemli bir uygulama alanı bulan ulusallaştırmalar, Liberalizm ana yurdu olan İngiltere’de de özellikle 1941-1951 yılları arasında iktidara gelen işçi partisi tarafından geniş bir şekilde uygulanmıştır. Bu dönemde maden kömürü, merkez bankası, sivil havacılık, elektrik, kara ve demir yolları ulusallaştırılmıştır.<sup>113</sup> Fakat devletin ekonomiye müdahalesi daha çok kamu mülkiyeti, bazı temel kamu hizmetlerinin sağlanması ve maliye politikası araçları ile gerçekleştirilmiştir.

Müdahaleci kapitalizm uygulamalarına diğer bir örnek sosyal sigorta ve sosyal güvenlik sistemi uygulamaları olmuştur. “Beveridge Planı” olarak anılan, 1942’de Sir William Beveridge başkanlığındaki komisyonun hazırladığı plan, piyasa ekonomisindeki ortaya çıkan sorunların hafifletilmesine yöneliktir.<sup>114</sup> Ocak 1943’te, İkinci Dünya Savaşı’nın en ateşli ortamında yayınlanan, Beveridge’nin “Full Employment in a Free Society” (Özgür Bir Toplumda Tam İstihdam) adlı kitabı müthiş

<sup>112</sup> Beşir HAMİTOĞULLARI, a.g.e., s. 261.

<sup>113</sup> Nalan ÖLMEZOĞULLARI, Değişim, Dönüşüm ve Sorunlarıyla İktisadi Sistemler, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998, s. 76.

<sup>114</sup> Nalan ÖLMEZOĞULLARI, a.g.e., s. 77.

bir ilgi görmüş, işçi partisi bu kitapta yayınlanan ilkeleri benimsemiştir. Ayrıca bu görüşler ABD, İngiltere, Belçika gibi ülkelerde de geniş yankı uyandırmıştır.

### 1.3. Almanya

1913'ten 1933'e giden yıllar, birbiri ardından dünya savaşının, enflasyondan kaynaklanan ekonomik ve toplumsal sarsıntıların, ekonomik bunalımın etkileri altında kaldıkları için, olay bakımından son derece zengin yıllar olmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşı Alman tarımını son derece kaygı verici bir üretim bunalımına uğratmış, savaşın sonu, Almanya için derin beslenme bunalımının belirtisi olmuştur. Bu sorun kısa sürede aşılsa da, ortaya çıkan ekonomik bunalım sırasında, tarımsal üretim endeksi, sınai üretim endeksinin yapmış olduğu gibi azalmak şöyle dursun, çiftçiler fiyatların düşüşünü daha çok üreterek ödünmeye çalıştıkları için, ilerlemeye devam etmiştir. Üretim ilerlemesine karşın, tarımsal fiyatların % 40 dolaylarında düşmesi sonucu çiftçilerin durumu kötüleşmiştir.

Alman sanayiine baktığımızda ise Alman sanayiinin 1913'te erişmiş bulunduğu düzeyi aşmakta güçlük çektiği görülür. 1914 – 1918 Birinci Dünya Savaşı Alman sanayii bakımından ağır bir üretim gerilemesinin belirtisi oldu. Savaş sadece Alman ekonomisi için ağır darbeler vurmadı, aynı zamanda diğer Avrupa ülkelerinde de üretim endeksi gerilemesi oldu. Fakat bu üretim endeksi gerilemesi Almanya kadar hiçbir devlette olmamıştır. Çatışmaların durması bile Almanya'nın sınai güçlüklerine hızlı bir çözüm getirememiştir. Savaşta ve özellikle savaş sonrasında ülkede, 1923 sonlarına kadar, yenilginin ve Versailles antlaşmasının getirdiği ülkede, yenilginin yükümlülükleri ve üretim araçlarından önemli bir bölümünün elde çıkması karşısında ve hükümetler için de kolay bir yol olduğundan, o ana kadar görülmemiş büyük bir enflasyon egemen olmuş, Cumhuriyet yönetimi ağır günler yaşamıştır.<sup>115</sup> Sanayi yalnızca üretimin gerilemesinden değil, ama fiyatlardaki düşüşten zarar görmüş, fiyatlar 1929 ile 1935 arasında % 35 dolaylarında düşüş kaydetmiştir. 1929 Dünya ekonomik bunalımına ve ABD'deki olumsuz gelişmelere koşut olarak, Alman ekonomisinde ve bankalarında bunalımlar ortaya çıkmış, 1933'lerde ülkede çok daha değişik bir dönem başlamıştır.

<sup>115</sup> Nazif KUYUCUKLU, İktisadi Olaylar..., a.g.e., s. 305.

Savaştan önce büyük bir sınai ülke, ilk kez olarak yabancı ülkelere borçlu duruma düşmüştür. Enflasyon konjonktürü, sonra da borçlanmalar konjonktürü, belli bir zaman boyunca, gerçek duruma maskelediler. Oysa gerçekte enflasyon ve borçlanmalar gelecekteki güçlükleri daha da ağırlaştırmaktan başka bir şey yapmıyorlardı.<sup>116</sup> 1929 dünya ekonomik bunalımı Alman ekonomisinin gerçek gücünü tüm dünyaya gösterdi. Sınai üretimde düşme, ulusal gelirden korkunç bir azalma, işsizlik had safhada, bankalar iflas eşiğinde, bir rejimin bunalımı ve yöneticilerin güçsüzlüğü yüzünden işsizlik ve sefalet mahkum olmuş yığınların hoşnutsuzluk ve umutsuzluğunun dışa vurumu sonucunda Almanya'da nasyonel-sosyalistler iktidar olmuştur.

Nazi hükümeti, Ocak 1933 yılından itibaren işsizliğe ve fiyat düşmelerine karşı bir politika uygulamaktadır.<sup>117</sup> Çünkü toplumsal alanda nasyonel-sosyalizmin başlıca amaçlarından biri işsizliğe son vermektir. 1933 Temmuz'unda, Adolf Hitler şöyle diyordu. "Şu anda program ya da fikirler değil, ancak onlara iş vererek kazanırız". Dayandığı ideoloji farkına rağmen, Hitler'in 1933 yılından sonra uyguladığı politika, devlet karışımı yönünden, Amerika'da uygulanan "New Deal" politikasına yaklaşmaktadır ve 1933 yılından itibaren silahlanma gayretleri ve toplu bir savaş için ulusal ekonominin seferber edilmesi, ekonomiyi harekete geçirme çabalarını bütünlüştür.

Dr. Schach tarafından uygulanan Alman ekonomi politikası devletçe çok kurnaz bir tarzda yürütülen bir denetimin sonucunda ekonomik faaliyetlerin canlandırılmasını amaç edinilmiştir. Denetleme işi gerçekleştirilmesi özel sektöre bırakılan ve Sovyet tipi planlardan daha esnek olan planlarla yürütülmüştür. İlk plan 1933-1936 yıllarını kapsamıştır. Planın amacı büyük bayındırlık yatırımları ile mevcut işsizliği eritmek ve ücretleri düşük tutarak sanayici karlarının yeniden yatırımlara aktarılmasını sağlamak olmuştur. 1937 yılında başlayan ikinci plan, harekete geçirilebilmiş bulunan ekonomiyi, silahlanmada, kendi kendine yetecek tarzda, bir savaş ekonomisine dönüştürmeyi amaçlamaktadır.<sup>118</sup> Yani "tereyağı ve top" üretimi tercihinde, silahlanma ağır basmıştır. Bunun devamı olarak da ücretlerin dondurulması ve sendikaların kapatılması bir

<sup>116</sup> Charles BETTELHEIM, Nazizm Döneminde Alman Ekonomisi, Savaş Yayınları, Kasım 1982, s. 19.

<sup>117</sup> Beşir HAMİTOĞULLARI, a.g.e., s. 266.

<sup>118</sup> Beşir HAMİTOĞULLARI, a.g.e., s. 266.

politika tercihi olarak uygulanmıştır. Tüm ekonomik kaynaklar savaşta kullanılacak yıkıcı malların üretimi için seferber edilmiştir.

Kısacası kapitalizmin geçmiş bütün tarihinde Almanya'daki gibi yanlış iktisat politikasının bütün insanlığa bu derece pahalı ödetildiğine ilişkin diğer bir uygulamaya şahit olunulmayacaktır.

Almanya'da Nazi idaresi Alman ekonomisini merkezden yönetilen bir savaş kapitalizmi haline sokmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu politikaya karşı tepkiler büyümüş, piyasa ekonomisine dönüş istekleri güçlenmiştir. Ancak savaş sonrası Almanya'nın savaştan mağlup ayrılması, ülkenin 2 ayrı devlete bölünmesi ve diğer ağır şartlar dolayısıyla ortaya çıkan sorunların liberal bir piyasa ekonomisi içinde çözümlenmesinin mümkün görülmemesi, bir yandan iktisadi hesaplamayı bozan kontrollerden arınmış bir fiyat sisteminin korunmasına çalışılırken, öte yandan ekonominin dolaylı kontrollerle yönetilen bir sosyal piyasa ekonomisine dönüştürülmesi istenmiştir.

Almanya'da uygulanan Sosyal Piyasa Ekonomisi olarak adlandırılan model büyük ölçüde Neo-Liberal düşüncenin Almanya'ya özgü biçimi olan Ordu-Liberalizm anlayışına dayanmaktadır.<sup>119</sup> İzlenen para ve kredi politikasına işçi sendikalarından da destek gelmesi sonucunda bir ücret-fiyat kısır döngüsüne girilmemiş, tahrip olmuş endüstrinin yeniden kurulması, kentlerin yeniden imarı ve işsizliğin ortadan kalkması başarılmıştır.

1948'den sonra Almanya'da istikrar içinde kalkınmaya büyük özen gösterilmiş; sosyal piyasa ekonomisine uygun bir istikrar politikası olmadan gerçekleşmesinin mümkün olmayacağı kabul edilmiştir.<sup>120</sup> İzlenen para ve kredi politikasına işçi sendikalarından da destek gelmesi sonucunda bir ücret-fiyat kısır döngüsüne girilmemiş, tahrip olmuş endüstrinin yeniden kurulması, kentlerin yeniden imarı ve işsizliğin ortadan kalkması başarılmıştır.

#### 1.4. Fransa

Kapitalist diğer ülkelere oranla Fransa 1929 bunalımından daha az etkilenmiştir.

<sup>119</sup> Nalan ÖLMEZOĞULLARI, a.g.e., s. 77.

<sup>120</sup> Avni ZARAKOLU, Temel Ekonomik Sistemler Bilgisi, S yayınları, Ankara 1978 s. 39.

Çünkü oransal olarak daha az endüstrileşmiş olduğu için, daha az kredi kullanmakta ve bu ekonomik bunalımdan ABD, İngiltere ve Almanya'dan daha az zararla çıkmaktadır. Ancak İngiltere'nin yaptığı devalüasyondan sonra Fransa'da fiyatlar daha yüksek bir seviyede seyretmeye başlamıştır. Bu durumda Fransa, İngiltere gibi Franc'ı devalüe etme yolunu seçmeyerek deflasyonist bir politika izlemeye başladı. Evrensel depresyon, deflasyonist politika ile bir araya gelince, kredi müesseselerini de çok güç durumda bırakmaktadır.<sup>121</sup> İşsizlik yayılmakta, fiyatlar düşmekte, karlar azalmaktadır. İflaslar ve patlayan skandallar memnuniyetsizliği genel hale getirmiştir. Ve sonuçta bu deflasyonist politika, 1936'da oluşan Halk Cephesi hareketine kadar sürdü, Ocak 1936'da P. Laval devrildi.

Nisan 1936 yılında Leon Blum, Halk cephesi hükümetinin başkanı olarak iktidara geldi. İlk olarak biri ücretler, diğeri para sorunuyla ilgili olarak önemli kararlar alındı. Bunlardan biri ücretlerin % 7-15 oranında yükseltilmesi, diğeri ise çalışma saatinin 48'den 40'a indirilmesi olmuştur. Ayrıca bütün işçiler her yıl 15 gün ücretli tatil yapma hakkına kavuşmuşlardır. İşsizliğin azaltılmasının hedef olarak seçildiği bu politikada çok hızlı bir tarzda üretimin frenlenmesiyle karşılaşmıştır. Prodüktivite artışı, hızlı bir şekilde başarılammış, üretimin artan maliyeti, doğrudan ve hemen fiyatlara yansımış ve yükselen maliyetler ücretleri çok hızlı aşmıştır. Bunun sonucunda sosyal bunalım ve çatışmalar artmış, yükselen fiyatlardan ihracatın etkilenmesini önlemek için Fransız Frangı, 1937'de üçüncü kez ve 1938'de ise dördüncü kez devalüe edilmiştir.

Halk cephesi hükümetin iktidarı döneminde uygulanan ekonomi politikası çok ilginç sonuçlar doğurmuştur. 1937 yılına gelindiğinde aşağı yukarı tam istihdam düzeyine yaklaşılmamasına rağmen ulusal üretim çok aşağı seviyede kalmıştır. Tüm bu sorunlar 1929 ekonomik çöküşüne, gelişmiş her kapitalist ülke gibi, Fransa'nın da ulusal sınırlar içinde çareler aramaya çabaladığını ve sorunun uluslararası bir sorun olmaktan çıktığını göstermektedir. 1929 bunalımının olumsuz sonuçlarını hala tam olarak atlatamayan Fransa bir anda kendini II. Dünya Savaşı'nın içinde bulmuştur.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra kendi işleyen bir piyasa ekonomisinin yetersizliğinin genel olarak kabul edildiği Batı Avrupa'nın sanayi ülkelerinde piyasa ekonomisinin para ve maliye politikası tedbirleri ile sisteme uygun bir biçimde kontrol

<sup>121</sup> Beşir HAMİTOĞULLARI, a.g.e., s. 267.

edilmesi, gerekli düzeltme ve yöneltme ile refah ekonomisi haline dönüştürülmesi istenmiştir.<sup>122</sup> Dolayısıyla II. Dünya Savaşı sonrasında müdahaleci kapitalizm, Fransa'da tüm unsurları ile uygulanmıştır.

II. Dünya savaşıdan sonra genellikle sosyalist partilerin iktidar olduğu Fransa'da kömür, gaz, elektrik işletmeleri, petrol tasviyehaneleri, Fransa Bankası ile dört büyük ticaret bankası, sigorta şirketlerinin büyük bir kısmı, Renault Otomotiv Sanayii ve diğer birçok sınai işletmeler kamulaştırılmıştır. Tam istihdam sağlamak, enflasyonu düşürmek, sanayi kalkınmayı hızlandırmak, iktisadi kalkınmada bölgesel dengesizlikleri azaltmak ve diğer iktisat politikası amaçlarını gerçekleştirmek için ekonomik planlama bir araç olarak seçilmiştir. Fakat bu planlamanın belirgin özelliği "yol gösterici" planlama olması olmuştur. Planlama, liberal kapitalizmi çöküntüye götüren ekonomik bunalımları engelleyebilecek bir düzenleme aracı olarak görülmüştür.<sup>123</sup> 1946-1952 yıllarını kapsayan ilk plan ulaşım, tarımsal makineler, çelik, kömür, elektrik ve çimento gibi kilit sektörleri kapsarken, ikinci planda daha çok verimlilik üzerinde durulmuştur.

### 1.5. Japonya

Aydın ve ileri görüşlü iktidarı, memlekete dinamik transformasyon yılları sırasında yol gösteren İmparator Meiji, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önce 1912 yılında vefat etti. Anglo-Japon ittifakının hükümleri gereğince kendini I. Dünya Savaşı'nın içinde bulan Japonya, Savaşın sonuna kadar dünyanın en büyük devletlerinden biri olarak tanınmış bulunuyordu. İlk başta şunu belirtmek gerekiyor ki, Japonya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki toplam insan kaybının ölü ve yaralı olarak sadece iki bin kişi dolayında olduğu savaş harcamalarının da İngiltere'nin ikiyüzde biri, Fransa'nın yüzde biri kadar olduğu belirtilmektedir.<sup>124</sup> Bu küçük kayba karşın, savaş Japonya'ya yeni olanaklar sağlamıştır. Japonya bir taraftan daha önce Almanya'nın elinde bulunan Çin topraklarından Pindiao'yu, Pasifikteki Marshall, Carolin ve Marian adalarını ele geçirmiş, öte yandan savaşın yapılması ve sürdürülmesinde kendi gereksinmesi yanında, müttefik ülkelerin de gereksinimlerini karşılamak açısından

<sup>122</sup> Avni ZARAKOLU, a.g.e., s. 37.

<sup>123</sup> Nalan ÖLMEZOĞULLARI, a.g.e., s. 76.

<sup>124</sup> Nazif KUYUCUKLU, İktisadi Olaylar..., a.g.e., s. 332.

alınan siparişlerle sanayide, özellikle ağır sanayide belirli hamlelerle genişleme olanakları bulmuştur. Özellikle dış ticarete önemli gelişmeler olmuştur. Dış ülkelerin savaş durumunda olmaları ve rekabet edecek güçlerinin kalması Japon ihracatını etkileyen en önemli faktörler olmuştur.

1913-1918 yılları arasında pamuklu ihracatı % 185'lik bir artış göstermiştir. İhracattaki bu talebi karşılayabilmek için sanayide üretim kapasitesini genişletme gerekmiş, bu amaçla 1915-1920 yılları arasında 14.4 milyar Yen'den 1919'da 3.74 milyar Yen'e tarımsal üretim 1.7 milyar Yen'den 4.0 milyar Yen'e, ödenmiş kapital ve ihtiyatlar 2.67 milyar Yen'den 7.61 milyar Yen'e çıkmıştır.<sup>125</sup> Bu veriler çok yüksek bir büyümeyi simgelemektedir.

Bununla birlikte savaş yıllarında ihraç mallarının fiyatlarının artması diğer olumsuz koşullarla birleşince ülkede hızlı bir enflasyon kendini göstermiştir. Özellikle 1917-1918 yıllarında pirinç üretimindeki düşüşün fiyatları yükseltmesi sonucunda önce balıkçıların ayaklanması, sonra diğer gruplara sıçrayınca halk dükkan ve pazarları yağma etmiş, sonunda bu ayaklanma ordu tarafından bastırılmıştır. Hükümetin pirinç sahalarını genişletme politikası rekabet sorununu gündeme getirmiş ve yeni hadiseler tekrar kendini göstermiştir.

Savaşın sona ermesiyle birlikte savaşa katılmış ülkeler önce iç tüketimlerini karşılamak amacıyla, daha sonra da ihracat yapmak için üretimlerini artırmaya başladılar. Özellikle ABD mallarının uzakdoğu pazarlarına yeniden girmeye başlaması diğer önemli problem olmuştur. Ayrıca savaşa katılan ülkelerin satınalma gücündeki önemli düşüşte olumsuz bir etken olmuştur. Tüm bu gelişmeler sonucunda Japonya sanayii güç durumda kalmış, üretimini kısma yoluna gitmiştir. Gemi yapım sanayiinde büyük işletmelerin yarısı işi durdurmuş, tekstilde üretimin 2/5'i kısıtlanmıştır.<sup>126</sup> Bu sarsıntı, sanayide rasyonel tedbirler alınması zorlaşmıştır. İşçi tasarrufu sağlayan büyük yatırımlara gidilmiştir. Firmalar arasında birleşme ve gruplaşmalar olmuş ve bu arada büyük sınıai kuruluşlar "zaibatsu" dev teşebbüsler halini almaya başlamışlardır.<sup>127</sup> Bu yıllarda Japonya'yı sarsan diğer çok önemli bir hadise, büyük Tokyo zelzelesi (depremi) olmuştur. 1 Eylül 1923 günü öğleden biraz sonra, Tokyo ve civarı sallanmaya başladı. Bu zelzele daha sonra meydana gelen yangınlarla beraber yüz binden fazla insanın

<sup>125</sup> Nazif KUYUCUKLU, İktisadi Olaylar..., a.g.e., s. 333.

<sup>126</sup> Nazif KUYUCUKLU, İktisadi Olaylar..., a.g.e., s. 334.

<sup>127</sup> Tayyar SADIKLAR, Kalkınma Yolunda Japon Örneği ve Türkiye, Ankara 1971, s. 15.

ölümüne sebep oldu.<sup>128</sup> Toplam maddi zararın 3.1-5.5 milyar Yen olduğu tahmin edilmiştir.

Diğer ülkelerde olduğu gibi Japonya'da da durgunluktan kurtulmak için Yen'in stabilizasyonuna gidilmiş, devletin ekonomiye daha fazla müdahale etmesi gerekliliği fikri benimsenmiştir. Bununla birlikte devletin salt ekonomik yaşamda işletmeler oluşturması çok ender bir durum olmuştur. Devletin yatırım yaptığı alanlar daha çok militer (askeri) yatırımlar olmuştur. Yen'in stabilize edilmesi, depremin yararlarının sarılması ekonomik yaşamda yeniden bir canlanma sağlamıştır. Özellikle bu yıllarda tekstil sanayii üretimi, toplam sanayi üretiminin yarısını oluşturmayı hala sürdürmüştür.

Ekonomideki bu canlanma uzun sürmemiş Japonya ihracatta yine güçlüklerle karşılaşmış, bu arada Çin'de Japon mallarının boykot edilmesi durumu daha da zora sokmuştur. Bu büyük dışsatım güçlükleri karşısında ülkede, zaman zaman stoklar büyümüş, bu durumda ya üretimin kısılması, ya da maliyetlerin düşürülmesinden biri tercih edilmiştir. İlk olarak üretimin kısılması sonucunda çalışan işçilerin % 10'u açlıkta kalırken, sonraları maliyetleri düşürerek diğer çalışan işçilerin daha az ücretle çalışması yolu seçilmiştir. Nitekim bu güç koşullar altında çalışma süreleri uzatılmış, ücretler düşürülmüştür. Geleneksel sektörle modern sektör arasındaki gerek ücretler ve gerekse verim bakımından mevcut açık büyümeye devam etmiştir. Bu açık birtakım sosyal ve ekonomik olaylara yol açsa da, el atında işsiz bir işgücü ordusu bulunduran sanayi sektörü bu imkanı en iyi şekilde istismar etmiştir. Böylece ihracatta dışa bağımlı olan Japonya, dış rekabet karşısında büyük güçlüklerle karşılaşınca, işçi ücretlerini düşürme yoluna gitmiş, ithalatı sürdürebilmek için de, Birinci Dünya Savaşı yıllarında elde ettiği altın rezervlerini kullanmak zorunda kalmıştır. Fakat diğer ülkelerde olduğu gibi Japonya'da da esas bunalım 1929 Aralığında başlamıştır. 1929'da dünya ekonomik krizinin Batıda, bilhassa Amerikan ekonomisinde meydana getirdiği panik, Japonya'nın batı memleketlerine yaptığı ipek ihracatının döviz olarak değerini kısa zamanda çok fazla düşürdü.<sup>129</sup> Ülke ihracatının % 30'unu oluşturan ipek fiyatlarındaki bu düşüş diğer sanayi alt kollarına da kısa sürede sıçradı. Fiyatların düşmesiyle 1931'de, 1929'a göre tarımsal üretimin değeri % 40, endüstriyel üretimin değeri de % 32.5 düşmüş, işsizlerin sayısı üç milyona çıkmıştır.<sup>130</sup> Sonuçta ücretler tekrar düşmüş, toprak sahibi-kiracı

<sup>128</sup> Mehmet TURGUT, Japon Mucizesi ve Türkiye, Dergah Yayınları, Birinci Baskı, 1985, s. 208.

<sup>129</sup> Mehmet TURGUT, a.g.e., s. 211.

<sup>130</sup> Nazif KUYUCUKLU, İktisadi Olaylar..., a.g.e., s. 337.



ilişkileri bozulmuş, maaşlar kısılmış ve kamu harcamaları önemli miktarda azaltılmıştır. Japon devlet adamları ve işadamları Japonya'nın genç Japon sanayiinin ve Japon milletinin dinamizmini ortaya koyarak bu durumu cesaretle karşıladılar. Krize karşı koymak için Afrika, Güney Amerika, Avustralya, Küba, Yeni Zelanda ve Avrupa'da yepyeni pazarlar bularak, 1934 yılına kadar durumu normale çevirdiler.

Durumun normale çevrilmesinde özellikle Maliye Bakanı Takahashi'nin büyük rolü olmuştur. Takahashi aldığı reflasyonist (canladırıcı) tedbirlerle ABD'de Roosevelt'in New Deal Programının bile ulaşmadığı parlak sonuçlar elde etmiştir. Takahashi'nin izlemeye başladığı toplu talep hacmini artırıcı tedbirler, ucuz para ve bol yatırım politikası sayesinde sanayi üretiminin 1929 yılı seviyesi 100 itibari ile 1936'da % 151'e, 1937'de de % 171'e yükselmesini sağlamıştır.<sup>131</sup> Bu gelişmeler de bir taraftan Japon sanayiinin makine üretimine yöneltilirken, diğer taraftan, işçi başına üretimi devamlı artırmıştır. Özellikle devlet ağır sanayide tröstlere büyük yardımlar (subsidiyon) yapmıştır. 1938'de toplam endüstriyel üretim içinde ağır sanayi payının % 60.8 olduğu belirtilmektedir. Japonya ihtiyacı olan ilk maddeleri sağlamak için bu yıllarda Mançurya ve Çin dışında, Kore'de 400 milyon dolar, Tayvan'da 175 milyon dolar yatırım yapmıştır. Özellikle petrole büyük ilgi gösteren Japonlar Endonezya'da büyük yatırımlara girmişler, sonuçta ekonomik bunalımına çözüm yolu arayan Japonya kendisini giderek artan bir silahlanma sanayii içinde bulmuş ve İkinci Dünya Savaşı'nda aktif görev almıştır.

İkinci Dünya Savaşı Japonya için tam anlamıyla bir yıkım olmuştur. Harp sırasında 668.000 Japon hayatını kaybetmiştir.<sup>132</sup> 24 Temmuz 1945'de Postdam Konferansı bitmiş ve Japonya'ya dünyada ilk kez atom bombası atılmasına karar verilmişti. Atom bombasından önce beş büyük Japon şehri yerle bir edilmişti. Bu şehirler, yani Tokyo, Osaka, Nagayo, Kobe ve Yokohoma, % 50-65 oranında yıkılmış, bunların yanında 60'a yakın büyük ve orta çapta Japon şehri, hava hücumları ile yakılıp yıkılmıştı. 6 Ağustos 1945 Hiroşima ve 9 Ağustos 1945 Nagazaki şehirlerine atılan atom bombaları Japonya'nın adeta sonu oldu. Sadece Hiroşima'ya atılan bir atom bombası 100.000 kişinin hayatına mal olmuş, bir o kadar kişiyi de malul bırakmıştır.<sup>133</sup>

<sup>131</sup> İlker BİRDAL-Burhanettin ULUTAN, Ekonomik Kalkınma Stratejileri, Milliyet Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1992, s. 132.

<sup>132</sup> Nazif KUYUCUKLU, İktisadi Olaylar..., a.g.e., s. 338.

<sup>133</sup> Tayyar SADIKLAR, a.g.e., s. 15.

Nihayet 14 Ağustos 1945 tarihinde Japonya ABD ile teslim anlaşmasını imzaladı. Bu anlaşmadan sonra Tokyo'da vazifeye başlayan ABD büyükelçisi Edwin Reishauer o dönem Japonya'sının durumunu çok açık olarak rapor etmiştir. E. Reishauer raporunda, Ağustos 1945 sonunda harabe halinde bir Japonya, 2 milyon ölü insan, % 40 yok olmuş şehirlerden bahsetmektedir. Şehirli halkın yarısının yok olduğunu, sanayinin tamamen bittiğini, gübre ve teçhizattan yoksun tarım üretiminin durduğunu yazmaktadır. E. Reishauer raporunu şu sözlerle bitiriyor: "Bütün güçlerini ve enerjilerini son damlalarına kadar savaş uğruna harcayarak bitap düşmüş bir millet var ortada. Açlık içinde şaşkın ve kaybolmuş bir millet."<sup>134</sup> Diğer bir açıklamada ise II. Dünya Savaşı'ndan sonra Japonya'nın topraklarının % 45'ini, üretim kapasitesinin de % 80'ini kaybettiği belirtilmiştir. Savaştan önce dünyada 3. gelen deniz ticaret filosu tamamen yok olmuştu. Japon halkı bütünüyle giyecek, yiyecek, yakacak, ev ve zorunlu ihtiyaç malları sıkıntısı içinde idi. Sınai üretim endeksleri 1946 yılında ortalama üretim rakamlarında on mislinden yirmi misline kadar düşmeler yaşanmıştır.

Savaş sonrası ağır yenilgiye uğrayan Japonlar Amerikan İşgal İdaresi'nin de baskısıyla demokrasiye geçerek yeniden yapılanmaya girişmişlerdir. Tek çıkar yolun derhal Japonya'yı yüksek üretim gücüne ve ileri teknolojiye kavuşturmak olduğunda birleşen Japonya hükümetinde bu amacı gerçekleştirmek için iki farklı görüş ortaya çıkmıştı. Maliye Bakanlığı (MOF) ve Japonya Merkez Bankasının (BOJ) yetkilileri serbest ticaret ve dışa açılma ilkelerini savunurken, bu doğal kalkınma modelinin Japonya'nın nispeten ucuz emek maliyetini yansıttığı için ülkeye avantaj sağlayacağını düşünüyorlardı. Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı (MITI) ise bu stratejinin Japonya'yı düşük verim ve düşük gelir seviyelerine mahkum edeceğinden endişe ediyor; ekonomik politikalarının, doğal avantajlarından yararlanmanın ve mevcut kaynakları verimli bir şekilde değerlendirmenin ötesinde teknolojik girdileri yüksek ağır sanayi dalları ve kimya, elektronik gibi yeni sanayilerin kurulmasını hedeflemesini öneriyordu.<sup>135</sup> Bu yoğun tartışmalar sonucunda yeni bir strateji benimsemiştir ki bu stratejinin de ana eksenini, dünya teknolojisine yetişme, teknoloji alanında ve üretiminde yetkinlik kazanma hedefi olmuştur. Herkes teknik etkinliği artırma ve üretimde yenilikler yapma yoluyla mal ve hizmet arzını yükselterek, Japonya'nın savaş

<sup>134</sup> İlker BİRDAL-Burhanettin ULUTAN, a.g.e., s. 136.

<sup>135</sup> Erol KUTLU, Dünya Ekonomisi, Eskişehir 1997, s. 82.

sonrası güçlüklerine bir çözüm bulma arayışı içindeydi. Sonuçta Almanya'da uygulanan Listgil politika uygulamaya konuldu ve kazanan taraf MITI oldu.

MITI Japonya'da kalıncı devletın en önemli araçlarından biri olmuştur. MITI sanayi politikasını yönlendirirken “pazara-uyumlu müdahale yöntemleri” izler.<sup>136</sup> MITI'nin en önemli aracı, yönetimde klavuzluk görevini yürütmesidir. Fakat eğer MITI klavuzluğunu yürüten sol else, MOF'da sağ el görevini yaptırmaktadır. MOF, MITI'ninkine benzeyen klavuzluk görevinin gayri resmi talimatlar ağı aracılığıyla mali kurumlara ulaşmasını sağlar. Üçüncü bir kuruluş, tıpkı MOF'un mali politikayı denetlemesi gibi, para politikasını yönlendiren Japonya Merkez Bankası'dır (BOJ). “Japonya Bankası, hükümete bankacılık hizmetleri sunmak, mali sisteme en darda kaldığı durumda borç para vermek ve bankacılık hizmetleri sunmak, mali sisteme en darda kaldığı durumda borç para vermek ve bankacılık kurumlarını akıllıca düzenlemek gibi alışılmış merkez bankası rollerini yerine getirir.”<sup>137</sup> The Economist'e göre Japonya'da politikalar bir ilkeler çekişmesinden çok, çıkar grupları arasında bir danişıklı dövüş olarak yürütülmüştür.

### 1.6. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

1922 yılında felç olan Lenin'in yerini geçici olarak üstlenen Stalin, (Joseph Vissarinoviç Cugaşlivilili; Stalin-“Çelik Adam” takma adıdır) 1924 yılında da Lenin'in ölümünden sonra XIII. parti kongresinde Genel Sekreterlik görevine getirildi.

İktidarı eline geçiren Stalin, başta Troçki olmak üzere, Rikov, Zinovyev, Komenevle ve en sonunda da Boukharin'le ideolojik çelişkiye düştü. Troçki ve diğer arkadaşları Lenin'in sürekli devrim görüşü doğrultusunda Avrupa'da ve dünyada devrimin yayılması ilkesini savunurlarken, “tek ülkede sosyalizm” fikrini savunmuştur.

Stalin Lenin'den devir aldığı NEP uygulamasına 1924-1927 yılları arasında devam etmiştir ve Lenin'in bu uygulamasının belli bir süre için gerekli olduğunu savunmuştur. Stalin döneminde NEP uygulamalarından beklenen verim alınmaya başlamış, 1926-1927 yıllarında üretim 1913'teki seviyesinin biraz üstüne çıkmıştır. 1924-1928 yılları arasında demir-çelik endüstrisinin geliştirilmesine yönelik bir plan ile

<sup>136</sup> Cem KOZLU, Sogo Şoşa, Dışa Açılımda Bir Japon Dersi, İstanbul 1993, s. 10.

<sup>137</sup> Cem KOZLU, a.g.e., s. 11.

yine aynı yıllarda tarımın geliştirilmesi için uzun vadeli bir önlemler dizisi söz konusu olmuştur.<sup>138</sup> 1925'ten itibaren Stalin Kollektivleştirmelere hız vererek, kulakların mülklerine el koydurmuş ve topraklarını kolhozlara dağıttırıştır. Orta köylülüğün geniş kesimlerini de kapsayan kollektifleştirme, baskı ve ekonomik zor yoluyla hayata geçirilmiştir.

Aralık 1927'de toplanan Onbeşinci Parti kongresinde Sovyetler Birliği ziraatının kollektifleştirilmesine karar verildi, ferdi zirai işletmeler yerine kolhozlara geçiş başladı. Toprak icarı yasaklanırken zengin çiftçilere yüksek vergiler konuluyordu. Buna karşılık resmi rakamlara göre varlıklı köylüler, toplam köylülerin % 3.9'u gibi çok küçük bir oranını teşkil ediyorlardı. Daha sonra ise Stalin'in emriyle bu varlıklı köylülerin tasviyesine karar verilmiştir. Kongrede alınan bir kararla İlk Beş Yıllık İktisadi Kalkınma Planıyla, sanayileşme büyük önem verilmiş, özellikle ve öncelikle ağır sanayinin güçlendirilmesi öngörülmüştür. Ülkede sanayileşmeyi finanse etmek istenmiştir. Böylece Sovyetler Birliği ilk kez planlı kalkınma yoluna başvurarak gelişme politikası izlemeye başlamıştır.

Sosyalizme geçişin, sanayileşmenin ve kalkınmanın başlıca aracı olan planlamanın ilk toptan ve model olarak uygulanması I. Beş Yıllık Planla (1928/29-1932/33) ortaya konmuştur.<sup>139</sup> İlk plan 30 Eylül 1928'de yürürlüğe girmiş, 31 Ocak 1932'de bitmiştir. İkinci Beş Yıllık Plan 1933-1937 dönemini; Üçüncü Plan; 1938-1942 dönemini, savaştan sonra, Dördüncü Plan 1946-1950 dönemini, Beşinci Plan; 1951-1955, Altıncı Plan 1956-1960 dönemini kapsamakta ve 1959'dan sonra ise Beş Yıllık Planların yerine, Yedi Yıllık Planların uygulaması istenmiştir. Bunlardan Stalin dönemi uygulamaları (1924-1953) içinde beşe yakın Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmış ve Stalin Lenin'den sonra Sovyetler Birliği'nin gelişmiş bir ülke konumuna gelmesinde en büyük rol oynayanlardan biri olmuştur.

Böylece SSCB'de gerçek anlamda Planlama 1928/39 yıllarında Birinci Beş Yıllık Planla başlamış ve planın amacı hızlı bir sanayileşme ile çok kısa bir sürede kapitalist ülkelerin sınai gelişme düzeyine erişmek ve geçmek olarak belirtilmiştir. Bu amaç "tek ülkede sosyalizm" tezi ile bağlantılı olarak bir "ölüm-kalım savaşı" olarak görülmüştür.<sup>140</sup> Hızlı sanayileşme amacı, öncelikle tarım kesiminde köklü politika

<sup>138</sup> Nalan ÖLMEZOĞULLARI, a.g.e., s. 127.

<sup>139</sup> Beşir HAMİTOĞULLARI, a.g.e., s. 638-639.

<sup>140</sup> Nalan ÖLMEZOĞULLARI, a.g.e., s. 128.

değişikliklerini gerektirmiş ve bu doğrultuda tarımla sanayi arasındaki bölüşüm ilişkisine müdahale gerekli görülmüştür.

NEP döneminin sona erdiği ve “Beş Yıllık Planlar Döneminin” başladığı 1928 yılında Rus ekonomisi 1913’deki üretim olanaklarını aşağı yukarı yeniden kazanmıştır.<sup>141</sup> Bu dönemde Milli gelir 1913’e oranla % 19 yükselmiş, sınai üretimin % 76.1’i devlet teşebbüsleri, % 11.2’si kooperatifler, % 12.7’si ise özel teşebbüs eli ile yapılmıştır. Perakende ticaretin % 77’si devletin ya da kooperatiflerin elinde yapılmıştır. Bu gelişmeler merkezi planlama için elverişli bir ortam yaratırken, tarımda ekilen toprakların sadece % 3.7’sinin Sovhoz ve Kolhozlara ait olması, geri kalan % 96.3’lük kısmın ise kendi hesabına çalışan köylülerin mülkiyetinde olması planlamanın etkisini azaltabilirdi.

1928 yılında, hızla kollektifleştirilmeye çalışılan tarımın modernleştirilmesini, teknik gereksinimlerini karşılayabilmek için “Makine Traktör İstasyonları – MTS” kurulmuştur. Bunlar, kolhozların ihtiyaç duyacakları makine ve traktörleri sağlayacaklardır. 1925 sonunda Stalin’in “tepeden inme devrim” olarak nitelendirdiği, tarımda hızlı biçimde kollektifleştirmelere “zorunlu ürün teslimi” sistemine başvurulması, kapitalizmin kırsal kesimindeki son ve en güçlü dayanağı olan kulakların ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. 25 milyon küçük köylü işletmelerinin “kolhoz” adı verilen 250.000 kollektif çiftlikle birleştirilmesi sonucunda, kolhozlar belirlenen üretim hedeflerini sembolik denilebilecek kadar düşük fiyatlardan devlete teslim etmekle yükümlü olmuşlardır. 1930 yılında kolhozlar toplam ürünün 4/4 ile 1/3’ünü devlete teslim etmekle görevlendirilmişlerdi. Stalin, Mart 1930’da “Zafer Şenliği” adlı makalesinde zorla kollektifleştirmeye gitmenin “ahmakça ve gerici” bir davranış olduğunu yazarken bir taraftan da aldığı bu kararlar söylediklerinin tam tersi olmuştur. Tarımda kollektifleştirmeye hem kulaklardan hem de yoksul köylülerden tepkiler geldi. Kulak diye tabir edilen büyük çiftlik sahipleri kollektifleştirmeye aktif direniş gösterirken, Rus köylüsünün en geniş kesimi ise protestosunu hayvanlarını keserek pasif bir şekilde dile getirmiştir. Sonuçta 1928’de 30.7 milyon olan inek sayısı, 1933’te 19.6 milyona; 33.5 milyon olan at sayısı, 16.6 milyona; 146.7 milyon olan koyun ve keçi sayısı, 50.2 milyona; 26 milyon olan domuz sayısı ise 12.1 milyona düşmüştür.<sup>142</sup> 1932

<sup>141</sup> Hasan İSLATİNCE, Ekonomik Sistemler, Eskişehir 1999, s. 156.

<sup>142</sup> İlhan ULUDAĞ - Vildan SERİN, S.S.C.B’ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye ile ilişkileri, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, No:1990-22, İstanbul 1990, s. 66.

sonbaharında köylerde suni olarak meydana gelen kıtlığa karşı tahıl hırsızlığına ölüm cezası verilmesi kararlaştırılmış, kitle halinde sürgünler bu devirde başlamıştır.

Sanayileşme alanında ise, yatırımlar, üretim malları tüketim mallarından daha hızlı artacak şekilde dağıtılmıştır. Kaynaklar, üretim araçları yerine makine, teçhizat ve araç-gereç üretiminde yoğunlaşmıştır. Planın kilit noktası ağır sanayiye hasredilen yüksek yatırım oranı olmuştur. Beş Yıllık Dönem içinde bütün milli gelirin 1/3'ünün yatırıma ayrılması gibi inanılması güç bir yatırım oranı tespit edilmiştir ki, bu oran aynı zamanda 1914'ten önceki Rusya'sındaki yatırım miktarının 2.5 katı ve yine aynı tarihte İngiltere'nin yatırım miktarının iki katı kadardır.<sup>143</sup> Bu yatırımın da 2/3'ü ağır sanayiye yapılmıştır. Uygulanan politikalar bir varolma ya da yok olmama sorunu olarak görülmüştür. Amaç, Sovyetler Birliği'nin kapitalist ülkelere yetişip, onları geçmesi ve savunma gerekleri için, sanayi üretiminin ana mallarında kendi kendine yeterlilik olmuştur.

Birinci Beş Yıllık Planın sonuçları bütünü ile, hedeflerin altında olmasına karşılık, 1928-1932 döneminde Sovyetler Birliği % 8-9 düzeyinde büyüme hızı elde etmiştir. Her şeye karşın ülkenin varlığını sürdürebilmesi açısından yaşamsal önem taşıyan, tahılın sağlanmasında amaca ulaşılmıştır. 1928-1932 yılları arasında sosyalist kesimin payı özel kesim aleyhine önemli ölçüde değişmiştir. Bunu Tablo 30'dan da görebiliriz.

Tablo: 30

SSCB'de Milli Gelirin Dağılımı (1925-1932) (%)

Yıllar	1925/6	1926/7	1928	1929	1930	1931	1932
Sosyalist Kesim	45.9	48.7	52.7	61.0	72.2	81.5	90.7
Özel Kesim	54.1	51.1	47.3	39.0	27.8	18.5	9.3

Kaynak: İlhan ULUDAĞ-Vildan SERİN, S.S.C.B'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye ile ilişkileri, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, No:1990-22, İstanbul 1990, s.46.

Tablo 30'da görüldüğü gibi 1928 yılında sosyalist kesimin oranı % 52.7 olurken, 1932 yılında bu oran % 90.7'ye çıkmıştır. Aynı zamanda özel kesimin payı da 1928'de

<sup>143</sup> Maurice DOBB, 1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi, (Çeviri: Metin Aktan), İstanbul 1968, s. 234-235.

% 47.3'ten, 1932'de % 9.3'e gerilemiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın "Hayat gittikçe güzelleşiyor yoldaşlar" sloganı basit vatandaşın kalbinde ve parti ileri gelenlerinin söylevlerinde yankı yapıyordu. Gerçekten her ne kadar hayat şartları zor olsa da, planın soğuk rakamları gerisinde girilen inşa hamleleri yeni ekonomik hayatta ve her tarafta hızla görünür bir hal almaya başlamıştır.

1933'ten 1937'ye kadar devam eden İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı birinci plandan elde edilen tecrübe ve hataların tashihi üzerine kurulmuştur. "en üstün teknik" ve "kazanılanı pekleştir" sloganı altında gerek kollektif çiftliklerde, gerek yeni sanayi bölgelerinde kalitenin artmasına daha çok dikkat sarfedilmiş ve birinci plana nazaran verimin artması ve maliyet fiyatının düşürülmesi hedef alınmıştır.<sup>144</sup> Ağır sanayi yine de ön planda olsa da, hafif sanayiye birinci plandan daha fazla önem verilmiştir. Bu planın sloganı "Dört yıllık gerçekleşecek beş yıllık plan" şeklinde olmuştur.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ağır endüstrinin geliştirilmesi ve ekonomik enfastrüktür merkezi çevresinde kurulmuş ilk beş yıllık plan olmuştur.<sup>145</sup> Büyük endüstri bu plan yıllarında sıkı bir şekilde devletleştirilmiş ve denetim altına alınmış, özel ticaret tedricen bertaraf edilmiş, tarımın sosyalizasyonu da yavaş yavaş gerçekleştirilmiştir.

Bu devirde, bir evvelki devirde kabul edilmiş olan para sistemi muhafaza edilmekle beraber paranın rolü ikinci derecede bırakılmıştır. Ürünler tüketiciler arasında tevzi kartları aracılığıyla pay edilmiş ve herkesin payına düşecek ürün miktarı tespit edilmekle kalınmamış, aynı zamanda hangi mağazadan alışveriş edecekleri de belirtilmiştir. Gerçek anlamda pazarın olmadığı bu uygulamada mal fiyatları tüketicilerin meslek kategorilerine göre farklılık göstermiştir.

1920 Şubat'ında 10-15 yıllık bir dönemde ülkenin elektifikasyonunu öngören ve bu amaçla uygulanmaya başlanan GOELRO planı 1935'te hedefini süresinden önce tamamlamış, otuz yerine kırk elektrik santrali yapılmış, kurulu güç 1913'te 1.141 bin, 1921'de 1228 bin iken 1935'te 6.923 bin kw olmuştur. Pamuk bükme makineleri ve tezgahları plan döneminde 10 misli artırılırken, pamuk dokuma sanayiinin kapasitesi % 40 arttırılmıştır.<sup>146</sup> Tüketim sanayisine verilen bütün öneme rağmen, ağır sanayi yine de

<sup>144</sup> Maurice DOBB, a.g.e., s. 266.

<sup>145</sup> Joseph LAJUGIE, Ekonomik Sistemler, (Çev.: Nihal Önal), Varlık Yayınları, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 156.

<sup>146</sup> Maurice DOBB, a.g.e., s. 266.

genel yatırımın  $\frac{3}{4}$ 'ünü almıştır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, tüketim eşyasındaki artışın, kapital eşyasındaki artıştan daha fazla olmasını öngörecektir şekilde yapılırken, uzmanlar tarafından "bütün milli ekonominin yeniden teknik inşası" olarak nitelendirilmiştir.

1938-1942 yıllarını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının hazırlanmasına ve uygulanmasına savaş bulutlarının yayılması yön vermiştir. Bu planda esas ağırlık savunma sanayiine verilmişti. 1940'ta bütçeden savunmaya ayrılan meblağ, 1938'e nazaran iki misli ve bütçeden tam olarak ekonomiye ayrılan meblağın yarısı kadardı.<sup>147</sup> Özellikle ulaştırma, maden, çelik ve kimya sanayii bölümlerinde savunmaya verilen ağırlık açıkça görülmüştür. Planın sloganı "Üçüncü planı kimya yap" olmuştur.

Önceki diğer iki planın aksine Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında kollektivist planlama usulü ile tüketicinin daha büyük bir özgürlükten faydalanması fikri uzlaştırılmaya çalışılmıştır.<sup>148</sup> Üretim amaçları ve hayat düzeyi gene resmi makamlarca ve tek taraflı olarak tespit ediliyordu, ama vesika ile dağıtım sistemi yerini yavaş yavaş, herkes için eşit fiyatlarla serbest satışa bırakmıştır. İşçi ücretleri ise bunların mensup buldukları mesleki kategorilere ve sağladıkları randımana göre farklılaştırılmıştır (Mühendisin ücreti işçininkinden on kat fazla idi).

Üçüncü planın diğer farklı bir uygulama biçimi hem iş, hem de ürünler bakımından bir pazarın ortaya çıkması olmuştur. Plan tarafından tespit edilmiş amaçlara ulaşabilmek için gerekli dallardan bazıları personel sıkıntısı çekecek olursa, bu sektörün ücretleri yükseltilerek aday sayısının çoğaltılmasıyla bir iş pazarı oluşturulmuştur. Diğer taraftan sanayi ürünlerinin ve yiyecek maddelerinin Devlet mağazaları tarafından narh konmuş fiyatlarla satışı yanında, Kolhoz Pazarı denen bir başka pazara da göz yumularak ürün pazarı oluşturulmuştur.

Üçüncü planın uygulanması aşamasında Ortodoks kollektivist sistemden önemli bir sapma meydana gelmiştir. Üretim sert bir planlamayla yönetilirken, fiyat mekanizması, tüketime ve hatta üretim seviyelerine kısmen yön vermek üzere yeniden güçlendirilmiştir. 1940 yılına gelindiğinde 1913 yılı ile kıyaslamada bazı sanayi, alt kollarında çok önemli farklar oluşmuştur. Örneğin 1913'de kömür üretimi 9 milyon tondan 34 milyon tona, pik demir üretimi 4 milyon tondan 15 milyon tona, elektrik

<sup>147</sup> Maurice DOBB, a.g.e., s. 286.

<sup>148</sup> Mehmet ERTUĞRULOĞLU, Ekonomi Doktrinleri Tarihi, Ayyıldız Matbaası A.Ş., Ankara 1973, s. 326



üretimi 2 milyar kw saatten 39 milyar kw saate yükselmiştir.<sup>149</sup> Ayrıca makine üretimi de 1940 senesinde 1913 yılındaki üretimin 12 katı olmuştur.

Birinci Dünya Harbinin başlamasıyla SSCB ekonomi politikası yeniden sertleşmiştir. 1941'den itibaren bütün güçler Alman istilasına karşı savaşa yöneltilmiştir. Ancak ekonomistlere göre askeri amaçların ağır bastığı bu politika, ekonomi bakımından büyük bir önem taşımamıştır.

1941-1945 yılları arasında İkinci dünya savaşında aktif görev alan SSCB savaştan ağır yara almıştı. Savaş boyunca uygulanması durdurulan 5 yıllık kalkınma planlarından dördüncüsü 18 Mart 1946'da Yüksek Sovyet Meclisinin oturumunda onaylanarak uygulanmaya başlandı. Planda yatırım önceliği ağır sanayiye verilmişti. Bu yeni planda, tahrip edilmiş bölgelerin onarımına geniş yer verilmiştir. Ayrıca savaş sanayiini ABD'nin seviyesine getirmek de planda öngörülmüştür.

Planda yapılacak yatırımların sektörlere ve bölgelere ayrılmasında ülkenin tabii kaynaklar bakımından zengin, fakat kapital donanımı bakımından henüz zengin olmayan yapısı da dikkate alınmıştır. Bu dönemde kapital eşya üretimine ayrılan yatırım miktarı, savaş öncesi dönemde bu alana ayrılan yatırım miktarından daha fazla olmuştur. Savaş yılları olan 1941-1945 yılları arasında ülkenin silaha olan ihtiyacı ağır sanayinin gelişmesini hızlandırmış, hatta yeni ağır sanayi fabrikaları kurulmuştur.

1918-1953 yılları arasında 24 yıl Sovyetler Birliği'ni yöneten Stalin, milyonlarca insanın öldürülmesi, bütün insan haklarının "burjuva hürriyetleri" diye suçlanarak ortadan kaldırılması pahasına, Sovyetler Birliğini bir sanayi toplumu haline getirmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen muazzam yatırımların kaynağı, tarımda milyonlarca insanın hayatı pahasına gerçekleştirilen kollektifleştirmenin sağladığı kaynaklar, ülkeyi aç bırakma pahasına tarımsal ürün ihracatı karşılığında yapılan teknoloji ithalatı ve rejimin karakterine çok uygun düşen köle-işçi ordusudur.<sup>150</sup> "Çalışma Kampları" o kadar fazla olmuştur ki, polis de kendisine işletmeler kurabilmiştir. Böylece Leningrad'ı Beyaz Deniz'ê bağlayan kanalın açılmasında 200.000 kişi zorla çalıştırılmıştır. 1941 yılında Alman birliklerinin ilerleme döneminde, işgalcilerin eline geçen devlet planı, toplam yatırımların % 18'inin devlet polisi (N.K.V.D.) tarafından gerçekleştirilmiş

<sup>149</sup> Nazif KUYUCUKLU, İktisadi Olaylar..., a.g.e., s. 343.

<sup>150</sup> İlhan ULUDAĞ – Vildan SERİN, a.g.e., s. 58.

olduğunu göstermektedir.<sup>151</sup> Dolaylı olarak diyebiliriz ki Stalin döneminde ekstansif bir politika uygulanarak emek ve hammadde kaynakları bol miktarda kullanılmıştır.

Stalin döneminde, Sovyetler Birliği, Batının 100 yılda yaptığını 10 yıla sığdırmaya çalışmıştır.<sup>152</sup> Sanayi toplumunun, hangi rejimde olursa olsun, üç bariz özelliği vardır. Ekonomide sanayi organizasyonunun büyüüp sanayi üretiminin artması toplumda eğitimin, bu arada teknik eğitimin yaygınlaşması ve köylü toplumunun yerini şehir toplumunun alması Sovyetler Birliği'nde de Leninist devlet toplumu sanayileştirmiş, ekonomide sanayi dominant hale gelmiş, eğitim yaygınlaşmış ve köylü - mujik sosyalizmi olan Leninizm, sanayi toplumu için ayak bağı haline gelmiş, Gorbaçov reformlarına kadar uzanan bir reform sürecini kaçınılmaz kılmıştır.<sup>153</sup> Diğer bir deyişle Bolşevizm Rusya'yı sanayileştirirken adeta kendi sonunu da hazırlamıştır.

Troçkist eğilimli iktisatçı Ernest Mendel'in Malenkov'dan aktardığı rakamlara göre, Sovyetler Birliği'nde 1929'dan 1953'e kadar (Stalin iktidarı dönemi) ağır sanayiye 683 milyar, ulaştırmaya 193 milyar, hafif sanayiye 72 milyar olmak üzere toplam 958 milyar ruble yatırım yapılmıştır.<sup>154</sup> Bu da Stalin'in uyguladığı ekonomi politikasının sanayileşme (özellikle ağır sanayi) bazında olduğunu göstermektedir. Bundan amaç da sermaye oluşmasını genişletmek, hızlandırmak ve bu yoldan yatırımları arttırarak gelişmeyi amaçlarına ulaştırmak olmuştur.

<sup>151</sup> J.M. ALBERTİNİ, İktisadi Sistemler, Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm (Çev: Cafer Unay), Etkin Kitabevi Yayınları, Bursa 1995, s. 61.

<sup>152</sup> Nalan ÖLMEZOĞULLARI, a.g.e., s.130.

<sup>153</sup> Taha AKYOL, Azerbaycan, Sovyetler ve Ötesi, Burak Yayınevi, No: 23, İstanbul, 1990, s. 222-223.

<sup>154</sup> Taha AKYOL, a.g.e., s. 223.

## 2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA DEVLETÇİLİĞİ ARTTIRAN POLİTİKALAR

### 2.1. Milli Korunma Kanunu

Savaş yıllarının yarattığı güç koşullara göre ekonomiye yapılan müdahalelerden birisi ve belki de en önemlisi milli korunma kanunu ile olmuştur.

Kanunun hazırlık çalışmaları savaş belirtilerinin başladığı zamana rastlar. İlk defa bu amaçla rapor hazırlanmıştır. Savaşın ilk haftasında Cumhuriyet Halk Partisi Yönetim Kuruluna sunulan bu rapor aslında beş rapordan meydana geliyordu. Bu raporlar Savunma Ekonomisi, Başvekalet Ekonomik Yüksek müdafaa komisyonu teşkilatı ve şeması, iktisadi korunma kanunu projesi, İktisadi Müdafaa servisi, Milli iktisadi korunma kanununda iktisat vekaletini alakadar eden yetkiler muhtırası, isimlerini taşıyordu.

8 Eylül 1939'da CHP yönetim kuruluna intikal eden bu raporlar incelendikten sonra "Milli Korunma Layihası" adıyla parti grubunda da görüşülen tasarı 26.01.1940 tarihinde 3780 nolu milli korunma kanunu olarak kanunlaştı. Olağanüstü durumlarda Devletin Ekonomik hayata çeşitli müdahalelerde bulunmasını sağlayan bu kanun 72 maddeden oluşmaktadır.<sup>155</sup>

Kanunun birinci maddesi, İktisat ve Milli Savunma bakımından devletin bünyesini kuvvetlendirmek amacıyla Bakanlar Kuruluna kanunda gösterilen şartlar içinde olağanüstü durumlarda kullanılmak üzere görev ve yetkiler verildiğini belirtiyordu.

Kanun olağanüstü durumdan ne anlaşılması gerektiğini ise aynı maddede:

- Umumi veya kısmi seferberlik,
- Devletin bir harbe girmesi ihtimali,
- Türkiye Cumhuriyetini de alakalandıran yabancı devletler arasındaki harp hali

Olarak tanımlamıştı.

<sup>155</sup> M. Ögüt YAZMAN, a.g.e., s.88.

Bakanlar kurulu, olağanüstü durumların ortaya çıktığı ve milli korunma kanunu ile kendisine verilen görevlerin ve yetkilerin kullanılması gereğini duyduğu zaman, hem derhal kanunun uygulamasına geçecek ve olağanüstü hal ilan edecek hem de Türkiye Büyük Millet Meclisinin bilgisine sunacaktı. Olağanüstü durumun sona ermesi de aynı şekilde ilan edilecek ve parlamentonun bilgisine sunulacaktı. Bu hükme dayanılarak 19.02.1940 tarihinde 2/12877 sayılı kararname ile olağanüstü hal ilan edilmişti.

Kanun, bakanlar kurulunca alınacak kararları hazırlamak ve bu işle ilgili bakanlıklar arasında işbirliği sağlamak amacıyla bir koordinasyon heyeti kurulmasını öngörüyordu.

Kanunun 7-42 maddeleri iktisadi hükümler adını taşıyan üçüncü bölümde yer almakta, ekonomik hayata geniş ölçüde müdahale edilebilmesini sağlayacak hükümler taşımaktaydı.

Bu hükümler özetle şunlardır:

Hükümet, sanayi ve madencilik kuruluşlarını kontrol ederek, bunları gerekli gördüğü faaliyetlere yönetebilecek, üretim ve işletme bakımından gerekli değişikliklere uğratabilecek, kuruluşların gelişmesi için kredi, malzeme, işçi sağlayacaktır. Ancak sanayi ve madencilik kuruluşları, hükümetin gerekli gördüğü bu değişiklik ve genişletmeleri yapmadığı takdirde, sahiplerine münasip bir tazminat vererek devlet, tesisleri işletecek, tesislere el koyarak lüzumlu değişiklikleri yapacaktır. İade edileceği zaman bu değişiklikler ve genişletmelerle birlikte sahibi tarafından satın alınmak istenmediği takdirde, hükümet tesisin tamamını istimlak etmek veya eski haline getirerek sahibine iade etmede serbest bırakılmıştır.<sup>156</sup>

Çalışanlar için zorunlu çalışma yükümlülüğü konuluyor ve iş yerlerini terketmeleri yasaklanıyordu.

Sanayi ve maden üretimini hükümet, yüzde belirli bir kar ile satın alma yetkisine sahip oluyor ve sahipleri buna uymaya mecbur tutuluyordu.

Halkın ve Milli Savunmanın ihtiyacı olan her türlü yardımcı malzeme ile mamul maddeyi takdir edeceği bedelle devlet satın alabilecek ve bunun dağıtımını kendisi sağlayabilecekti.

<sup>156</sup> M. Öğüt YAZMAN, a.g.e., s.89.

İş kanununun, çalışma yaşı, çocukların çalışabileceği işler ile ilgili sınırlamaları bakanlar kurulu kararıyla uygulanmayabilecekti.

Hükümete her türlü malın alım ve satımını, başkasına devrini, üretimini tüketimini, kullanılmasını ve naklini yasaklayabilmek ve bu maddelerin, nerelerde, hangi şartlarda, ne miktarda, alınıp satılacağını ve devir, üretim, tüketim ve nakledilebileceğini düzenlemek, sınırlamak ve vesikaya bağlamak yetkisi veriliyordu. Mali kuruluşların kredi işlemleri de aynı şekilde sınırlandırılabilirdi.

Hükümet Milli Korunma Kanunu ile getirilen yetkilerini ölçülü kullanmıştır. El koyma kararları tarım ve sanayide çok sınırlı maddeler için uygulanmıştır. Uygulanan zorunlu tedbirler de beklenen sonucu vermemiştir.<sup>157</sup>

Kanun uygulanmasını sağlamak için aykırı hareket edenlere ağır para cezası ile hapis cezaları getirilmiş ve yargılama usulü bakımından suçüstü hükümlerinin uygulanacağı da aynı kanunda belirtilmişti.

Yasanın sınırları 19 Aralık 1941'de kabul edilen 4156 ve 30 Ocak 1942'de kabul edilen 4180 sayılı yasalar ile genişletilmiştir.<sup>158</sup>

1942, 1944, 1956 yılında çeşitli değişikliğe uğrayan Milli Korunma Kanunu 16.09.1960 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır.

## 2.2. Varlık Vergisi Kanunu

1942 yılında , savaş dönemi enflasyonundan yararlanarak vergilendirilmemiş büyük kazançlar elde edenlerin servetlerindeki artışların önemli bir bölümünü devlete aktarmak gerekçesiyle, bir kez uygulanacak bir Varlık Vergisi yasası çıkarıldı. Ne var ki, bu verginin uygulanış biçimi, resmen açıklanmasa da, hükümetin asıl amacının, İstanbul ve İzmir'deki yerli gayrimüslim tacir ve sanayicilerin Türkiye ekonomisindeki güçlerini kırmak ve Müslüman-Türk işadamlarına, özellikle dış ticaret sektöründe yer sağlamak olduğunu açığa çıkardı. Vergi matrahlarının takdir edilmesi ve vergi tarhi işlemleri sorumsuz bir keyiflik içinde sürdürüldü. Bu işlemlerde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Rum, Ermeni ve Yahudilere çok farklı ölçütler uygulandı. Varlık

<sup>157</sup> Hüseyin ŞAHİN, a.g.e., s. 84.

<sup>158</sup> Tunç TAYANÇ, Sanayileşme Sürecinde 50 yıl, Milliyet Yayınları, 1973, s.113.

Vergisinin asıl yükü İstanbul ve İzmir'de oturan mükelleflere düşüyordu.<sup>159</sup> Olağandışı yöntemlerle kurulmuş olan vergi takdir komisyonlarının kararlarına karşı yasal itiraz yolu Varlık Vergisi yasasındaki bir maddeyle kapatılmıştı. Vergisini ödemeyenler ise Doğu Anadolu'daki çalışma kamplarına sürüldü.

1942 yılında tarh edilen varlık vergisi 463 milyon TL'yi buldu. Ancak tahsilat 314 milyon TL düzeyinde kaldı.<sup>160</sup> İstanbul ilindeki mükelleflerin ödemelerdeki payı % 70'ti. Tahsil edilememiş olan vergi borçları ise 1944 yılında silindi.

Varlık vergisi tahsilatı nedeniyle 1942 bütçe gelirlerinin gerçek değeri önemli ölçüde arttı. Hükümet, bu yılı cari harcamalarda bütçe açığı vermeksizin geçirebildi. Ancak, yüksek savunma harcamalarının ve enflasyonun sürmesi ve hükümetin bütçe kaynaklarında devamlı artışlar sağlayacak ciddi önlemler almaktaki beceriksizliği nedeniyle, 1943 yılında bütçe gelirlerinin gerçek değeri hızla düştü ve bütçede önemli bir cari açık ortaya çıktı. Öte yanda, ticaret ve sanayici çevreleri, savaş yıllarının özel koşullarını kullanarak vurgun vurma işini 1943-1945 arasında da başarıyla sürdürdü.

Varlık vergisi uygulaması hükümetin savaş yıllarındaki mali zorluklara kalıcı bir çözüm getirmesi ve bozulan gelir ve servet dağılımını düzeltmesinden çok, birçok yerli gayrimüslim tacir ve sanayiciyi perişan etmesiyle sonuçlandı. Bunların varlıklarının bir bölümü vergi nedeniyle devlete aktarılırken önemli bir bölümü de Müslüman-Türk zenginlerin eline geçti. Rum, Ermeni ve Yahudilerin panik içinde elden çıkarmak zorunda kaldıkları taşınmaz mallar, fabrikalar ve ticari stokları, zengin Türkler, Müslümanlar yok pahasına satın aldılar. Bu olayların sonucunda İstanbul'daki ticaret ve sanayi aleminin etnik yapısında belirgin bir değişme oldu. Sadece işverenler için ayrı istatistik bulunmasa da, 1935 ve 1950 nüfus sayımlarının karşılaştırılması, Rum, Ermeni ve Yahudilerin sanayi ve ticarete toplam istihdam içindeki paylarının önemli ölçüde azaldığını göstermektedir. Ancak, Varlık Vergisi'nin yerli gayrimüslimleri Türk iş aleminde tamamen tasfiye edemediği, gerilemelerinin görece olduğu da vurgulanmalıdır.

Bürokrat kökenli yönetici kadro, Varlık Vergisi ile, toplumdaki varlıklı çevrelerle ilişkilerini önemli ölçüde zedelemiş oldu. Bu verginin uygulanmasında bazı Türkler çok karlı çıkmış olsalar da, verginin estirdiği kasırğa zengin Müslüman-Türkleri

<sup>159</sup> M. Öğüt YAZMAN, a.g.e., s.99.

<sup>160</sup> Erdiñ TOKGÖZ, a.g.e., s. 101.

de ürküttü. Bürokrat kökenli siyasi kadronun bugün için zengin gayrimüslimleri perişan eden gazabı, yarın zengin Türklere de yönelebilirdi. Bu endişe, Müslüman-Türk tacirlerin, sanayicilerin ve büyük arazi sahiplerinin kafalarına ve yüreklerine bir kere girmiş oldu. Uzun dönemde ayakta kalabilmek için bu çevrelerin desteğine muhtaç olan yönetici kadro, bu keyfi güç gösterisiyle bu destekten çok şey yitirdi.

1942 yılının Kasım ayında yürürlüğe giren VVK, yaklaşık 16 aylık bir uygulamadan sonra, 1944 yılının Mart ayında, kaldırılmıştır.<sup>161</sup>

### 2.3. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu

VVK'dan sadece birkaç ay sonra Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu (TMVK) tasarısı, 15 Mayıs 1943 tarih ve 6/1611 sayı ile, TBMM'ye sunulur.

TMVK tasarısının gerekçesinde, ekonomik zorlukların toplumda dengeli bir biçimde paylaştırılabilmesi için, "maliyetleri fiyatlarının birkaç misli derecesinde artan toprak mahsullerinden bir vergi alınmasına zaruret görülmüştür" deniliyordu. Savaşın ilk yıllarında baskı altında tutulan tarım ürünleri fiyatları 1942 yılında serbest bırakılınca, hızla yükselmiştir. Varlık Vergisi dışında tutulan ve savaş koşullarında hızla artan tarımsal kazançların vergilendirilmesi amacıyla böyle bir tasarı sunulmuştu.<sup>162</sup>

TMVK tasarısına göre, Toprak ürünleri vergiye tabi olacaktı. Toprak Mahsulleri Vergisi:

- Vergiye tabi ürünlerin olgunlaşma zamanındaki sahibinden alınacaktı,
- Ürünün elde edildiği Kaza Gelir Dairesi'nce tarh olunacaktı,
- Ürün miktarı üretici tarafından bildirilecek ve daha sonra söz konusu bildirimler denetlenecekti,
- Yetkililer, üreticinin elde edebileceği tahmini ürün miktarını saptayacaklardı.
- Vergi oranı, MKK'ya dayanılarak hükümetçe saptanacak ve belirli miktar hükümetçe saptanan bir fiyattan satın alınan ürünlerde % 8, diğerlerinde ise % 12 olacaktı. Ancak hükümet, % 12 oranını gerektiğinde % 8'e indirmeye de yetkiliydi

<sup>161</sup> Cemil KOÇAK, a.g.e., s.515.

<sup>162</sup> İlker PARASIZ, a.g.e., s.65.

Başvekil Şükrü Saraçoğlu, TMVK tasarısını savunurken Mecliste yaptığı konuşmada , TMV ile yılda 110-130.000.000 TL gelir elde edileceğini tahmin edildiğini, bu miktarın bütçe açığının kapatılmasında yararlı olacağını belirtiyor ve tasarıya karşı yöneltilen dikkate değer bir eleştiriye karşı da, şöyle diyordu “Biz bu toprak mahsullerinden alacağımız vergiyi eski aşara benzetmemek için elden gelen bütün gayreti sarf etmiş bulunuyoruz.”<sup>163</sup>

Ancak Saraçoğlu'nun bu savunması, bir bakıma, daha başlangıçta, TMV'nin aşara benzediğinin itirafı olacaktır.

TMVK tasarısı, TBMM'de 168 üyenin bulunmadığı bir toplantıda, 283 oyla 1943 yılında 4429 sayılı yasa ile kabul edilecektir.<sup>164</sup> Ancak aradan sadece birkaç ay geçtikten sonra, TMVK'yı yeniden düzenlemek amacı ile, 21 Mart 1944 tarih ve 71-73-6/873 sayı ile, TBMM'ye yeni bir TMVK yasası sunulur.

Tasarının gerekçesinde, eski yasanın bazı koşulları ve uygulamada eksiklikleri olduğunun saptandığı açıklanıyor, bunlar arasında, ölçü ve tahmin memurluğu yapacak memur bulmaktaki güçlükler ile ölçü işi ile görevli memurların görevlerini hakkı ile yapmamış olmaları da gösteriliyordu.

TMVK tasarısı ile ilgili görüşmeler, tasarının maddelerine geçildikten sonra da uzun süre devam edecek, ancak tasarı yine de 161 üyenin bulunmadığı bir toplantıda, 293 oyla benimsenecektir.

TMVK, üç mahsul yılı uygulandıktan sonra, 23 Ocak 1946 tarih ve 4840 sayılı yasa ile yürürlükten kaldırılacaktır.

TMV ile öngörülen gelir ise asla elde edilemeyecektir. Tablo 31'e baktığımızda dört yılda elde edilen gerçek gelir, üç yıllık tahmini vergi gelirinin ancak % 73'üydü. Devletin verginin toplanabilmesi için yaptığı masraf, elde ettiği vergi gelirinin % 16,6'sını masraf ettiğini gösteriyordu. Yani devlet, elde ettiği TMV'nin 1/6'sını vergiyi toplamak için harcamıştı.

Vergi yükü açısından bakıldığında ise, üç yıllık vergi geliri toplamı, 1940 yılı nüfus sayımına göre 13.500.000 olan köylü nüfusa bölündüğünde, toplam üç yılda kişi başına düşen TMV'nin 17.5-18 TL olduğu görülür. Yani çiftçiler arasında yılda kişi başına düşen TMV altı TL idi.

<sup>163</sup> Cemil KOÇAK, a.g.e., s. 520.

<sup>164</sup> Tunç TAYANÇ, a.g.e., s. 113.



Oysa Türkiye'nin zirai geliri, Ziraat Bankası İktisat Müşaviri Şefik Bilkur tarafından, 1943 yılı için 2.620.000 TL olarak hesaplanmıştı. Bu rakamın 1944 ve 1945 yıllarında da aynı kaldığı kabul edilirse, üç yıllık zirai gelir toplamı 7.800.000 TL'yi bulur ki, ödenen TMV, bu gelirin yalnızca % 3'ü oranındadır. Düşük gelir grubu köylü ailelerinde, mevcut vergilerin ağırlığı yanında, % 3 oranında bir verginin, mali sıkıntıyı ne ölçüde arttırdığı ve ağırlaştırdığı tartışmaya açıktır.

Tablo: 31

## TMVK Gelir ve Masrafları

Yıllar	Gerçekleşen TMVK Gelirleri	Öngörülen TMVK gelirleri	TMVK Masrafı
1943	59.600.000 TL	120.000.000 TL	20.700.000 TL
1944	47.200.000 TL	124.000.000 TL	7.200.000 TL
1945	66.700.000 TL	75.000.000 TL	7.000.000 TL
1946	60.000.000 TL	-	-
Toplam	233.500.000 TL	319.000.000 TL	38.900.000 TL

Diğer yandan, zirai gelirler, milli gelirin % 48'ini oluşturmasına karşın, 1943, 1944 ve 1945 mali yıllarında, TMV, bütçenin yalnızca % 8.5'unu karşılayabilmiştir. Bu rakam, toprak mahsullerinin yeterince vergilendirilemediğini gösteriyor.<sup>165</sup>

### 3. UYGULANAN POLİTİKALARIN SEKTÖRLERE YANSIMALARI

#### 3.1. Tarım Sektörü

Savaş yılları kapsayan 1939-1945 döneminde Türkiye ekonomisinde üretim ve dolayısıyla milli gelir hızla düşmüştür. Bunda, tarımsal üretimdeki azalmaların önemli etkisi olmuştur. Tarımsal üretim 1945 yılında 1939'daki seviyesinin % 70 altına düşmüştür. 1938-1939 yıllarında 1938 faktör fiyatlarıyla 718 milyar TL olan gelir, 1944-1945 döneminde 559 milyar TL'ne inmiştir. Tarımsal fiyatlardaki yükselmeye

<sup>165</sup> Cemil KOÇAK, a.g.e., s.526.

rağmen üretim düşüşü, işgücü, araç-gereç ve kredi yetersizliğinden ve kötü iklim şartlarından kaynaklanmıştır. 1942 yılında çıkarılan Toprak Mahsulleri Vergisi köylünün durumunu daha da kötüleştirmiştir.<sup>166</sup>

Hükümetin harp içinde güttüğü tarım politikası da büyük toprak sahiplerinin ve ağaların hoşuna gitmiyordu. Hükümet harp içinde meydana gelen ekmek kıtlığını önlemek için Milli Korunma Kanunu'nu çıkarmak zorunda kalmıştı. Bu kanunla tahıl fiyatları, hükümet tarafından, yerli piyasa fiyatlarının altında tespit edildi. Bu tedbir büyük toprak sahipleriyle beraber bütün üretici köylüye zarar verdi. Bundan başka, 1943'te dolaylı dolaysız vergilere ek olarak, yeniden ayniyat vergisi kondu, yani Aşar geri getirildi. Çünkü bu kanunla köylü ürününün % 10-12'sini devlete vermeye zorlanıyordu. Bu da toprak sahiplerinin sırtına yeni bir yükü. Ne var ki, büyük toprak sahiplerini asıl C.H.P.'ye karşı çeviren tedbir, 1945 toprak reformu kanunu oldu. Bu kanun Mecliste Adnan Menderes, Cavit Oral, Emin Sazak gibi büyük toprak sahiplerinin şiddetli muhalefetine uğradı. Mecliste birçok değişikliklere uğradığı halde, kanun son şeklinde, devlete 5000 dönümün üstünde topraklara elkoymak yetkisini veriyordu. Mecliste tadilata uğrayan 17 nci madde ise, büyük toprak sahiplerinin hemen de bütün topraklarının kamulaştırılmasına olanak veriyordu. Böylece, büyük toprak sahipleri de, devletçilik siyasetini kendileri için tehlikeli görmeye başladılar. C.H.P. içinde bir çok toprak sahipleri, toprak ağaları, C.H.P. den ayrılıp, mülkiyet hakkını garanti altına alacak yeni bir parti kurmak isteyenlere katıldılar. Bu, idareci sınıflar içindeki çarpışmaların önemli bir safhasıydı. Çünkü, toprak reformu tasarısının Meclise getirilmesi ve bu reform etrafındaki tartışmalar, milli burjuvazinin "milli çıkarlar" hedefiyle hareket eden kolunun, zayıf durumuna rağmen, çıkarıcılara ayak dirediğini gösteriyordu. Bunda, bu zümrenin iktidarda sorumlu durumda bulunmasının da rolü vardı.

Harp içinde güdülen ziraat politikasından köylü yığınlar da şikayetçiydi. Çünkü, köylerden büyük bir üretici gücün askere alınması, el emeğine dayanan tarımı oldukça güçleştirmişti. Bu ve bazı yıllar mahsulün kötü olması gibi çeşitli sebeplerle, üretim düştü. 1939-1943 yılları arasında yıllık hububat üretimi 7.700.000 ton civarındayken, 1944'te 6.974.000 ton'a düştü. Türkiye'nin kendine yetmeyen buğdayını Almanya'ya ihraç etmesi de durumu büsbütün kötüleştirdi. Ekmek fiyatları yükseldi ve nihayet

<sup>166</sup> Rıdvan KARLUK, Türkiye Ekonomisi, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul 1996 , s.164.

ekmek karneye bağlandı. Memleketin bir çok yerlerinde kıtlık ve açlık başgösterdi. Hükümetin, bu buhranı önlemek için hububat fiyatlarını düşürmesi ise, en çok ufak üretici olan köylü yığınların yükünü ağırlaştırdı.<sup>167</sup>

Bu durumda Devlet, çiftçilere kiralamak maksadıyla savaş öncesi yıllarda getirmiş bulunduğu bir kısım traktör ve sair tarım makinalarını, Orta ve Güney-doğu Anadolu'da asırlarca işlenmemiş, boş arazileri ziraate açmak ve gıda maddeleri üretimi yapmak için kullanmaya başlamıştı. 1942 yılında Zirai Kombinalar adı altında 13 yerde başlayan tarım üretimi, bu sıkışık dönemde ordunun ve büyük şehirlerin buğday ihtiyaçlarını sağlamakta faydalı olmuştu. Daha sonra bu kombinalar Devlet Üretim Çiftlikleri olarak çiftçilere iyi tohumluk yetiştiren kamu müesseseleri haline konulmuştur.

### 3.2. II. Dünya Savaşında Dış Ticaret

Dış ticaretimizde özellikle 1934 yılından itibaren başlayan artış 1939 yılında devam edememiştir. Eylül 1939'da İkinci Dünya Savaşı başladığı zaman Türkiye yeni bir ihracat mevsimine girmişti. Savaş, ihracatın önemli bir kısmının gerçekleşmesine engel olmuştur. Savaş yıllarına ait dış ticaret rakamları Tablo 32'de gösterilmiştir.

Tablo: 32

1939-1946 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Fark
1939	99.6	92.5	7.1
1940	80.9	50.0	30.9
1941	91.1	55.3	35.8
1942	126.1	112.9	13.2
1943	196.7	155.3	41.4
1944	177.9	126.2	51.7
1945	168.3	97.0	71.3
1946	214.6	118.9	95.7

Kaynak: Akbank Kültür Yayını, a.g.e, s.340

<sup>167</sup> Yıldız SERTEL, a.g.e., s. 59.

Yatırım malları ithalatının toplam ithalat içindeki payı 1939 yılında % 50'ye yaklaşırken, savaş yıllarında yatırım malı sağlanması çok güç olduğundan bu oran 1945'de % 30'a kadar düşmüştür. Savaşın sona ermesiyle, yatırım malları ithalatının toplam ithalat içindeki payı yeniden yükselerek 1946'da % 39'a ulaşmıştır.

Savaş yıllarının ortalarından (1942) itibaren Türkiye dış ticareti gelişmeye başlamıştır. Bu gelişmenin çeşitli sebepleri arasında en önemli yeri fiyat avantajları almaktadır.<sup>168</sup> Ayrıca, ticaret dengesi, dönem boyunca fazlalık vermiştir. Buna mukabil İkinci Dünya Savaşı yıllarında dış ticaret çok güç şartlar içinde yapılabilmıştır. Bu itibarla, bu dönemde görülen her iki olumlu netice, dış ticaretin hacim olarak daralmasına rağmen elde edilmiştir.

1939-1945 döneminde, ülkemizin dış ticaretinde en önemli yeri Almanya'dan sonra A.B.D. ve İngiltere almakta ve bu da dış ticaretimizde kliring yerine serbest piyasa kurallarına dayalı mübadelenin geçişini ifade etmektedir. Savaş yılları içinde, dış ticaret ve tediye rejimimizi ilgilendiren önemli düzenlemeler de yapılmıştır. 1939 yılında kamu kuruluşu niteliğinde bir Takas Limited Şirketi kuruldu. Bu şirket takas komisyonlarının yetkisini üzerine alıyordu. Ayrıca, ihracatçı birlikleri tarafından yapılan ihracattan doğan ithal haklarının kullanılması yetkisi de bu şirkete devredilmişti. 1941 yılında kurulan Ticari Tediyeleri Tanzim Komitesi, takas ve kliring dışındaki ticareti düzenliyordu. Bu komiteye, dövizlere (% 45'e kadar varabilen) primler uygulama yetkisi verilmiştir. 1940 yılında yürürlüğe giren Milli Korunma Kanunu da, diğer kanun ve yönetmeliklerle birlikte dış ticareti sınırlayan bir kontrol sisteminin doğmasına yol açmıştır. Milli Korunma Kanunu, hükümete ithalat ve ihracatı sınırlama yetkisi veriyordu. Bu sınırlamalar ve savaş şartlarının yarattığı güçlükler, Türkiye'nin altın ve döviz rezervlerinin önemli derecede genişlemesini sağlamıştır.<sup>169</sup>

Ankara, Sovyetler Birliği'ne Türk-Sovyet saldırmazlık paktını yenilemedi. Rusya ile anlaşmaya varılamayınca, Ekim 1939'da, İngiltere ve Fransa ile Karşılıklı Dayanışma Antlaşması imzalandı. Almanya, Türk-İngiliz-Fransız ittifakı karşısında, 1939 Ocak'ında imzalanmış olan Alman-Türk kredi antlaşmasını iptal etti. Buna misilleme olarak da, Türk hükümeti, Türk - Alman ticaret anlaşmalarını

<sup>168</sup> Erdiñ TOKGÖZ, a.g.e.,s.104.

<sup>169</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s. 341

yürürlükten kaldırdı. Bu nedenle Almanya'nın Türkiye'nin ithalatının cari değerindeki payı 1939'da % 37'den 1940 ve 1941'de % 12'ye, ihracatının değerindeki payı 1939'da % 37'den 1940'ta % 9'a düştü. Ancak Türkiye'yi savaşın dışında tutmayı amaçlayan Türk dış politikası, 1941 Haziran'ında imzalanan Türk-Alman Saldırmazlık Paketi'ne yol açtı. Almanya ile ikili ticaret antlaşmaları da 1941 Ekim'inde yenilendi. Almanya Türkiye'nin dış ticaretinde en önemli ülke olma durumunu, Ankara'nın Almanya'yla diplomatik ilişkilerini 1944 Ağustos'unda kesmesine kadar sürdürdü. 1942-1944 döneminde Almanya'yla yapılan ticaretin ithalatın cari değerindeki payı % 28 ile 38, ihracatın değerindeki payı % 23 ile 25 arasında kaldı.

Savaş yıllarında İngiltere ve Amerika'nın Türkiye'nin dış ticaretindeki payı büyüdü. 1940-1944 arasında İngiltere'yle yapılan ticaret ithalatın % 19'unu, ihracatın % 15'ini; Amerika Birleşik Devletleri'yle yapılan ticaret ithalatın % 6'sını oluşturdu. Amerika'ya yapılan ihracatın Türkiye'nin toplam ihracatının cari değeri içindeki payı ise 1940'ta % 14'ten 1945'te % 44'e çıktı.

Savaş sonrası yapılan devalüasyon sonunda, ilke olarak ihracatın artacağı beklenmiştir. Oysa 1947 yılından itibaren ihracat dengesizlik gösterirken ithalat sürekli artmaya devam etmiş ve dış ticaret açık vermiştir.<sup>170</sup>

### 3.3. Sanayi Sektörü

II. Dünya Savaşı devletçilik rejiminin daha yoğun ve katı bir biçimde uygulanmasına sebep olmuştur. Savaş nedeni ile özel sınai ve ticari faaliyetler üzerindeki denetim arttırıldığı gibi 1941 yılında Sanayi Teşvik Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. Ayrıca gerek ülke içinde üretilen mallar gerek ithal malları ile banka ve sigorta şirketleri muameleleri üzerine Muamele Vergisi konmuştur. İktisadi Devlet Teşebbüsleri personeli maaş ve ücretleri ise değişmez hale getirilmiştir. Şunu da önemle belirtelim ki, bu dönemde kamu sektörüne bu denli ağırlık verilmesine rağmen ilke olarak özel teşebbüse ve özel mülkiyete karşı gelinmemiştir. Gerçi Varlık Vergisi ile sanayici ve tüccara bir defaya mahsus olarak yüklenen sermaye vergisi özel teşebbüsü tereddüde sevk edecek nitelikte idi. Ancak, Varlık Vergisinin temel gayesi özel sektörü daraltmak değil, savaşın yarattığı fiyat artışları ortasında beliren spekülasyon kazançları

<sup>170</sup> Edinç TOKGÖZ, s. 104.

vergilendirmek ve yeni mali kaynaklar bulmak olarak tesbit edilmiştir. Yine birçok iktidarların görüşlerine göre, varlık vergisi ile tüm sanayici ve tüccarlar hedef alınmamış; daha ziyade Türk uyruklu iş adamlarının azınlıkların elindeki şirketleri ucuz fiyata almaları, başka bir deyişle özel teşebbüsün Türkleşmesi gayesi güdülmüştü.<sup>171</sup>

Savaş yıllarında gerek kamu, gerekse özel kesim yatırımları hemen hemen tamamen durmuş, ordunun ihtiyacı olan bazı mal ve hizmetlerin üretimine yönelik tesis dışında hemen hemen hiçbir yeni yatırım gerçekleştirilememiştir. Bununla birlikte, mevcut makine, ekipman donanımının savaşa fiilen girilmemesi sebebiyle tahribattan kurtulması bir kazanç olmuştur.<sup>172</sup>

Sanayileşme sürecinin 1940'larda, nüfus artışı ve daha önceki dönemdeki gelişme hızına göre ciddi bir durgunluğa girdiği kesinlikle söylenebilir. 1950 yılında, sanayi hasılasının 1948 fiyatlarıyla mutlak toplam değeri, 1938 ve 1939 yıllarındaki düzeyi aştı. Ne var ki, sanayideki üretim nüfus artışından daha yavaş büyüdüğü için, kişi başına düşen 1948 fiyatlarıyla sanayi hasılası değeri 1950'de 84 TL'ye düştü. Sanayideki istihdamın toplam çalışan nüfus içindeki payı, 1940'larda bir ölçüde azaldı.

Sanayide işgücü verimliliğindeki değişmelere gelince, bu konuda birkaç ipucuna dayanılarak şunlar söylenebilir. Bir kere, imalat ve madencilik sektörlerinde, çalışan kişi başına düşen katma değer, 1948 fiyatlarıyla, 1927'de 840 TL'den 1938'de 1.592 TL'ye çıktı, fakat 1950'de 1 188 TL'ye düştü. 1930'larda işgücü verimliliğinde önemli artışlar olduğunu gösteren bir başka kaynak da, 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işletmelerle ilgili istatistiklerdir. 1932-1941 dönemini kapsayan bu istatistiklere göre, söz konusu işletmelerde istihdam hacmi 1932-1939 arasında % 114, buna karşın 1948 sabit fiyatlarıyla katma değer % 232 oranında arttı. 1939-1941 yıllarında, istihdam hacmi % 18 oranında büyüdüse de sabit fiyatlarla katma değerde bir artış görülmedi.

Öte yanda, İkinci Dünya Savaşı'ndaki ithalat sıkıntıları sanayi kesiminde makine ve teçhizatın bakımını ve yenilenmesini aksattı. Bu nedenle, savaşın sonlarına doğru işgücü verimliliği önemli ölçüde azaldı. Ayrıca, savaş sırasında özellikle dokumacılıkta artizanal üretimin teşvik edilmesi nedeniyle, küçük işyerleri ve aile işletmelerinde imalatla uğraşanların sayısında, 1938 ile 1950 arasında 40.000 kişilik bir artış oldu. Bu da, devlet fabrikalarının, organize sanayinin toplam imalat sektöründeki payını ve

<sup>171</sup> Süreyya HİÇ, Türkiye Ekonomisi 2, Menteş Kitabevi, İstanbul 1990, s. 68.

<sup>172</sup> Halil DİRİMTEKİN, a.g.e., s. 153.

imalat sektöründe çalışan başına ortalama katma değeri arttıran etkilerinin tersine, bu sektörde ortalama işgücü verimliliğini azaltan sonuçlar getirdi.

Sanayi yatırımları İkinci Dünya Savaşı yıllarında daraldı. Tarım dışı makineler ithalatı 1944 yılında 8.000 ton gibi oldukça düşük bir düzeye indi. Kamu kesimi yatırımlarının 1948 fiyatlarıyla değeri de, bütün 1940'lar boyunca 1939 düzeyinin altında seyretti. Savaştan sonraki yıllarda, kamu kesimi sanayi yatırımlarındaki durgunluğa karşın, tarım dışı makineler ithalatının 1946'da 13.000 tondan 1950'de 42.000 tona çıkması, bu önemli artış, büyük ölçüde özel sanayi yatırımlarını yansıtmaktaydı. Sanayi yatırımlarının kamu ve özel kesim arasındaki dağılımında 1940'ların sonlarına doğru ortaya çıkan değişme, hükümetin genel kalkınma politikasında özel girişime daha çok ağırlık vermesinden de kaynaklanıyordu. 1940'ların sonlarında başlatılan yeni sanayi yatırımlarının üretimi hemen etkilemediğini, bu yatırımlardan doğan üretim artışlarının daha çok 1950'lerde ortaya çıktığını da burada belirtmemizde yarar vardır.

Türkiye'nin iktisadi tarihinde gözden kaçırılmaması gereken önemli bir noktada, devletçi yatırım programlarının uygulandığı yıllarda özel sanayi kuruluşlarının gelişmesinin yavaşlamış değil hızlanmış olmasıdır. İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki iktisadi konjonktür de özel sanayi sektörünün gelişmesine katkıda bulunmuştur. Erdoğan Soral'ın araştırmasına göre, 1968 yılında en az 50 kişi çalıştıran özel sanayi şirketleri arasında 1921-1930 döneminde kurulanların sayısı 24, fakat 1931-1940 döneminde kurulanların sayısı 57 ve 1941-1950 döneminde kurulanların sayısı 149'dur. Arif Payaslıoğlu'nun, 1958 yılında en az 50 kişi çalıştıran özel sanayi şirketleriyle ilgili anketinde kapsanan 126 işletmeden 1940-1945 arasında kurulanların sayısı (23) bütün 1923-1939 döneminde kurulanların sayısından (16) fazladır. Özel birikimin uyarılması ve desteklenmesinin hükümetin sanayileşme politikasında yeniden birincil ağırlık kazanmaya başladığı İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemden önce, özel sektörün gelişmesinin hızlanmaya başladığı, Halk Partisi'nin iktisat politikasındaki değişikliklerin, bir ölçüde, sanayi burjuvazisinin güçlenmesinin siyasi sonuçlarını da yansıttığı dikkatten kaçırılmamalıdır.<sup>173</sup>

1950 yılına gelindiğinde, sanayinin milli gelir içindeki payının, tüm sanayileşme çabalarına karşın, yüzde 11.1 olduğunu görmekteyiz. Tablo 33, milli gelir hesaplarının

<sup>173</sup> Yahya S. TEZEL, a.g.e., s. 333.

geriye doğru uzatıldığı 1938 yılı ile 1948 ve 1950 yılları milli gelirlerinin sektörel bölünümünü, karşılaştırmalı olarak göstermektedir.

Tablo: 33

Milli Gelirin Sektörel Bölünümü (1948 fiyatlarıyla)

Sektörler	1938	1948	1950
Tarım	% 55.6	% 53.2	% 50.0
Sanayi	% 9.3	% 10.5	% 11.1
Hizmetler	% 35.1	% 36.3	% 38.9

Kaynak: Tunç TAYANÇ, a.g.e., s. 122

Görüldüğü üzere, 1938-1950 yılları arasında sanayinin milli gelir içindeki payı ancak yüzde 1.8 artabilmiştir. Oysa, aynı yıllarda tarımın payı yüzde 5.6 azalmış, bunun yüzde 3.8'i hizmetler tarafından emilmiştir.<sup>174</sup>

### 3.4. II. Dünya Savaşında Ulaştırma Sektörü

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve bu savaşa girmemekle beraber savaşa her an karışma tehlikesi dolayısıyla devletin seferberlik ilan etmesi, Türkiye'nin ulaştırma sektörünü başlıca iki noktada etkilemiştir.<sup>175</sup> Birincisi, zaten şiddetli bir devletçilik politikasının etkisi altında olan bu sektörün savaş yılları içinde büsbütün müdahalelere maruz kalmış ve devletin tam hakimiyeti altına girmiş bulunmasıdır. Savaşın başlaması sırasında çıkarılan ve hükümete olağanüstü yetkiler veren Milli Korunma Kanunu ile ülkenin büyük kısmında uygulanan örfi idare (sıkıyönetim), devlet müdahaleciliğini kolaylaştırmış, şiddetini arttırmaya olduğu kadar sahasını genişletmeye de imkan vermiştir. Ulaştırma alanında zaten çok sınırlı olan özel teşebbüs faaliyeti bu yüzden daha da küçülmüştür. Hususi şahıslara ait olan birçok kara ve deniz taşıt vasıtaları, devletleştirilmiştir. 1943 yılında uygulamaya konulan Varlık Vergisi de, deniz ticaret alanında faaliyet göstermekte olan bazı hususi şirketlerin, vergi borçlarını ödeyemedikleri dolayısıyla, tasfiyesine ve gemilerinin devlete intikaline sebebiyet

<sup>174</sup> Tunç TAYANÇ, a.g.e., s. 122.

<sup>175</sup> Süreyya HİÇ, a.g.e., s.385.



vermiştir. İkincisi, kaynakların ve imkanların milli savunma ihtiyaçlarına kaydırılma zarureti dolayısıyla, ulaştırma sektöründe ve özellikle bunun altyapı hizmetlerinde gerekli yatırımların ( bazı istisnalar dışında ) çok yavaşlamış olmasıdır. Sektörün hemen Bütün türlerinde eskiyen araçların yenilenmesi bile tam sağlanamamış, hizmet üretim kapasitesi ve özellikle üretilen hizmetin kalitesi savaş yılları döneminde genellikle düşmüştür. Halbuki savaş hazırlığı dolayısıyla taşınması gereken insan ve eşya miktarında artış olmuştur. Askeri ihtiyaçların giderilmesine zaruri olarak öncelik verilmesi, sivil ihtiyaçların karşılanması imkanını büsbütün azaltmıştır. Sivil ihtiyaçlar için kullanılabilecek ulaştırma kapasitesinin miktar ve kalite bakımından gittikçe düşmesi, sadece yolcu nakliyatında değil ülke çapında mal dağılım ve pazarlamasından da büyük tıkanmalara ve sıkıntılara yol açmıştır. Bütün sektörde görülen bu genel manzara yanında, ulaştırma türlerinin her biri, kendine has şartlarını sürdürmüştür.

1939 yılında 40.932 km. olan karayolları uzunluğu, 1945’de 43.511 km.’ye yükselmiştir. Buna göre savaş yılları içinde toplam 2.579, yılda ortalama 430 km. yol inşa edildiği görülmektedir. Savaşın ortaya koyduğu askeri ihtiyaçlar, asker ve malzeme naklinde uğranılan büyük güçlükler, karayolları şebekemizin uzunluk, fakat bilhassa vasıf itibariyle yetersizliğini bütün açıklığı ile ortaya koymuştur. Bu sebeple bir taraftan, askeri bakımdan birinci derecede önem taşıyan bölgelerde, özellikle Trakya gibi askeri önemi olan yerlerde, bir kısmı müttefiklerimizin yardımıyla olanaklı olduğu kadar iyi nitelikte yol inşaatına hız vermeye çalışırken, diğer taraftan da Bayındırlık Bakanlığı’nda eski yolların ıslahını sağlamak üzere yeni bir teşkilatlanmaya girişilmiştir.<sup>176</sup> Fakat yol yapımına yeterli kaynak ayrılamaması; devlet, il, köy yollarının birbirinden bağımsız hatta bağımlı dairelerin elinde bırakılarak ülkeye yaygın bir yol politikasını tespit edip yürütecek bir teşkilatın kurulmamış olması; nihayet yol inşaatı alanında modern teknolojiye ülkemizin o zaman daha yabancı kalmakta devam etmesi, alınan neticelerin arzulan seviyede olmasını önlemiştir. Bu itibarla savaş bittiği vakit Türkiye’nin karayolları meselesi bütün ağırlığı ile varlığını sürdürüyor ve ekonominin gelişmesini önleyen belli başlı faktörlerden biri olduğu gerçeği daha iyi anlaşılabilir oluyordu.

Demiryolu inşaatına savaş yılları içinde de devam olunmuş, özellikle Diyarbakır-Siirt (Kurtalan) hattının tamamlanması sağlanmıştır. Ancak, önceki döneme

<sup>176</sup> Reşat AKTAN, a.g.e., s.269.

göre inşaatta bir yavaşlama görülmektedir. Gerçekten, 1939'da 7.324 km. olan demiryolu uzunluğu 1945'de 7.515 km.'ye çıkmış, artış altı yıl içinde 191 km.'den ibaret kalmıştır. Buna, Hatay'ın ana vatana ilhakıyla devlete geçen Toprakkale-İskenderun hattı da dahildir. Dönem içinde yabancı şirketlerin elindeki hatların küçük bir kısmı daha devletleştirilmiş ve yabancı şirketlerce işletilen demiryolu uzunluğu 1945 yılında 405 km. ye düşmüştür. Demiryollarının o devrede en önemli ulaştırma türünü teşkil etmesi, savaş yılları taşımacılık yükünün bu alanda yoğunlaşmasına sebebiyet vermiştir. Öte yandan, mali kaynakların harp maksatlarına yönlendirilmesi dolayısıyla bakım ihmal edildiği gibi, ithalat güçlükleri dolayısıyla araç ve malzeme ikmali de yeterince yapılamamıştır. Bu sebeple demiryolu sistemi, İkinci Dünya Harbini eskimiş ve yıpranmış olarak bitirmiştir. Savaş yılları içinde demiryolu taşımacılığında önce hızlı bir artış olmuşsa da, 1941'den itibaren nisbi bir duraklama başladığı görülmektedir.

Tablo 34'de 1939-1945 yılları arasında yolcu ve yük taşımacılığında gerçekleştirilen neticeler gösterilmiştir.

Tablo: 34

1939-1945 Demiryolu Taşımacılığı

Yıllar	Yolcu Sayısı 1000	Yolcu-km. Milyon	Toptan Eşya 1000 Ton	Ton-km. Milyon
1939	30.646	1.430	5.371	1.319
1940	30.326	2.113	6.585	2.005
1941	37.678	2.653	6.915	2.040
1942	43.026	2.902	6.925	2.215
1943	43.727	2.668	3.399	2.546
1944	44.177	2.470	8.458	2.647
1945(*)	29.339	1.545	4.876	1.356

Kaynak: Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s.284

\* Kaynaklarda belirtilmiş olmamakla beraber, 1945 rakamlarının, aynı yılda bütçe döneminin değişmesi dolayısıyla sadece yedi aylık bir müddeti kaplamasından ileri geldiği, bu itibarla gerçeği yansıtmadığı muhtemeldir.

1939 yılında Denizbank'ın yerine kurulan Devlet Denizyolları Umum Müdürlüğü ile, Devlet Limanları İşletme Müdürlüğü, 1944 yılına kadar devletin

denizcilik faaliyetini yürütmüş, 1944 yılında ise 4517 sayılı kanunla her ikisi, Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü adı altında birleştirilmiştir. Savaş yılları içinde, deniz taşımacılığında devletin payı artmıştır. Ayrıca ticaret filomuzun toplam tonajında ve 18 gros tonu aşan gemi adedinde de dikkate değer bir artış sağlanmıştır. 1939 yılında 260.170 gros tonluk deniz ticaret filomuz, 1945 yılında 318.907 gros tona yükselmiş, aynı dönemde gemi sayısı da 1.692'den 2.030'a çıkmıştır. Buna rağmen, sözü edilen seneler içinde yük ve yolcu taşımacılığındaki gelişme daha yavaş olmuş, ara yılların bazılarında ise duraklama hatta düşme kaydedilmiştir. Bunun başlıca sebebi, harp yıllarında deniz vasıtalarının önemli bir bölümünün milli savunma hizmetlerine tahsis edilmesidir. Bununla beraber, büyük kısmı devlet sektörüne ait olan vasıtaların, deniz ticaret filosunun verimli şekilde işletilmemiş olması da, bu neticenin doğmasında rol oynamıştır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Devlet Havayolları yük ve özellikle yolcu taşımacılığında dikkate değer bir gelişme sağlamıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra iktisadi bir faaliyet olarak kabul edilmiştir. Pahalı ve önemli teknik bilgi gerektiren bir ulaşım biçimi oluşu gelişmesini geciktirmiştir.<sup>177</sup> Tablo 35'de bu dönemde yük ve yolcu taşımacılığı yıllık rakamları verilmiştir.

Tablo: 35

## Havayolları Faaliyeti (1939-1945)

Yıllar	Taşınan Yolcu	Taşınan Yük (Ton)
1939	1.229	110
1940	2.189	9
1941	5.484	6
1942	5.691	17
1943	14.249	43
1944	18.221	116
1945	37.308	126

Kaynak: Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s. 285

<sup>177</sup> Reşat AKTAN, a.g.e., s.274.

Yük taşımacılığında 1939 yılında 110 tona kadar varılmışken, onu takip eden yıllarda çok düşük olmasının sebepleri tespit edilememiştir. Ancak, 1942'de başlayan ve 1944 de bariz şekil alan gelişme artık durmamıştır. Yolcu taşımacılığındaki artış ise, (1939 yılı 1938'e nazaran önemli bir düşüşü yansıtmakla beraber) dönem boyunca kesintisiz devam etmiştir.<sup>178</sup>

### 3.5. II. Dünya Savaşı Döneminde Maliye Politikası

#### 3.5.1. Toplam Kamu Harcamaları Artışı

İkinci Dünya Savaşının başlaması ile kamu harcamalarında artışlar yaşanmış ve bu harcamalar artık mevcut gelir kaynakları ile karşılanamıyordu.<sup>179</sup> Aşağıdaki Tablo 36, İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'de kamu harcamalarının genel eğilimini vermektedir.

Tablo: 36

Toplam Kamu Harcamaları Artışı

Yıllar	Toplam Kamu harcamaları (Milyon TL.)	Harcama Artışı		Milli Gelir İçindeki Pay %
		Cari (1)	Reel (2)	
1939	611.4	100	100	35.7
1940	720.6	117.9	96.1	33.1
1941	779.0	127.4	73.9	25.9
1942	1201.1	196.5	59.2	19.9
1943	1342.7	219.6	38.0	13.9
1944	1461.1	238.9	53.6	19.8

Kaynak: Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s. 576

Bu dönemin başlıca özelliği savaş yıllarına rastlamasıdır. Savaşın ekonomi üzerinde yarattığı etki yoğun darlıklar ve şiddetli fiyat artışları olmuştur. 1938 yılı

<sup>178</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s.285.

<sup>179</sup> Hüseyin ŞAHİN, a.g.e., s.89.

fiyatları esas alındığı takdirde (1938=100), fiyat indeksinin 1943'te 577.3'e vardığı görülmektedir. Ele alınan dönemde kamu harcamalarındaki artış fiyat artışlarını takip edemediği için kamu harcamalarının reel tutarında düşmeler ortaya çıkmıştır. Tablo 36'dan görüldüğü gibi cari fiyatlarla toplam kamu harcamaları altı yıl içinde yaklaşık iki buçuk katına yükseldiği halde, sabit fiyatlarla yarı yarıya düşmüştür. Kamu harcamalarının reel tutarının düşüşü sonucunda harcamaların milli gelir içindeki payı da önemli bir gerileme göstermiştir. Dönemin ilk iki yılında harcamaların milli gelire oranı ilk defa % 30'u aşmıştır ve bu yılların oranları önceki yılların oranlarının önemli ölçüde üzerindedir. Ancak daha sonraki yıllarda ortaya çıkan fiyat artışları karşısında söz konusu oran bu defa daha önceki yıllarda rastlanmamış ölçüde düşük bir seviyeye inmiştir.<sup>180</sup>

### 3.5.1.1. Kamu Harcamalarının Bileşimindeki Değişmeler

Türkiye savaşa girmemekle birlikte savaştan yoğun biçimde etkilenmiştir. Bu etki kendisini kamu harcamalarının bileşimi üzerinde de göstermiştir. Harcamaların ekonomik ve fonksiyonel ayrımlara göre bileşiminde görülen gelişmeler aşağıdaki tablolarda görülmektedir.

Tablo: 37

#### Kamu Harcamaları Ekonomik Dağılımı (%)

Yıllar	Cari Harcamalar	Yatırım Harcamaları	Transfer Harcamaları
1939	60.8	23.0	16.2
1940	72.7	11.7	15.6
1941	74.7	8.9	16.4
1942	75.9	7.0	17.1
1943	76.7	11.0	12.3
1944	74.8	9.4	15.8
1945	60.4	10.0	29.6

Kaynak: Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s. 577

<sup>180</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s. 577.

Tablo 37'ye baktığımızda savaş döneminin kamu harcamalarının bileşimi üzerindeki etkisi gerçekten kuvvetli olmuştur. Cari harcamalar toplam harcamaların % 75'ini aşmıştır. Bunun karşılığında özellikle yatırımlarda önemli düşmeler doğmuştur. Yatırımların toplam kamu harcamaları içindeki payı 1933-1938 döneminde ortalama % 14.2 iken, bu dönemde % 11.5'e düşmüştür.

Hizmet türleri itibariyle yapılan ayırmda Tablo 38'e baktığımızda, savaş döneminin kamu hizmetlerine yapmış olduğu etki bütün açıklığı ile ortaya çıkmaktadır. Bu dönemin ilk yıllarında genel idare, sağlık, eğitim ve altyapı hizmetlerinin payı düşmüş, buna karşılık güvenlik hizmetlerinin payı da % 50'yi aşmıştır. En belirgin azalma, altyapıda görülmektedir. 1943 yılından itibaren güvenlik harcamalarının yeniden azalmaya başladığı ve diğer harcamaların payının yükseldiği görülmektedir.

Tablo: 38

## Kamu Harcamalarının Fonksiyonel Dağılımı (%)

Yıllar	Genel İdare	Sağlık	Eğitim	Altyapı	Güvenlik
1939	32.8	3.2	6.7	12.2	35.5
1940	30.0	2.6	6.1	11.3	49.8
1941	32.2	2.6	6.4	8.2	50.5
1942	32.8	4.1	5.5	5.7	51.9
1943	35.0	2.2	6.6	10.6	51.2
1944	31.4	2.9	7.6	10.7	47.3
1945	44.8	4.3	4.3	10.8	31.8

Kaynak: Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s. 578

Tablo 38'de görüldüğü gibi 1940-1943 arasında bütçenin yaklaşık olarak yarısı askeri harcamalara ayrılmıştır. Ancak Tablo 37'den hatırlanacağı gibi bu yıllarda kamu harcamalarının reel tutarı sürekli bir düşüş göstermiştir; dolayısıyla savunma harcamalarının reel tutarında da bir düşüş söz konusudur. Reel tutarı en hızlı biçimde düşen harcama alanı altyapıdır. Sağlık hizmetlerinin payının 1942'de bir sıçrama göstermesinin sebebi bu yılda Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü'nün kurulmasıdır.<sup>181</sup>

<sup>181</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s. 577.

### 3.5.1.2. Savaş Döneminde Kamu Harcamalarını Etkileyen Faktörler

İkinci Dünya Savaşının kamu harcamaları üzerindeki etkisi çeşitli biçimlerde ortaya çıkmıştır: Ekonomik ayırımı göre cari harcamaların, fonksiyonel ayırımı göre güvenlik harcamalarının paylarını arttırmaları, diğer yandan harcamaların merkezileşmesi eğiliminin daha da güçlenmesi. Cari harcamaların artmasının başlıca sebebi cari güvenlik harcamalarındaki yükselmedir.

Savaşın kamu harcamaları üzerindeki etkisi çift yönlü olmuştur. Bir yandan savaş ihtimaline karşı silahlı kuvvetlerin her an hazır olması gereği savunma harcamalarını yükseltmiş, diğer yandan şiddetli fiyat artışları dolayısıyla personel giderlerinde sık sık artışlar gerekmiştir. 1943-1945 döneminde, kamu personeline müteaddit defalar zam verilmiş ve ordu ihtiyaçlarının artması sonucu askeri harcamalar da yükseltilmiştir.

Savaşın kamu harcamaları üzerinde yarattığı etkiye bakarak askeri harcamaların finansmanında başvurulan sistemin oldukça hatalı olduğu söylenebilir. Savaş kamu harcamalarında belli bir artışı zaruri kıldığı zaman devletin başvurabileceği alternatif finansman yolları söz konusu idi; mesela vergilerin yükseltilmesi, iç borçlanmaya gidilmesi yahut açık finansman, vergilerin yükseltilmesi özel harcamalarda kaçınılmaz bir düşme yaratacaktı. İç borçlanmaya başvurulması da özel harcamaları içinde bulunan dönemde (vergiler kadar olmasa da) kısıcıcı bir etkide bulunacaktı. Açık finansman ise özel harcamalarda kısıcıcı bir etki yapmayacak, ayrıca yaratacağı enflasyon dolayısıyla bir süre sonra özel harcamaları da kamçılacaktı. Nitekim devletin açık finansmana başvurması fiyat artışlarına yol açtı ve buna savaş yıllarının kıtlıkları ve geleceğe güvensizlik de eklenince fiyat artışları son derece hızlandı. Kamu harcamaları artış hızı fiyat artış hızını takip edemediği için kamu harcamalarının reel tutarında bir gerileme başladı. Bunun arkasında yatan sebep şuydu: Başlangıçta açık finansmana başvurarak kolay yolu seçen devlet sonraki yıllarda kamu gelirlerinde belli bir reel gerileme ile karşılaştı. Bu olay açık finansmana belli bir ölçünün ötesinde başvurulmasının enflasyonun bilinen olumsuz neticelerini yaratmakla kalmayıp ayrıca kamu gelirlerinin

gerçek tutarını da olumsuz etkileyeceğini gösteren dikkate değer bir misal teşkil etmiştir.<sup>182</sup>

### 3.5.2. Toplam Kamu Gelirlerinin Bileşimi ve Artışı

Türkiye Savaş Ekonomisinin gerektirdiği harcamaların

- % 10'unu gelir ve servet vergileriyle,
- %20'sini muamelat ve tüketim vergileriyle,
- % 5'ini tekel vergileriyle
- % 4'ünü kamuya ait emlak vergileriyle,
- % 5'ini müteferrik gelirlerle,
- % 10'unu olağanüstü gelirlerle,
- % 1'ini kamunun yönettiği kurum gelirleriyle,
- % 45'ini özel kanunlarla sağlanan olağanüstü gelirlerle finanse etmiştir.

Görüldüğü gibi savaş yıllarında kullanılan gelirlerin % 55'i normal gelirlerle % 45 ise özel kanunlarla sağlanan olağanüstü kaynaklardan finanse edilmiştir.<sup>183</sup>

1939-1945 yılları boyunca gerek kamu gelirleri, gerek GSMH cari fiyatlarla büyük artışlar göstermiştir. Ancak sabit fiyatlarla bu ikisinde de artış görülmediği gibi ciddi gerilemeler vardır. 1939 temel alınrsa, 1944 yılında GSMH'nın sabit fiyatlarla % 28 oranında gerilemiş olduğu görülür. Diğer taraftan sabit fiyatlarla kamu harcamaları indeksi de, 1939 temel alınrsa, 1944'te 56.8'e gerilemiştir. Her iki büyüklükteki gerileme oranlarının farklı oluşu sonucunda, toplam kamu gelirlerinin GSMH'ya oranı 1939 yılında % 22.6 iken 1944'te % 17.7'ye düşmüştür.

1939 yılı temel alınrsa, tedavül hacmi indeksi 1941'de 174.4'e ve 1942'de 220.3'e yükselmiştir. Savaş yılları sonunda (1945) indeks değeri 334.9'dur. savaş yıllarında kamu gelirlerinin harcamalara oranla yetersizliği dolayısıyla, bütçe başlangıç ödenekleri ile kesin harcamalar arasında önemli farklar doğmuştur. Başlangıç ödeneğine göre kesin harcamalar 1939 yılında % 49.3 ve 1940 yılında % 103.2 oranında daha fazla

<sup>182</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s. 579.

<sup>183</sup> İlker PARASIZ, a.g.e., s.63.



olmuştur. Aynı fazlalığın oranı 1941'de % 87.9, 1942'de % 131.7 ve 1943 yılında % 112.2'dir. Fark ilk defa 1944'te küçülmüş ve % 13.8'e inmiştir.

Açık finansman dışında istikraza da geniş olarak başvuru olan bu dönemin ilk yıllarında vergilerin toplam kamu gelirleri içindeki payının önemli bir düşüş gösterdiği aşağıdaki tablo 39'da da görülmektedir.

Tablo: 39

## Genel Bütçe Gelirleri Bileşimi (%)

Yıllar	Vergi Gelirleri	Vergi Dışı Gelirler	Özel Gelirler ve Fonlar
1939	50	16	34
1940	43	10	47
1941	49	8	43
1942	75	12	13
1943	73	26	1
1944	82	13	5
1945	80	13	7

Kaynak: Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s.606

Daha önceki dönemlerle karşılaştırıldığında bu dönemde vergilerin payının büyük bir düşme gösterdiği görülür. Ancak 1942 yılında getirilen yeni vergiler söz konusu oranda önemli bir yükselme yaratmıştır.

### 3.5.2.1. Vergi Gelirleri ve Bileşimleri

Savaş yıllarında vergi gelirleri cari fiyatlarla büyük artışlar göstermiş olmakla birlikte sahip fiyatlarla vergi gelirlerinin % 5 oranında gerilediği görülür. Dönem başında % 9.5 olan vergi gelirleri / GSMH oranının bazı yıllarda % 10'u aşması vergi gelirlerindeki gerilemenin GSMH'daki düşüşten daha hafif olması sebebiyledir.

Bu dönemde vergilerin bileşimi açısından dikkati çeken gelişme harcamalar üzerinden alınan vergilerin zaman içinde hafif bir düşüş göstermeleridir. Buna karşılık gelir üzerinden alınan vergilerde bir artıştan söz edilebilir. Servet vergilerinde 1942

yılında ortaya çıkan büyük sıçrama ise Varlık Vergisinin bir sonucudur. Tablo 40 vergi gelirleri bileşiminin savaş yıllarında geçirdiği değişimi göstermektedir.

Tablo: 40  
Vergi Gelirleri Bileşimi (%)

Yıllar	Gelir Üzerinden Alınan Vergiler	Servet Vergileri	Harcamalar Üzerinden Alınan Vergiler
1939	35.6	8.4	56.0
1940	39.4	7.6	53.0
1941	35.9	8.1	56.0
1942	19.9	42.1	38.0
1943	36.4	10.6	53.0
1944	36.1	12.9	51.0
1945	42.6	6.4	51.0

Kaynak: Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s.607

Bu dönemde getirilen iki önemli vergi Toprak Mahsulleri Vergisi ile Varlık Vergisi olmuştur. Bunun dışında gelir vergilemesinde herhangi bir değişiklik yoktur; gider vergilerinde ise muamele vergisinde yapılan küçük değişiklikler söz konusudur.

Verginin önemli bir gelir sağladığı kesindir. Varlık vergisi geliri bir önceki yılın toplam devlet gelirlerinin % 35'ini ifade etmekteydi. Ancak verginin miktarının vilayet ve kazalarda kurulmuş olan tarh komisyonlarınca belirlenmesi çeşitli eşitsizlikler yarattı. Ayrıca komisyonların çalışmalarını onbeş gün içinde tamamlamaları mecburiyeti ve komisyon kararlarına itirazın mümkün olmaması eşitsizlikleri yoğunlaştırdı ve hataların düzeltilmesi yolunu kapadı. Sonunda varlık vergisi çektiği iç ve dış tepkiler dolayısıyla 1943 yılında kaldırıldı. Bu dönemde ayrıca savaş şartları dolayısıyla 1941 yılında sayım vergisine, muamele vergisine, gümrük vergisine, tütün ve alkollü içkilerden alınan vergilere zam yapılmıştı.

### 3.5.3. Devlet Borçları

Savaş yıllarında getirilen yeni vergilere ve mevcut bir çok verginin oranının arttırılmasına rağmen normal bütçe gelirleri ile harcamaları karşılamak mümkün olmayınca Hükümet daha yoğun bir şekilde iç borçlanmaya gitmiştir.<sup>184</sup>

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye iki defa iç borçlanmaya başvurmuştur. Bunlardan birincisi, demiryolu inşası için 1941 yılında girişilen 25 yıl vadeli, % 7 faizli, 85 milyon tutarındaki Demiryolu istikrazıdır. İkinci borçlanma da savaş giderleri dolayısıyla girişilen ve milli savunma ihtiyaçlarına tahsis edilen, 150 milyon liralık 1942 Milli Savunma İstikrazıdır.

Savaş yıllarında dış borçlarda önemli artışlar olmuştur. Bloklar dışında bağımsız bir politika takip eden Türkiye, İngiltere, Fransa, Almanya gibi savaşın tarafları olan ülkelerden dış borç alabilmiştir. 1939 yılında İngiltere ve Fransa'dan silahlanma ve kliring borçlarının tasfiyesi için 37 milyon sterlin ve 264 milyon frank kredi alınmıştır. Ayrıca 1942 yılında Almanya'dan askeri malzeme tedariki için 100 milyon mark borç sağlanmıştır. Bu yeni borçlar dolayısıyla 1945 yılındaki borç seviyesi 1939 yılına göre % 266 oranında bir artış ifade etmektedir. Ancak uzun vadeli borçlardaki bu artışa rağmen kısa vadeli borçlarda önemli bir azalma sağlanmıştır. Savaş öncesinde 58 milyon olan kısa vadeli dış borçlar 1945 yılında 1 milyonun altına düşmüştür. Ayrıca 1945 yılında devletin altın ve döviz rezervleri uzun vadeli dış borçların kapital değerine oldukça yakındır. Bu sebeple uzun vadeli dış borç yükünün savaş yılları sonunda bile ağır olduğu söylenemez.<sup>185</sup>

## 3.6. Para Politikaları

### 3.6.1. Savaş ve Enflasyon Yılları

Yerli varlıklı çevrelerin, üstünde doğrudan ve işlek bir etkiye sahip olmadıkları hükümetin devletçi ve müdahaleci eylemlerinden giderek tedirgin olmamaları, bir bakıma olanaksız gibiydi. Devletçilik, bürokrat kökenli yönetici kadronun bir ürünüydü.

<sup>184</sup> Hüseyin ŞAHİN, a.g.e., s.89.

<sup>185</sup> Akbank Kültür Yayını, a.g.e., s. 608.

Bu kadro elinde tuttuğu siyasi iktidarı yerli tacirler, sanayiciler ve büyük arazi sahiplerinin çıkarlarına karşı da kullanabilirdi. Gerçekten de Kemalist hükümetin bu türden siyasi güç kullanma denemeleri görüldü. İkinci Dünya Savaşı yıllarının özel iktisadi koşulları, bir yanda yerli varlıklı sınıfların güç kazanmasına yol açarken, öte yanda da bu sınıflarla hükümet arasında çatışmalar ve hükümetin bu sınıfların çıkarlarını tehdit eden bazı girişimlerini getirdi.

Gerçek bütçe harcamaları hızla artan hükümetin bu artışı yeterince karşılayabilecek reel bütçe kaynaklarını yaratamaması nedeniyle, savaş yıllarındaki enflasyon hükümetin denetimi dışına çıktı.

1939 yılında Ankara hükümeti İngiliz hükümetinden 15 milyon sterlin değerinde külçe altın ödünç aldı ve bunu Türkiye Merkez Bankası'na devretti. Merkez Bankası da altınlara karşılık hükümete, 1939 ve 1940 yıllarında 250 milyon TL. avans verdi. Aynı yıllarda, ülkede savaş koşullarına göre tahıl stoklaması ve arzını yürütmekle görevli Toprak Mahsulleri Ofisi başta olmak üzere, iktisadi devlet teşebbüslerinin kredi gereksinimleri de büyük ölçüde Merkez Bankası'nca karşılandı. Para arzı, 1938 sonundaki 219 milyon TL. düzeyinden 1944 sonunda 995 milyona çıktı. Merkez Bankası'nın kamu kesimine açtığı krediler de bu dönemde 89 milyondan 773 milyon TL'ye yükseldi.

Daha çok kamu kesimindeki harcama artışlarının kamçıladiğı talep baskılarının yanında, savaş yıllarında tarımsal üretim ve ithalat hacminde meydana gelen daralmalar da enflasyon sürecini hızlandırdı. Fiyatlar genel düzeyi, Ekonomi Bakanlığı'nın toptan eşya fiyatları endeksine göre 1938-1943 arasında beş kat yükseldi.

Enflasyondan en çok yararlananlar tacirler ve özellikle dış ticaretle uğraşanlar oldu. Hükümet Türk parasının döviz kurunu enflasyonun etkilerine göre yeniden ayarlama yoluna gitmediğı ve etkili bir fiyat denetimi sağlayamadığı için, Türkiye'deki fiyat düzeylerine göre çok ucuz kurlardan resmi döviz tahsisleri elde eden ithalatçılar büyük vurgun vurdular. Gerçekten de ithalatçı karlarındaki artışın boyutlarıyla ilgili ilginç ipuçları vardır. Gümrüklerde TL. birimiyle beyan edilen ithalat değerleri, fiyat endeksine göre ithalat fiyatları 1939-1944 arasında % 189 oranında arttı. Halbuki İstanbul Ticaret Odası'nın toptan eşya fiyatları endeksinin ithal malları grubundaki artış, yani ithal mallarının İstanbul'daki toptan fiyatlarındaki artış aynı dönemde % 380'i buldu. İthal mallarıyla ilgili ve savaş yıllarında büyük boyutlar kazanan kıtlık rantları,

hükümetin bu rantları kamu kesimine aktarmaktan kaçınması sonucunda, büyük ölçüde ithalatçıların ve bir ölçüde de bu malların toptan ve perakende ticaretini yapanların eline geçti.

Sermaye ve ara malları ithalatındaki darlıklara karşın üretimi sürdürebilen sanayi kuruluşları da, başta devlet fabrikaları olmak üzere, büyük karlar elde etti. Piyasaya yönelik üretim yapan büyük arazi sahiplerinin savaş dönemi kazançları ise, daha çok 1942 ve 1943 yıllarıyla sınırlı kaldı. Bu yıllarda hükümetin tarım ürünlerinin fiyatlarını serbest bırakması sonucunda iç ticaret hadlerinde tarım lehine büyük değişiklikler oldu. Bu değişikliklerden özellikle piyasaya yönelik üretim yapan çiftçiler ve köylüler yararlandı.

Enflasyondan zarar gören gruplar işçiler, sivil ve asker bürokratlar ve tarımdaki küçük üreticiler, köylülerdi.

İşçilerin yaşama düzeylerinde büyük düşüşler olduğu kesindir. Bir kaynağa göre, imalat sanayiinde gerçek ücretler 1939 ile 1943 arasında % 40 oranında azaldı. Kamu görevlilerinin reel gelirlerinde de önemli kayıplar görüldü. Merkezi bütçe, katma bütçeli idareler, il özel idareleri ve belediyelerde istihdam edilen nüfusun, toplam çalışan nüfus içindeki payı, 1927 yılında % 1.8, 1935 yılında % 1.7; bunların vergilenmemiş gelirlerinin Türkiye'nin GSYH'sı içindeki payı da, 1926-1929 arasında % 3.6, 1933-1935 arasında % 5.5'ti. Ne var ki, kamu görevlilerinin çalışan nüfus içindeki payı 1945 yılında % 2.7'ye çıktığı halde vergilenmemiş gelirlerin GSYH içindeki payı 1943-1945 arasında % 2.6'ya düştü. Kamu kesiminden emekli, dul ve yetim maaşları alanların gerçek gelirlerinde de bunlar açısından dehşet verici azalmalar oldu. Emeklilere yapılan kişi başına ortalama ödemenin 1938 fiyatlarıyla gerçek değeri 1938'de 1.420 TL'den 1945'te 274 TL'ye indi. 1950'de sadece 389 TL'de kaldı.

Enflasyon servet dağılımında da önemli değişikliklere yol açtı. Örneğin fiyat artışlarının bankalardaki mevduat ve bankaların dağıttığı kredilerin gerçek değeri üstündeki etkileri sonucunda, mevduat sahiplerinden bankalardan kredi almış olanlara bir servet transferi yapılmış oluyordu. Bu transferden bankalardan en çok kredi almış olanlar, yani tacirler, sanayiciler ve bazı büyük arazi sahipleri ve devlet yararlandı.

Enflasyondan karlı çıkanlar servetlerindeki artışı genellikle taşınmaz mallara, altına ve ticaret stoklarına dönüştürdü. Bu kazançların bir bölümü de, yasal olmayan yollardan ülke dışına aktarıldı.

Hükümetin savaş döneminde ekonominin yönetilmesi sorununa yaklaşımı, başlangıçta, Refik Saydam'ın başbakanlığı sırasında, geniş ve yoğun bir karışmacı önlemler kümesi ortaya çıkardı. Bu olağanüstü karışma önlemlerinin çerçevesini oluşturan Milli Müdafaa Kanunu hükümete adeta sınırsız yetkiler veriyor ve özellikle ticarete millileştirme eylemleri ima ediyordu.<sup>186</sup>

### 3.6.2. Obsidional Enflasyon Olgusu

Obsidional enflasyon terimi eski savaşlar sırasında kuşatılmış şehirlerde yaşanan yüksek oranlı enflasyonlar için geliştirilmiş bir terimdir. Obsidional enflasyon özellikle ekonominin normal işleyişinin dışında oluşan arz düşüklüklerinin sonucu meydana gelmektedir. Modern ekonomilerde bile savaş koşullarında obsidional enflasyon koşulları meydana gelmektedir. Örneğin 1940'lı yıllarda ülkemizde genç emek gücünün savaş nedeniyle silah altına alınması, tarım kesiminde önemli bir girdi kaybına neden olmuştur. Özellikle Trakya'da tarım arazilerinin bir kısmı üretim dışı kalmıştır. Ayrıca yaşanan olağanüstü durum nedeniyle tarımsal ürünlerin Hükümet tarafından düşük fiyatla satın alınması, köylülerin ürünlerini saklamalarına ya da kısıtlı ürün ekmelerine neden olmuş ve böylece önemli bir arz düşüşü yaşanmıştır. Öte yandan 1939 yılından itibaren Hükümet önemli ölçüde emisyon artışına giderek hem senyoraj hakkı elde ederek hem de enflasyon vergisi sağlayarak savaş koşullarının yarattığı olağanüstü harcamalar karşısında oluşan bütçe açıklarını finanse etmiştir. Böylece Tablo 41'de görüldüğü üzere fiyatlar genel düzeyi 1940, 1941, 1942 ve 1943 yıllarında sırasıyla % 25.4, % 37.8, % 94.1 ve % 73.7 artmıştır.

Tablo: 41

#### 1940'lı Yıllarda Toptan Eşya Fiyat Endeksi

Yıllar	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950
TEFE	-4.9	1.7	25.4	37.8	94.1	73.7	-22.1	-3.4	-3.9	1.2	7.9	7.7	-9.9

Kaynak: İlker PARASIZ, a.g.e., s. 59

<sup>186</sup> Yahya S. TEZEL, a.g.e., s. 259.

## SONUÇ

İkinci Dünya savaşı süresince, savaşa giren ülkeler ile savaşmayan bazı ülkeler de savaş ekonomisinin gerektirdiği önlemleri uygulamaya koymuşlardır. Türkiye savaş dönemine girdiğinde bir tarım ülkesiydi ancak sanayileşmeye yönelik adımlar atmaya çalışıyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı savaş ekonomisi şartları, devlet müdahalelerini geniş ölçüde arttırmış, fakat bu müdahaleler, özel teşebbüsü ciddiyle sarsacak biçimde yürütülmekten kaçınılmıştır.

Savaş ekonomisi, kıtlık ve enflasyonla birlikte giden geniş devlet uygulamaları nedeniyle, büyük çiftçi ve tüccarların zenginleşmesine yol açmıştır. Bu çarpıklıklar nedeniyle fiyat kontrollerine başvurulması gereken bu dönemde hükümet fiyatları serbest bırakmış ve bunun sonunda fiyatlar alabildiğine yükselmiştir. Böylece hükümet savaş ekonomisi uygulamalarındaki fiyat politikası nedeniyle, savaş zenginleri yaratmıştır.

1930'ların sonlarına doğru Türkiye'nin ödemeler dengesinde, dünya konjonktüründeki yeni bir sürecin etkileri görülmeye başlanmıştır. Nazi Almanyası, Sovyetler Birliği ve liberal kapitalist metropoller, giderek artan bir siyasal gerginlik ortamında savaşa hazırlanırken, Türk hükümeti de askeri harcamaları ve ithalatı arttırmak zorunda kaldı. Türkiye'nin ödemeler dengesi, 1930'ların sonlarına doğru önemli açıklar verdi. Bu açıklar daha çok, Türk hükümetinin aldığı uzun vadeli dış borçlarla ve bir ölçüde de Merkez Bankası'nın kısa vadeli döviz borçlarındaki artışlarla karşılanmıştır. İkinci Dünya Savaşı Türkiye'nin tarıma dayanan geleneksel ticaretine engel oldu ve dengeli ticaret politikası bazı güçlüklerle uğradı. Bu güçlüklerin başında harpten dolayı yolların kapanması ve harp halinde olan ve ticarete bağımlı olduğumuz büyük kapitalist devletlerin Türkiye'ye taahhütlerini yerine getirmemeleri geliyordu.

İç ticaret hadlerinin keskin bir şekilde tarımın lehine döndüğü 1941-1943 yılları dışında tarımın ticaret hadleri Cumhuriyet'in kuruluş dönemindeki düzeyin altında kaldı. Hükümetin, sanayileşme politikası ile kalkınmaya çalışırken tarımı eksik vergilendirmiş olması, ele aldığımız dönem boyunca Türkiye'deki İktisadi gelişme atılımının başlıca sınırlayıcılarından biri olmuştur. Tarımın vergilendirilmesi konusunda farklı bir politikanın, örneğin küçük üretici köylü kesimini büyük ölçüde dışarıda

bırakacak ve tarım ürünlerinin fiyatlarındaki değişmelere karşı duyarlı bir arazi vergisi politikasının uygulanması, çok düşük refah düzeyinde yaşayan kırsal yığınlara dokunmadan, tarımın iktisadi kalkınma süreci için gereksinilen kaynakların yaratılmasına çok daha önemli bir katkıda bulunmasını sağlayabilirdi. Savaş dönemindeki yönetici kadronun iktisadi kalkınma için tutarlı bir vergi politikası izleyememesinin sebepleri arasında ise büyük arazi sahipleri vardır. Köylerden büyük bir üretici güç savaş hazırlıkları nedeniyle askere alındığı için Harp içinde güdülen ziraat politikasından köylüler de şikayetçiydi.

Harp koşulları hızlı kalkınma politikasını baltalamıştı. Çünkü harp yıllarında sanayinin ancak bazı kolları gelişebildi. Bu da daha çok devletin elindeki sanayi idi. Özel sanayi genel olarak baltalandı.

İkinci Dünya Savaşı sırasında, savaş koşulları nedeniyle Türkiye’de hemen hemen hiç yeni yabancı özel yatırım görülmedi. Buna karşılık Türk hükümetinin İngiliz, Alman ve Amerikan hükümetlerinden aldığı borçların önemi gittikçe artmıştı.

Bir yanda, Türkiye üstündeki sovyet baskısı karşısında Amerika’nın askeri, siyasi ve iktisadi desteğini sağlamaya yönelik yeni bir dış politikaya doğru gidilmesi, öte yanda İkinci Dünya Savaşı’nda daha da güçlenen sanayici, tacir ve büyük arazi sahiplerinin siyasette daha çok söz sahibi olmak için sürdürdüğü çabalar, Savaştan sonra çok partili parlamenter sisteme geçilmesini etkiledi. Çok partili hayata geçişin çalkantıları içinde, Cumhuriyet Halk Partisi, siyasi gücünün toplumsal temellerini onarmak, pekiştirmek için yerli varlıklı çevrelerle ilişkilerini düzeltmeye çalıştı. Bu genel siyasi değişikliklerin getirdiği yeni ortamda, dışarda Amerikan siyaset çevrelerinden içeride de bazı yerli işadamları gruplarından gelen baskılar, devletçi sanayileşme politikasının büyük ölçüde terkedilmesine yönelik önemli sonuçlar getirmiştir.

Harbin yarattığı zorlukların yanında, Türk ekonomisi için elverişli yanları da vardı. Dünya piyasalarında buhran ve harp koşulları Türk mallarına talebi arttırmıştı. Her ne kadar Türkiye bu olanaktan gereği gibi yararlanamadıysa da, dış ticaret dengesini korumayı başarabildi.

Savaş öncesi ekonomi üzerinde devletin etkinliğinin yüksek olması, çeşitli eksikliklere rağmen, savaşın etkisini ortadan kaldırmayı, ülkede yaşanması olası iktisadi bunalımı engellemek için kurulmaya çalışılan yapılanmayı kolaylaştırmıştır.



Sonuçta İkinci Dünya Savaşı Türkiye için ekonomik açıdan çok elverişsiz bir zamanda başlamıştı. Harap bir ülkede yoktan bir milli ekonomi meydana getirme gayretleri devam ederken başlayan İkinci Dünya Savaşına Türkiye girmemiş olmakla birlikte, bu savaşın ve savaş ekonomisi koşullarının bütün sıkıntılarını içinde yaşamıştır. Sınırlarımıza kadar sokulan savaş tehlikesine karşı hazırlıklı bulunma zorunluluğu milli kaynakların çok önemli bir kısmının savunmaya ayrılmasına neden olmuştur.

## KAYNAKLAR

## KİTAPLAR

- Akbank Kültür Yayını, :Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978), Afa Ofset, İstanbul 1980.
- AKTAN Reşat, :Türkiye İktisadı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978.
- AKYOL Taha, :Azerbaycan, Sovyetler ve Ötesi, Burak Yayınevi, No: 23, İstanbul, 1990.
- ALBERTİNİ J.M., :İktisadi Sistemler, Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm (Çev: Cafer Unay), Etkin Kitabevi Yayınları, Bursa 1995.
- ALKİN Erdoğan, :Uluslararası Ekonomik İlişkiler, İstanbul 1978.
- AVCIOĞLU Doğan, :Türkiye'nin Düzeni, Tekin Yayınevi, İstanbul 1979.
- BAŞOL Koray, :Demografi "Genel ve Türkiye", D.E.Ü.İ.İ.B.F.Y, No:6, İzmir 1984.
- BETTELHEİM Charles, :Nazizm Döneminde Alman Ekonomisi, Savaş Yayınları, Kasım 1982.
- BİRDAL İlker,  
ULUTAN Burhanettin, :Ekonomik Kalkınma Stratejileri, Milliyet Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1992.
- BULUTAY Tuncer ,  
TEZEL Yahya S.,  
YILDIRIM Nuri , :Türkiye Milli Geliri (1923-1948), Sevinç Matbaası, Ankara 1974.
- CİLLOV Haluk, :Türkiye Ekonomisi, Sermet Matbaası, İstanbul 1962.
- ÇAVDAR Tevfik  
ve Diğerleri, :Türkiye Ekonomisinin 50 yılı, B.İ.T.İ.A.Y., No:4, 1973
- DİRİMTEKİN Halil, :Türkiye Ekonomisi, Sevinç Matbaası, Eskişehir 1987.

- DOBB Maurice, :1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi, (Çeviri: Metin Aktan), İstanbul 1968.
- ERTUĞRULOĞLU Mehmet, :Ekonomi Doktrinleri Tarihi, Ayyıldız Matbaası A.Ş., Ankara 1973.
- GROSSMAN Gregory, :Ekonomik Sistemler, (Çev: Ahmet Arif Demirer) Kişisel Kitaplar, sayı:21, Mersin 1969.
- HAMİTOĞULLARI Beşir, :Çağdaş İktisadi Sistemler, Strüktürel ve Doktrinal Bir Yaklaşım, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1982.
- HİÇ Süreyya, :Türkiye Ekonomisi 2, Mentеш Kitabevi, İstanbul 1990.
- İSLATİNCE Hasan, :Ekonomik Sistemler, Eskişehir 1999.
- KARLUK Rıdvan, :Türkiye Ekonomisi, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul 1996.
- KOÇAK Cemil, :Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- KOZLU Cem, :Sogo Şoşa, Dışa Açılımda Bir Japon Dersi, İstanbul 1993.
- KÖKLÜ Aziz, :Türkiye'de Para Meseleleri, SBO, 1947.
- KÖKSAL Bilge Aloba, ve İLKİN A.Rasih, :Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi, Yapı Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, 1973.
- KURUÇ Bilsay, :Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.
- KUTLU Erol, :Dünya Ekonomisi, Eskişehir 1997.
- KUYUCUKLU Nazif, :İktisadi Olaylar Tarihi, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.
- KUYUCUKLU Nazif, :Türkiye İktisadı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1993.
- KUZNETS Simon, :Economic Growth of Nations, Harvard University Press, 1972.
- LAJUGIE Joseph, :Ekonomik Sistemler, (Çev.: Nihal Önal), Varlık Yayınları, Varlık Yayınevi, İstanbul 1968.

- LÜTEM İlhan, :Amerika'yı Tanıyalım, İyi Yaşama Serisi: 10, MEB Yayınları, Ankara, 1946.
- ÖLMEZOĞULLARI Nalan, :Değişim, Dönüşüm ve Sorunlarıyla İktisadi Sistemler, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998.
- ÖNDER İzzettin, :Türkiye'de Kamu Harcamalarının Seyri: 1927-1967, İstanbul 1974.
- PARASIZ İlker, :Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998.
- SADIKLAR Tayyar, :Kalkınma Yolunda Japon Örneği ve Türkiye, Ankara 1971.
- SAĞLAM Dündar, :Türkiye Ekonomisi yapısı ve Temel Sorunları, Ankara 1976.
- SERTEL Yıldız, :Türkiye'de İlerici Akımlar, Ant Yayınları, İstanbul 1969.
- ŞAHİN Hüseyin, :Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1995.
- ŞAHİNÖZ Ahmet ve Diğerleri, :Türkiye Ekonomisi, Sektörel Analiz, Ankara Turhan Kitabevi, 1998.
- TAYANÇ Tunç, :Sanayileşme Sürecinde 50 yıl, Milliyet Yayınları, 1973.
- TEKELİ İlhan, İLKİN Selim, :1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, ODTÜ, ANKARA 1983.
- \_\_\_\_\_ :Uygulamaya Geçerken Türkiyede Devletçiliğin Oluşumu, ODTÜ, ANKARA 1982.
- TEZEL Yahya S., :Cumhuriyet döneminin İktisadi Tarihi, Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.
- TOKGÖZ Erdiç, :Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997), imaj Yayınevi, Ankara 1997.
- TURGUT Mehmet, :Japon Mucizesi ve Türkiye, Dergah Yayınları, Birinci Baskı, 1985.

ULUDAĞ İlhan,  
SERİN Vildan,

: S.S.C.B'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-  
Ekonomik Analizleri ve Türkiye ile ilişkileri,  
İstanbul Ticaret Odası Yayınları, No:1990-22,  
İstanbul 1990.

YALÇINTAŞ Nevzad,

:Türkiye'nin Sosyal Bünyesi, İ.Ü.İ.F.Y., No:313,  
İstanbul 1972.

YAZMAN M. Öğüt,

:Türkiye'nin Ekonomik gelişmesi, Ankara 1974.

YENAL Oktay,

:İktisat Siyaseti Üzerinde İncelemeler, Türkiye  
İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.

ZARAKOLU Avni,

:Temel Ekonomik Sistemler Bilgisi, S yayınları,  
Ankara 1978.

## DİĞER KAYNAKLAR

DİE,

:Nüfus İstatistikleri, Ankara 1976

\_\_\_\_\_

:Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik  
Gelişmenin 50 Yılı, Ankara 1973.

\_\_\_\_\_

:1997 Genel Nüfus Tespiti İdari  
Bölünüş, Ankara 1999.

Maliye Bakanlığı

:Bütçe Gelirleri Yıllığı, 1976.